

**Міністерство освіти і науки України
Університет митної справи та фінансів**

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Навчальний посібник

**Дніпро
2021**

УДК 339.5:346.5(075.8)
ББК 67.301.21я73
П 68

*Рекомендовано до друку вченою радою
Університету митної справи та фінансів
Протокол № 6 від 30.11.2020 р.*

Рецензенти:

Т. О. Коломоєць, доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Запорізького національного університету;

Л. М. Ніколенко, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки факультету № 3 Донецького юридичного інституту МВС України.

Колектив авторів:

С. С. Герасимчук – розд. 9; В. А. Зуєв – розд. 6 (підрозд. 6.4–6.7);
О. А. Зуєва – розд. 5; розд. 6 (підрозд. 6.1–6.3); А. О. Мінченко – розд. 1;
розд. 2; В. В. Ліпинський – розд. 1; А. А. Пилипенко – розд. 10 (підрозд.
10.1–10.2); Л. Я. Свистун – розд. 4; розд. 7; Є. Ю. Стрижак – розд. 10
(підрозд. 10.3–10.4); В. В. Філатов – розд. 3; розд. 8.

П 68 Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності : навчальний
 посібник. – Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2021. –
 164 с. – (Серія “Митна політика”).

ISBN 978-966-328-179-7

Навчальний посібник призначено для студентів, аспірантів і викладачів юридичних закладів вищої освіти, науковців, громадськості. Його положення також можуть зацікавити всіх, хто досліджує тематику правового регулювання ЗЕД.

УДК 339.5:346.5(075.8)

ISBN 978-966-328-179-7

© Колектив авторів, 2021

© Університет митної справи та фінансів, 2021

Серія “МИТНА ПОЛІТИКА”

Серію засновано у 2017 році

Редакційна колегія:

Деркач Л. В. (голова редакційної колегії), к.ю.н., проф., Національна академія Служби безпеки України, экс-голова Державної митної служби України;

Бережнюк І. Г., д.е.н., доц., перший заступник Голови Державної митної служби України;

Єгоров О. Б., экс-голова Державної митної служби України, заслужений економіст України;

Геллерт Лотар, д.ю.н., проф., Німецький урядовий університет державного управління (Федеративна Республіка Німеччина);

Макаренко А. В., экс-голова Державної митної служби України, заслужений економіст України;

Соловков Ю. П., экс-голова Державної митної служби України, почесний митник України;

Пашко П. В., д.е.н., проф., заслужений діяч науки і техніки України;

Приймаченко Д. В., д.ю.н., проф., проректор з наукової роботи Університету митної справи та фінансів, почесний митник України;

Ченцов В. В., д.держ.упр., д.і.н., проф., перший проректор Університету митної справи та фінансів, заслужений діяч науки і техніки України;

Чижович Веслав, доктор наук, проф., Головна торгова школа у Варшаві (Республіка Польща)

У серії “Митна політика” вийшли друком:

2017

Разумей Г. Ю., Разумей М. М. Аналіз ризиків у митній справі
(навчальний посібник)

2018

Прокопенко В. В. Виконання митних формальностей при переміщенні
товарів через митний кордон України різними видами транспорту
(монографія)

Сучасний стан та перспективи розвитку митних правовідносин в Україні /
за заг. ред. Д. В. Приймаченка (кол. монографія)

2019

Дорофєєва Л. М. Європейський вектор розвитку української митниці
(монографія)

Історія митної діяльності: Україна
в міжнародних митно-торговельних мережах /
К. М. Колесников (кер. авт. кол.), Л. І. Адашис, Д. В. Архірейський,
О. О. Дячок, Д. О. Бочаров, О. В. Морозов, В. В. Ченцов, С. В. Шуляк ;
за ред. Л. В. Деркача, В. В. Ченцова. – 2-ге вид., зі змін. і доп.
(навчальний посібник)

2020

Поліщук О. В., Разумей Г. Ю., Разумей М. М.
Управління ризиками у сфері митного контролю
(навчальний посібник)

Перепьолкін С. М.

Міжнародне митне право у сучасному вимірі:
теоретичний, методологічний та прикладний аспекти
(монографія)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	8
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	9
1.1. Загальні засади правового регулювання зовнішньоекономічних відносин	9
1.2. Система законодавства з питань регулювання зовнішньоекономічної діяльності	11
1.3. Міжнародні нормативні акти як джерела регулювання зовнішньоекономічних відносин	14
1.4. Співвідношення міжнародних нормативних актів і національного законодавства України	16
1.5. Місце та значення торгових та інших економічних звичаїв у регулюванні відносин на зовнішньому ринку ...	18
РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	25
2.1. Зовнішньоекономічна діяльність України та принципи її здійснення	25
2.2. Основи регулювання зовнішньоекономічної діяльності ..	27
2.3. Державні органи регулювання зовнішньоекономічної діяльності	29
2.4. Міжнародні органи регулювання зовнішньоекономічної діяльності	32
РОЗДІЛ 3. ТАРИФНЕ І НЕТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	39
3.1. Загальні засади тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності	39
3.2. Функції митно-тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності	41
3.3. Поняття, сутність і форми тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності	43
3.4. Зміст і форми нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності	46
РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	54
4.1. Міжнародні конвенції, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність	54
4.2. ЮНСІТРАЛ	56
4.3. ГАТТ/СОТ	61

РОЗДІЛ 5. ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ	68
5.1. Поняття та ознаки зовнішньоекономічного договору	68
5.2. Види зовнішньоекономічних договорів	73
5.3. Форма зовнішньоекономічного договору	76
5.4. Право, що застосовується до зовнішньоекономічних договорів	78
5.5. Порядок укладання зовнішньоекономічних договорів	81
РОЗДІЛ 6. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ	85
6.1. Правове регулювання міжнародної купівлі-продажу	85
6.2. Правове регулювання міжнародного підряду	87
6.3. Правове регулювання міжнародних перевезень	89
6.4. Правове регулювання консигнаційних операцій	92
6.5. Правове регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у зовнішньоекономічній діяльності	93
6.6. Правове регулювання зовнішньоекономічних операцій з давальницькою сировиною	94
6.7. Зовнішньоекономічні договори (контракти) про здійснення міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання	95
РОЗДІЛ 7. ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СПОРІВ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	102
7.1. Національні можливості розгляду спорів між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності	102
7.2. Міжнародні можливості розгляду спорів між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності	104
7.3. Місце Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» у системі нормативно-правових актів ЗЕД	109
7.4. Позовна давність. Виконання арбітражних рішень у зовнішньоекономічних спорах	111
РОЗДІЛ 8. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОГО ТОВАРОВИРОБНИКА В ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИНАХ	118
8.1. Загальні умови захисту національного товаровиробника..	118
8.2. Захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту	120
8.3. Захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту	124
8.4. Застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні ...	126

РОЗДІЛ 9. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ (ВІЛЬНИХ) ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН	133
9.1. Становлення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон як інструменту стимулювання розвитку окремих територій	133
9.2. Нормативно-правове забезпечення інституту спеціальних (вільних) економічних зон	133
9.3. Види спеціальних (вільних) економічних зон. Порядок визначення статусу, строку існування та території окремої спеціальної (вільної) економічної зони	136
9.4. Порядок створення і ліквідації спеціальної (вільної) економічної зони	143
9.5. Правовий статус вільної економічної зони «Крим». Особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України	144
РОЗДІЛ 10. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	152
10.1. Загальні засади, поняття та види відповідальності у сфері зовнішньоекономічної діяльності	152
10.2. Форми відповідальності у сфері зовнішньоекономічної діяльності.....	155
10.3. Особливості розгляду проваджень у справах про порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності	158
10.4. Особливості відповідальності держави як суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності	161

ПЕРЕДМОВА

Зовнішньоекономічна діяльність – важливий вид економічної діяльності на міжнародному рівні та пріоритетний напрям політики нашої держави, що створює засади для розвитку торговельних відносин і сприятливого інвестиційного клімату в Україні. Вона включає в себе зовнішню торгівлю товарами, послугами, певними видами робіт, а також об'єктами інтелектуальної власності. Будь-яка комерційна діяльність на зовнішньому ринку суттєво відрізняється від подібної діяльності всередині країни. Зокрема, в ЗЕД задіяні провідні галузі економіки, беруть участь державні органи, певний ряд окремих економічних суб'єктів, посередницькі організації, а також зарубіжні організації з торговельно-економічних питань, які в сукупності утворюють зовнішньоекономічний комплекс України.

Держава безпосередньо здійснює регулюючий вплив на процеси, що відбуваються у зовнішньоекономічній сфері. Ефективність державного регулювання ЗЕД залежить від багатьох чинників, проте головним важелем у цьому є те, що регулюючий вплив держави має відповідати природі зовнішньоекономічної діяльності, характеру та змісту завдань, які вона виконує на конкретному етапі розвитку економіки України.

У сучасних умовах інтеграції України у світову і європейську економічну систему стан нормативно-правового забезпечення ЗЕД та її регулювання державою набуває особливого значення. Так само, як і питання необхідності реформування системи ЗЕД для створення більш гнучких умов розвитку загальноекономічної ситуації в країні та плідного розвитку міжнародних зв'язків з виходом на світовий ринок.

Навчальний посібник підготовлено колективом викладачів кафедри цивільного, господарського та екологічного права Університету митної справи та фінансів на основі чинного законодавства. Призначено для студентів, аспірантів і викладачів юридичних закладів вищої освіти, науковців, громадськості. Також його положення можуть зацікавити всіх, хто досліджує тематику правового регулювання ЗЕД.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Загальні засади правового регулювання зовнішньоекономічних відносин

Зовнішньоекономічні відносини становлять предмет зовнішньоекономічної діяльності, яка, відповідно до положень ст. 18 Конституції України, спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Ці відносини, як і будь-які інші, потребують урегулювання, що здійснюється за допомогою комплексу передбачених заходів та методів.

Під **правовим регулюванням** прийнято розуміти впорядкування суспільних відносин, здійснюване державою і самими учасниками таких відносин, за допомогою права і сукупності правових засобів. Правове регулювання зовнішньоекономічних відносин охоплює специфічну діяльність держави (яка через систему відповідних органів створює та реалізує положення законів) та діяльність безпосередніх учасників зовнішньоекономічних відносин (що своїми діями самостійно здійснюють правове регулювання). Таку діяльність у першому випадку називають державним регулюванням, у другому – саморегулюванням.

Важливе значення для теорії та практики зовнішньоекономічної діяльності мають принципи, якими зобов'язані керуватись її учасники. Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [24] у ст. 2 закріплено перелік принципів зовнішньоекономічної діяльності.

Тлумачення ст. 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [24] системи принципів зовнішньоекономічної діяльності дає змогу на його основі виділити **основні завдання правового регулювання зовнішньоекономічної** діяльності поряд із завданнями, передбаченими ст. 7:

- забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України;
- стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, в тому числі зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України;
- створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн;
- створення системи правових норм, спрямованих на гарантування і захист прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;
- створення передумов для розширення сфери міжнародної співпраці та комфортного середовища для роботи з іноземними контрагентами.

Упорядкування певної сфери суспільних відносин завжди відбувається за допомогою системи методів правового регулювання. За загальнотеоретичним визначенням методом правового регулювання вважають підхід до впорядкування певної сфери суспільних відносин, що зумовлює використання того чи іншого специфічного комплексу юридичних засобів. Тобто метод правового регулювання вказує на те, яким чином регулюються такі відносини.

Для правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності характерний симбіоз імперативного та диспозитивного методів.

Імперативний метод. Як основний юридичний спосіб впливу цей метод використовує владний припис. Останній, зі свого боку, є юридичним фактом для виникнення правовідносин. У зовнішньоекономічній діяльності імперативний метод виявляється у формуванні тих відносин, де сторони не є рівними: суб'єкти, що здійснюють регулювання зовнішньоекономічної діяльності визначають правила, яких мають дотримуватись суб'єкти, що таку зовнішньоекономічну діяльність здійснюють. Зокрема, це виявляється через систему таких заходів, як заходи фінансово-економічного характеру, методи прямого й непрямого регулювання, правові, адміністративні методи.

Сюди зараховуємо нетарифні методи регулювання, які за характером дії поділяються на: кількісні (квотування, ліцензування, добровільні обмеження, ембарго); приховані (державні закупівлі, вимоги до вмісту компонентів, технічні бар'єри, податкові збори, імпорتنий депозит); фінансові (субсидії, кредитування, демпінг); неекономічні (торговельні угоди, правові режими) [9, с. 107] і тарифні методи регулювання. Митно-тарифне регулювання опосередковується категорією «митний тариф» як перелік товарів, що оподатковуються митом. Для групування товарних позицій застосовуються класифікації, розроблені ООН. Функції митного тарифу: 1) захист національного товаровиробника; 2) сприяння розвитку національного виробництва й експорту; 3) отримання торгово-політичних поступок від партнерів; 4) контроль за проходженням товарів через кордон; 5) фіскальна політика [9, с. 107].

Диспозитивний метод базується на врахуванні ініціативи суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, самостійності в обранні ними тієї чи іншої поведінки. Сторони мають змогу на свій власний розсуд врегулювати правовідносини в межах чинного законодавства. В основі диспозитивного методу «лежать вільне (непідвладне) становище учасників правовідносин і договір як джерело виникнення» [13, с. 137]. Таким договором в обумовлених відносинах є зовнішньоекономічний договір (контракт), що укладається суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та спрямований на встановлення, зміну або припинення їхніх взаємних прав і обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

1.2. Система законодавства з питань регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Правове регулювання зовнішньоекономічних відносин має дворівневу структуру: рівень загальних норм, що визначають загальні положення і напрями розвитку законодавства та рівень спеціально-юридичних норм, спрямованих безпосередньо на регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

За такої побудови систему законодавства з питань регулювання зовнішньоекономічної діяльності утворюють:

Конституція України [8] – основа національного законодавства у сфері ЗЕД. Зміст окремих конституційних норм:

– п. 9 ст. 92 Конституції України встановлює, що засади зовнішньоекономічної діяльності визначаються виключно законами України. Це положення підкреслює значення внутрішнього національного законодавства і пріоритетне значення його норм над усіма іншими. Законотворець, зокрема, демонструє домінуючу роль закону й виокремлює найважливіші суспільні відносини, що потрапляють під його дію, серед яких і засади зовнішньоекономічної діяльності;

– п. 8 ст. 116 Конституції України до повноважень Кабінету Міністрів України зараховує організацію і забезпечення здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи.

Господарський кодекс України (ГК) [5]. Структурним елементом ГК України є Розділ VII «Зовнішньоекономічна діяльність», до якого входить гл. 37 (Загальні положення) та 38 (Іноземні інвестиції). У «Загальних положеннях» наводиться поняття зовнішньоекономічної діяльності, принципи її провадження (ст. 377), перелік суб'єктів ЗЕД (ст. 378), види ЗЕД та зовнішньоекономічні операції (ст. 379), основні засади державного регулювання ЗЕД (ст. 380), ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій (ст. 381), зовнішньоекономічні договори (контракти) (ст. 382), їх державна реєстрація (ст. 383), принципи митного регулювання (ст. 384) та оподаткування ЗЕД (ст. 385), принципи здійснення розрахунків в іноземній валюті (ст. 386–387), кредитування ЗЕД (ст. 388), форми державного захисту прав та законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ст. 389).

Гл. 38 «Іноземні інвестиції» разом із Законами України «Про інвестиційну діяльність» [25] та «Про режим іноземного інвестування» [30] визначають загальні правові умови інвестиційної діяльності й особливості режиму іноземних інвестицій на території України. Гл. 38 містить основні напрями розвитку правового регулювання, передбачені цими законами, й визначає коло іноземних інвесторів (ст. 390), види та форми здійснення іноземних інвестицій (ст. 391–392), їх оцінку та правовий режим (ст. 393–394), особливості здійснення діяльності суб'єктів господарювання з іноземними інвестиціями в Україні (ст. 396), гарантії їх здійснення (ст. 397–399).

Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [24] (від 16 квітня 1991 р.) за своїм місцем і позицією в ієрархії джерел ЗЕД є основним актом у цій структурі, положення якого спрямовані на врегулювання

зовнішньоекономічних відносин. Закон як акт малої кодифікації поєднав у собі всі види діяльності за участю іноземного елемента, ставши на час свого прийняття прогресивною формою врегулювання зовнішньоторговельної діяльності.

Законом визначено поняття зовнішньоекономічної діяльності, експорту, імпорту, товару (ст. 1), а також принципи (ст. 2), суб'єкти (ст. 3), види зовнішньоекономічної діяльності (ст. 4). Відповідно до ст. 5 цього Закону, врегульовано право на здійснення ЗЕД. Усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають однакове право здійснювати будь-які її види, прямо не заборонені законами України, незалежно від форм власності та інших ознак. Цією ж статтею забороняється втручання державних органів у зовнішньоекономічну діяльність її суб'єктів у випадках, не передбачених цим Законом. Закон закріплює поняття зовнішньоекономічного договору (контракту), врегульовує правила його укладання (ст. 6), визначає основи (ст. 7) та напрями державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, встановлює органи, які здійснюють це регулювання та їхню компетенцію (ст. 9–10), регулює порядок страхування (ст. 15), ліцензування і квотування зовнішньоекономічної діяльності (ст. 16), заборону окремих видів експорту й імпорту (ст. 17), порядок установлення і застосування технічних, фармакологічних, санітарних, фітосанітарних, ветеринарних і екологічних стандартів і вимог (ст. 18), спеціальних імпортних процедур (ст. 19), заходів щодо захисту економічної конкуренції (ст. 20), регулювання державного замовлення (ст. 21), обліку зовнішньоекономічних операцій (ст. 22), створення та функціонування спеціальних правових режимів зовнішньоекономічної діяльності (розд. III), захисту прав і законних інтересів держави та інших суб'єктів (розд. IV), низку інших питань [4, с. 49].

До системи національного зовнішньоекономічного законодавства, яка ґрунтується на Законі «Про зовнішньоекономічну діяльність», також належать Закони України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» [19], «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції» [17], «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» [21], «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» [22], «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» [29], «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» [31] тощо.

Крім названих, також слід виокремити **Закон України «Про міжнародне приватне право»** [26], у Преамбулі якого зазначено, що «цей Закон установлює порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок», а тому й зарахування цього нормативно-правового акта до системи джерел зовнішньоекономічного законодавства цілком доцільне.

Необхідною умовою перетинання митного кордону України під час експорту продукції є виконання митних формальностей, порядок здійснення яких регулюється **Митним кодексом України** [10]. Їх визначення наведено у п. 29 ч. 1 ст. 4 МК України: сукупність дій, що підлягають виконанню відповідними особами і митними органами, а також автоматизованою системою митного оформлення з метою дотримання вимог законодавства України з питань митної справи. Ст. 7 МК України визначає зміст митної справи як установлений порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції під час її ввезення на митну територію України, запобігання та протидію контрабанді, боротьбу з порушеннями митних правил, організацію і забезпечення діяльності митних органів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної митної політики.

Під час укладання договорів у ході експортних операцій контрагенти зобов'язані використовувати затверджене МЗС **«Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)»** [20], яке закріплює основні умови укладання договорів купівлі-продажу. А деякі аспекти цих договорів закріплені у спеціальних правових актах.

Здійснення платежів у іноземній валюті регулюється **Законом України «Про валюту і валютні операції»** [16]. Закон визначає правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій і вповноважених установ та встановлює відповідальність за порушення ними валютного законодавства.

Оподаткування прибутку від експортних операцій здійснюється на підставі **Податкового кодексу України** [15], згідно з яким операції з вивезення товарів за межі митної території України підлягають оподаткуванню за нульовою ставкою; об'єктом оподаткування є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності (п. 134.1.1).

В основу законодавчої бази страхування експортних операцій покладено Закон України **«Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту»** [18], яким визначаються засади державної підтримки експортної діяльності шляхом страхування, перестраховування, гарантування, часткової компенсації відсоткової ставки за експортними кредитами.

З метою запобігання демпінгу використовується **Указ Президента України «Про заходи щодо запобігання експорту товарів походженням з України за цінами, що можуть розглядатися як демпінгові, та врегулювання торговельних спорів»** [23] (втратив чинність, крім ст. 6, 7, 8, 9) [6]. Зокрема, ст. 6 встановлено, що під час здійснення суб'єктами підприємницької діяльності України експортних та імпорتنих операцій безпосередньо або через зовнішньоторговельного посередника контрактні (зовнішньоторговельні) ціни мають відповідати цінам, що склалися чи складатимуться на відповідний товар на ринку експорту чи імпорту на момент здійснення експортної, імпоротної операції. Відповідальність за обґрунтування цін за зовнішньоекономічними контрактами покладається на суб'єктів підприємницької діяльності.

Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [27] виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, й необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку.

Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні» [32] визначає їх правовий статус, а також завдання діяльності: сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, експорту українських товарів і послуг, надання практичної допомоги підприємцям у проведенні торговельно-економічних операцій на внутрішньому та зовнішньому ринках, освоєнні нових форм співробітництва; представлення інтересів членів палати з питань господарської діяльності як в Україні, так і за її межами; організація взаємодії між суб'єктами підприємницької діяльності, координація їхніх взаємовідносин з державою в особі її органів; надання послуг для здійснення комерційної діяльності іноземним фірмам та організаціям тощо.

1.3. Міжнародні нормативні акти як джерела регулювання зовнішньоекономічних відносин

Основним джерелом правового регулювання відносин, що виникають у зовнішньоекономічній сфері, безумовно, є міжнародні договори. В них закріплюються норми й принципи, що регулюють міжнародні відносини у зовнішньоекономічній сфері.

«Міжнародний рівень правового регулювання зовнішньоекономічних відносин формують норми різних напрямів, які охоплюють торговельні, трудові, виробничі, фінансові та інші правовідносини. Ці норми віднаходять своє формування в межах функціональної діяльності міжнародних організацій і отримують відповідну потенційну перспективу інтегрування до норм національних правових систем» [13, с. 65]. Сторонами міжнародного договору можуть бути міжнародні організації, держави, їхні компетентні органи, посадові особи. Від місця суб'єкта суспільно-правових відносин у структурі міжнародних організацій і держави залежить юридична сила міжнародного договору.

За характером відносин міжнародні договори можна розподілити на: міжнародні договори у сфері міжнародної торгівлі товарами і послугами; міжнародні договори у сфері міжнародного руху капіталів і міжнародного кредиту; міжнародні договори у сфері міжнародних валютно-фінансових відносин; міжнародні договори у сфері міжнародного обміну у галузі науки і техніки; міжнародні договори у сфері міжнародної кооперації виробництва. Одним зі способів групування міжнародних правових актів є розподіл останніх у межах міжнародних організацій, що уможливорює їх об'єднання за предметом правового регулювання [13, с. 65]:

Міжнародні договори в межах ООН – міжнародні договори, які містять уніфіковані норми права між урядами двох, кількох або багатьох країн, що передбачають дотримання загальних узгоджених правил у певній сфері. До цієї групи міжнародних договорів належить ціла низка конвенцій, особливе місце серед яких займають Конвенція про порядок розв'язання інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (1965 р.); Конвенція ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів (1974 р.); Конвенція ООН про договір міжнародної купівлі-продажу товарів (1980 р.); Конвенція ООН з боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин (1988 р.); Конвенція про міжнародний фінансовий лізинг (1988 р.); Конвенція про міжнародний факторинг (1988 р.).

Міжнародні договори в межах ГАТТ/СОТ – міжнародні договори, які містять уніфіковані норми щодо торговельно-економічного співробітництва між урядами двох, кількох або багатьох країн, що передбачають дотримання загальних узгоджених правил у цій сфері. Міжнародні багатосторонні угоди ГАТТ/СОТ передбачають узгодження країнами – членами СОТ свого законодавства з положеннями ГАТТ; подальше зниження тарифів на 40 % п'ятьма рівномірними річними частками (країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою можуть мати нижчі темпи зниження тарифів). Головними угодами в рамках ГАТТ/СОТ є: Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС), Угода про торговельні аспекти прав на інтелектуальну власність (ТРИПС).

Міжнародні договори в межах ВМО – конвенції, які спрямовані на встановлення основних принципів митного режиму для країн, які приєдналися до цих конвенцій, а також загальних правил здійснення митного контролю і стягнення митних тарифів, співробітництва між країнами світової спільноти в цій сфері. Цю групу конвенцій становлять: Конвенція про створення Ради митного співробітництва (1950 р.), чинна для України з 1992 р.; Митна конвенція про карнет А.Т.А. для тимчасового ввезення товарів (1957 р.), є чинною для України; Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП) (1975 р.); Міжнародна конвенція про узгодження умов проведення контролю вантажів на кордонах (1982 р.); Конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (1989 р.).

Міжнародні багатосторонні договори в межах економічних блоків – міжнародні договори, які містять уніфіковані норми щодо зовнішньоекономічної діяльності між урядами кількох країн – членів відповідного економічного блоку, що передбачають дотримання загальних узгоджених правил у даній сфері. До них належать: **міжнародні багатосторонні договори в межах ЄС** (добровільно узгоджені країнами – членами Європейського Союзу загальні правила поведінки, що укладені у формі угод); **міжнародні багатосторонні договори в межах СНД** (добровільно узгоджені країнами – членами Співдружності Незалежних Держав загальні правила поведінки в цій сфері, що укладені у формі угод, конвенцій, протоколів тощо); **міжнародні багатосторонні договори в рамках інших економічних блоків** (створюються міжурядовими комісіями відповідних держав, які зацікавлені у вирішенні конкретних питань).

Міжнародні договори набирають чинності для України після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору в порядку та в строки, передбачені договором. Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

1.4. Співвідношення міжнародних нормативних актів і національного законодавства України

Україна визнає для себе примат міжнародного права, але в обмеженому обсязі. Особливості застосування в Україні суб'єктами внутрішнього права норм міжнародного права встановлені Конституцією та законами України.

Відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» [28], чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства (ст. 19). Тобто очікувати, поки положення договору будуть трансформовані в акти внутрішнього законодавства, правозастосовним органам України не потрібно. Вони мають застосовуватись після набрання ратифікованим міжнародним договором чинності. Ратифікований міжнародний договір набуває подвійного характеру. З одного боку, він залишається джерелом міжнародного права, що регламентує зовнішні зобов'язання України, а з іншого – стає джерелом внутрішнього, національного права України [7, с. 5].

Конституція України [8] у ст. 9 закріпила, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, а укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Тобто норми таких міжнародних договорів України повинні мати меншу силу, ніж закони України, але не силу Конституції України. Отже, у внутрішньому правопорядку міжнародний договір, обов'язковий для Укра-

їни, не може суперечити Конституції України. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж передбачені законом України, мають застосовуватись правила міжнародного договору. Це твердження ґрунтується на ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., учасницею якої є Україна: «... учасник не може посилатись на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору». Відповідно, державні органи й органи місцевого самоврядування не мають права звужити чи скасувати своїми нормативно-правовими актами будь-які зобов'язання, що містяться в чинному міжнародному договорі. Тому, якщо нормативно-правовий акт, прийнятий після надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість міжнародного договору, встановлює інші правила, ніж передбачені в міжнародному договорі, слід застосовувати правила, передбачені цим договором. З дати надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість міжнародного договору не можуть застосовуватись норми внутрішньодержавних нормативно-правових актів (за винятком норм конституційних актів), що суперечать нормам цього договору.

Щодо питання тлумачення українського законодавства на основі міжнародних договорів України. Розуміння норм Конституції України про права людини та їх тлумачення можливе лише з погляду їх дії в умовах представницької демократії. Саме такий підхід закріплено в укладених Україною міжнародно-правових актах про права людини. Особливістю Конституції України є її ідеологічна близькість до норм Загальної декларації прав людини 1948 р., міжнародних пактів про права людини 1966 р. А норми розділу «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» нерідко текстуально близькі до міжнародно-правових.

Однак постає питання про ті права та свободи, що закріплені в міжнародно-правових актах, але не відображені в Конституції України. У теорії можливість і межі такого тлумачення оцінюються по-різному. Ч. 1 ст. 22 Конституції України передбачає, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними» [8]. Із цієї статті випливає принциповий висновок: каталог прав і свобод, викладений у Конституції, не є єдино можливим. Існує також інший каталог, більш повний, за рахунок якого може бути розширено та доповнено конституційний. Його джерелами можуть бути як міжнародно-правові акти й міжнародно-правові звичаї про права людини, у яких сформульовані ті права, що не відображені в Конституції, так і внутрішні нормативно-правові акти України, що закріплюють такі права людини, про які Конституція не згадує взагалі.

Тобто Конституція презюмує можливість рецепції договірних міжнародно-правових норм про права людини. Це повною мірою відповідає ідеї природності та невід'ємності таких прав. Якщо ж у процесі користування індивідом правами, котрі не закріплені в Конституції, але впливають з міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, з'ясовується, що ці права суперечать Конституції, то остаточно це може встановити лише Конституційний суд України [35].

1.5. Місце та значення торгових та інших економічних звичаїв у регулюванні відносин на зовнішньому ринку

Правовий звичай незмінно супроводжує розвиток і формування права. У багатьох випадках він є першоосною для становлення кінцевої форми, якої набуває правова система після свого тривалого розвитку. Вияв правових звичаїв, звичаїв ділового обігу, торговельних звичаїв на рівні міжнародного спілкування, навіть із розвитком інших текстових форм відображення правил поведінки, з часом не зменшується [12, с. 124].

Роль торговельних звичаїв нині обумовлюється імплементацією окремих виявів звичаєвого права у правових системах держав, що отримали там своє відображення завдяки системності й усталеності їх застосування учасниками зовнішньоекономічних торговельних відносин протягом тривалого часу [12, с. 124].

Торговельні звичаї у зовнішньоекономічній діяльності виконують важливу регулятивну функцію. «Міжнародний комерційний оборот – складна система суспільних відносин, яка не може бути впорядкована виключно за допомогою правових норм, що виходять від держав» [38, с. 15]. Однак у таких нормах держава може розширити коло джерел, що використовуватимуться суб'єктами для оформлення своїх правовідносин. Так, одне з положень ст. 6 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [24] закріплює право суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності під час складання тексту зовнішньо-економічного договору (контракту) використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо та у винятковій формі цим та іншими законами України.

Торговий звичай слід розуміти як одноманітне правило, яке склалось у торговому обороті, що містить абсолютно повне положення з питання, якого воно стосується. Зміст торгового звичаю має бути абсолютно чітким, що не допускає суперечливого його тлумачення, отже, виключає можливості виникнення спору з приводу визначення змісту звичаю. Друга умова, якій має відповідати таке правило, полягає в тому, що воно мусить бути єдиним, визнаним як звичай з питання, що ним регулюється, на тій території, де це правило застосовується. Тобто звичай повинен мати однаковий характер. Третьою умовою, якій мусить відповідати правило, котрому надається значення звичаю, є його загальноновизнаність. Це означає, що те чи інше правило для отримання значення торгового звичаю має визнаватись у практиці торгових відносин як чинне й мати постійне застосування до тієї сфери відносин, до якої таке правило належить [33, с. 55–56].

До останніх як джерел права зараховуються Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати (Інкотермс) 1936–2020 рр., Уніфіковані звичаї та правила для документарних акредитивів, затверджені Міжнародною торговою палатою (МТП) 1993 р., Керівні зауваження до стандартних форм документарного кредиту (документ МТП № 416), Міжнародні правила з інкасо (затверджені МТП у 1995 р.) тощо [37, с. 222].

Офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати (Інкотермс) 1936–2020 рр. відіграють провідну роль у врегулюванні відносин сторін за договором міжнародної купівлі-продажу. Сутність Інкотермс у тому, що вони визначають правила розподілу витрат і ризиків між учасниками правовідносин під час передавання товару, що передбачає його перевезення.

В основу покладено правило, за яким необхідно розмежовувати передачу товару та його перевезення. Це два самостійних, відокремлених процеси, що не пов'язані загальним обов'язком продавця.

За редакцією Інкотермс-2020, одинадцять правил поділяються на дві основні групи: 1) правила для будь-якого транспортного режиму (EXW, FCA, CPT, CIP, DPU, DAP, DDP); 2) правила для морських і внутрішніх водних шляхів (FAS, FOB, CFR, CIF). Критична різниця між правилами в цих двох групах – це момент, коли ризик переходить від продавця до покупця [3].

Обрання конкретного правила, що має застосовуватись для оформлення правовідносин між сторонами, по-перше, залежить від самих сторін, по-друге, впливає на наслідки «правильності» обрання шляху перерозподілу ризиків між ними.

Обираючи для оформлення своїх правовідносин правила Інкотермс, сторони також можуть бути впевненими у тому, що перехід права власності на товар відбувся. Але слід звертати увагу на те, що в правилах Інкотермс не зазначено, коли саме титул переходить від продавця до покупця; це потрібно окремо визначати в торговому контракті. Водночас, беручи за основу правила та включивши їх у договір купівлі-продажу, продавець і покупець можуть досягти точного розуміння того, що кожна сторона зобов'язана зробити і як розподіляється відповідальність у разі втрати, пошкодження товару або іншого казусу [12, с. 124].

Уніфіковані звичаї та правила для документарних акредитивів (Uniform customs and practice for documentary credits (UCP) [36]. UCP уперше було введено для полегшення плутанини, викликані окремими країнами, які пропагують свої власні національні правила щодо акредитивної практики. З моменту досягнення цієї мети було створено низку договірних правил, які забезпечували б одноманітність у цій практиці для уникнення конкуренції часто суперечливих національних правил.

UCP – це доробок приватної міжнародної організації, а не державної установи. З моменту свого заснування Міжнародна торговельна палата налягала на центральній ролі саморегулювання в діловій практиці. UCP – найуспішніша добірка приватних правил для торгівлі, будь-коли розроблених [1].

UCP унікальні тим, що вони не прив'язані до певного національного режиму, тому не мають законодавчого характеру. Ймовірно, це сукупність галузевих правил, котрі банки і торгові фінансові установи добровільно надають в умовах комерційного акредитиву. Правила UCP – це визначений і надійний наднаціональний кодекс, який часто отримує силу закону. Біль-

шість національних судів і законодавчих органів визнає UCP переважно тому, що ці правила відображають наявну і зрозумілу галузеву практику [2].

Існує дві редакції зазначених Правил: UCP 500 1993 р. та UCP 600 2007 р. Як свідчить практика, міжнародна спільнота віддає перевагу використанню положень останньої редакції Правил.

Міжнародні правила з інкасо (Uniform rules for collection (URC)). У міжнародній торговельній практиці також досить поширені розрахунки у формі інкасо. Інкасова форма розрахунків регулюється окремими правилами, прийнятими Міжнародною торговельною палатою – Уніфікованими правилами для інкасо. Єдині правила для інкасо були вперше опубліковані МТП у 1956 р. Змінені версії випущено в 1967 та 1978 рр. Останній перегляд Правил датується 1995 р., вони були видані за № 522.

URC регулюють основні права й обов'язки учасників інкасо, визначають види інкасо, порядок подання документів до оплати й порядок її здійснення, повідомлення про проведення платежу та інші питання. До URC приєдналися банки більшості країн світу, в тому числі Україна.

Інкасо – це банківська операція, за допомогою якої банк за дорученням експортера отримує на основі розрахункових документів суму коштів, що йому належить, від імпортера за відвантажені йому товари чи надані послуги й зараховує ці кошти на рахунок клієнта-експортера у себе в банку [11, с. 40]. При цьому інкасо являє собою лише інкасування паперів і банк не гарантує оплату коштів експортеру за відвантажений товар чи надані послуги [34, с. 143].

Перевагами розрахунків у формі інкасо можна вважати: 1) просте й недороге обслуговування порівняно з акредитивами; 2) часто швидше отримання платежу, ніж за умовами відкритих рахунків; 3) продавець зберігає право власності на товари до моменту здійснення платежу або надання акцепту. Як недоліки можна виокремити такі: якщо покупець відмовляється або не може здійснити оплату, продавець змушений обирати один із трьох варіантів, що не є для нього вигідними: 1) пошук іншого покупця; 2) оплата зворотного транспортування; 3) відмова від продажу.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що, маючи статус недержавних способів регулювання, міжнародні торговельні звичаї відображають наявну та зрозумілу галузеву практику. Водночас вони не залишаються сталими. Вдосконалення юридичної техніки, мистецтва застосування права у процесах становлення й розвитку правовідносин спонукають до оновлення і редакцій міжнародних торговельних звичаїв. Однак такі процеси не нівелюють їхньої правової природи. Нові редакції звичаєвих норм, як правило, спрямовані на полегшення процесу становлення договірних зв'язків між учасниками, гарантування їхньої фінансової захищеності. Незважаючи на зміни, що вносяться, міжнародні торговельні звичаї зберігають за собою фундаментальні позиції в структурі джерел міжнародного торговельного права [12, с. 126].

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність поняття «правове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності».
2. Які завдання виконуються в процесі правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
3. У чому сутність імперативного методу правового регулювання?
4. Які особливості диспозитивного методу правового регулювання?
5. Які існують види джерел правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
6. Наведіть приклад класифікації міжнародних договорів за характером відносин?
7. Наведіть приклади укладання міжнародних договорів, що укладаються в межах ООН, ГАТТ/СОР, ВМО.
8. Які існують міжнародні багатосторонні договори, що укладені в межах СНД, ЄС?
9. Яка роль і функції торговельних звичаїв у зовнішньоекономічній діяльності?
10. Дайте визначення та наведіть класифікацію правових звичаїв, приклади використання правового звичаю в практиці правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Теми рефератів

1. Проблеми та колізії нормативно-правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності в Україні.
2. Перспективи розвитку національного законодавства з питань регулювання зовнішньоекономічної діяльності України з огляду на євроінтеграційні процеси.
3. Глумачення українського законодавства у сфері ЗЕД на основі міжнародних договорів України.
4. Міжнародні торговельні звичаї як джерело регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
5. Проблеми застосування правил Інкотермс-2020 у практиці здійснення зовнішньоекономічної діяльності.
6. Проблеми співвідношення міжнародних нормативних актів та національного законодавства України.
7. Шляхи розв'язання правових колізій у регулюванні зовнішньоекономічної діяльності.
8. Ключові особливості Міжнародних правил з інкасо (URC) у міжнародній торговельній практиці.

Список використаних джерел:

1. Sebban G. UCP 600 [Електронний ресурс] / Sebban G. – Режим доступу : http://www.fed.unl.pt/docentes_docs/ma/mhb_ma_24705.pdf (дата звернення 11.10.2020).

2. Chung S. Isabella. Developing a documentary credit dispute resolution system: An ICC Perspective / Chung S. Isabella // *Fordham International Law Journal*. – 1993. – Vol. 19. – Issue 4. – Art. 3.

3. The logic of the Incoterms 2020 rules [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.incotermsexplained.com/the-incoterms-rules/the-logic-of-the-rules> (дата звернення 09.10.2020).

4. Ашурков О. О. Мета і структура зовнішньоекономічного законодавства / О. О. Ашурков, Р. В. Овчаренко // *Вісник Інституту економіко-правових досліджень НАН України*. – 2010. – № 1 (1). – С. 44–53

5. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003 – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.

6. Законодавче регулювання експортних операцій в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrexport.gov.ua/ukr/zakon_v_sferi_zed/ukr/4876.html (дата звернення 12.07.2020).

7. Козюбра М. І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем / М. І. Козюбра // *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. – 2016. – Т. 181. – С. 3–11.

8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

9. Лисецька Н. М. Аналіз використання базового інструментарію державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності / Н. М. Лисецька // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. – 2014. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 105–108.

10. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – 2012. – № 44–45, № 46–47, № 48. – Ст. 552.

11. Михайлов Д. М. Международные контракты и расчеты / Михайлов Д. М. – 2-е изд. Профессиональная практика. – 2008. – 641 с.

12. Мінченко А. О. Міжнародні торговельні звичаї як джерело регулювання зовнішньоекономічної діяльності / А. О. Мінченко // *Правова позиція*. – 2017. – № 2. – С. 120–127.

13. Мінченко А. О. Міжнародні нормативні акти як джерела регулювання зовнішньоекономічних відносин та їх співвідношення із національним законодавством України / Мінченко А. О., Мазур А. В. // *Підприємство, господарство і право*. – 2021. – № 1. – С. 64–68.

14. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 2 изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 1996. – 472 с.

15. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // *Відомості Верховної Ради України*. – 2011. – № 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112.

16. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII // *Відомості Верховної Ради*. – 2018. – № 30. – Ст. 239.

17. Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції : Закон України від 17.07.1997 № 468/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 44. – Ст. 281.

18. Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту : Закон України від 20.12.2016 № 1792-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2017. – № 4. – Ст. 43.

19. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну : Закон України від 22.12.1998 № 332-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – Ст. 78.

20. Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) : Мінекономіки, європ. інтеграції : наказ, Положення від 06.09.2001 № 201 // Офіційний вісник України від 12.10.2001. – № 39. – С. 158. – Ст. 1784.

21. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22 грудня 1998 р. № 330-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 9. – Ст. 65.

22. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України від 22.12.1998 № 331-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 12–13. – Ст. 80.

23. Про заходи щодо запобігання експорту товарів походженням з України за цінами, що можуть розглядатися як демпінгові, та врегулювання торговельних спорів [Електроний ресурс] : Указ Президента України від 25.08.1994 № 475/94. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/94#Text> (дата звернення 12.07.2020).

24. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

25. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 47. – Ст. 646.

26. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

27. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України ; Положення від 24.02.1994 № 4002-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.

28. Про міжнародні договори України : Закону України від 29.06.2004. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.

29. Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності : Закон України від 23.12.1998 № 351-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 5–6. – Ст. 44.

30. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

31. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1636-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 43. – С. 2944. – Ст. 2030.

32. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 13. – Ст. 52.

33. Рамзайцев Д. Ф. Договор купли-продажу во внешней торговле СССР / Рамзайцев Д. Ф. – М. : Внешторгиздат. – 1961. – 184 с.

34. Сотченко Є. В. Удосконалення правового аспекту міжнародних розрахунків в умовах сучасного стану розвитку міжнародного бізнес-середовища / Є. В. Сотченко // Стратегія розвитку України. – 2014. – № 2. – С. 138–147.

35. Співвідношення міжнародного й українського права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.solor.gov.ua/info/19/5211> (дата звернення: 14.10.2020).

36. Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів Міжнародної торгової палати // Урядовий кур'єр. – 05.11.1994. – № 172.

37. Чайковська В. В. Про проблеми визначення системи джерел правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності / В. В. Чайковська // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 8. – С. 220–223.

38. Щокіна О. О. Правовий звичай міжнародної торгівлі як джерело міжнародного приватного права : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. О. Щокіна. – Х., 2006.

РОЗДІЛ 2 СУБ'ЄКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Зовнішньоекономічна діяльність України та принципи її здійснення

Зовнішньоекономічна діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально-визнаними принципами і нормами міжнародного права [8].

Зовнішньоекономічна діяльність – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що трапляється як на території України, так і за її межами [17].

У Господарському кодексі України зовнішньоекономічну діяльність визначено як господарську діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та/або робочою силою (ч. 1 ст. 377) [4].

Зовнішньоекономічна діяльність спрямована на: сприяння вирівнювання темпів економічного розвитку; порівнянність витрат виробництва на національному та світовому рівнях; реалізацію переваг міжнародного поділу праці, що сприяє зростанню ефективності національної економіки; організацію та обслуговування міжнародного обміну ресурсами та результатами праці в їх матеріальній та вартісній формах та організацію міжнародного грошового обігу. При цьому система зовнішньоекономічної діяльності є ієрархічною структурою, створення якої обумовлено саме наявністю різноманітних цілей ЗЕД, пов'язаних із забезпеченням збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України; стимулюванням прогресивних структурних змін в економіці, в тому числі зовнішньоекономічних зв'язків; створенням найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн [7, с. 15].

Принципи зовнішньоекономічної діяльності – це своєрідні імперативи, тобто обов'язкові положення. Саме вони є критерієм законності всіх правових норм, що впроваджуються державою в зовнішньоекономічній сфері.

Так, передбачається, що суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності керуються такими принципами:

принципом суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, що полягає у:

– виключному праві народу України самостійно та незалежно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність на території України, керуючись законами, що діють на території України;

– обов'язку України неухильно виконувати всі договори і зобов'язання України в галузі міжнародних економічних відносин;

- принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва*, що полягає у:
- праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки;
 - праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України;
 - обов'язку дотримуватись у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України;
 - виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності;
- принципом юридичної рівності й недискримінації*, що полягає у:
- рівності перед законом усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, незалежно від форм власності, в тому числі держави, під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
 - забороні будь-яких, крім передбачених Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність», дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками;
 - неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів, крім випадків, передбачених Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність»;
- принципом верховенства закону*, що полягає у:
- регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України;
 - забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності менш сприятливі умови, ніж ті, які встановлені законами України;
- принципом захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності*, який полягає в тому, що Україна як держава:
- забезпечує рівний захист інтересів усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно із законами України;
 - здійснює рівний захист усіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права;
 - здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів та норм міжнародного права;
- принципом еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу під час ввезення та вивезення товарів*, який полягає у тому, що передбачає:
- можливість ввезення та вивезення рівнозначних, рівноцінних продуктів або товарів;
 - недопущення продажу (закупівлі) товарів за цінами, нижчими, ніж на внутрішньому ринку, які не покривають витрат виробництва та реалізації.

2.2. Основи регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Ефективність господарської діяльності у рамках правової системи України визначається насамперед ступенем досконалості охоплення сфер регулювання і ліберальності її законодавства. Через це зростає значення регулювання питань функціонування різних суб'єктів ЗЕД [7, с. 10].

Об'єктивними підставами регулювання зовнішньоекономічної діяльності є ймовірність виникнення суперечностей між інтересами суб'єктів ЗЕД (зокрема, щодо отримання максимального прибутку) та публічними інтересами і пов'язана з цим потреба забезпечення балансу цих інтересів за допомогою правових засобів.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності спрямовується на захист економічних інтересів України, прав і законних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, створення рівних умов для розвитку всіх видів підприємництва у сфері зовнішньоекономічних відносин та використання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності доходів та інвестицій, заохочення конкуренції і обмеження монополізму суб'єктів господарювання у сфері зовнішньоекономічної діяльності [4].

Ст. 7 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» закріплює засади, завдяки яким досягається відповідність регулювання ЗЕД правовому господарському порядку України.

Мета регулювання зовнішньоекономічної діяльності полягає у:

- використанні зовнішньоекономічних зв'язків для прискорення створення ринкової економіки;
- сприянні підвищенню рівня праці та якості національної продукції, придбанню ліцензій та патентів, закупівель новітніх технологій, включенню національних підприємств до світової конкуренції;
- створенні умов доступу національних підприємств на світові ринки шляхом державного, організаційного, фінансового та інформаційного сприяння;
- захисті національних зовнішньоекономічних інтересів і внутрішнього ринку;
- сприянні та підтримці сприятливого режиму у відносинах з різними державами та міжнародними організаціями;
- регулюванні обсягу експорту й імпорту;
- входженні країни до міжнародного поділу праці;
- зміні (вдосконаленні) структури зовнішньої торгівлі;
- забезпеченні країни необхідними ресурсами (сировиною, енергією тощо) [18].

У сучасному світі існує два основних **напрями зовнішньоекономічної політики**: політика вільної торгівлі та протекціонізм. Політика вільної торгівлі у чистому вигляді є утриманням держави від безпосереднього втручання у зовнішню торгівлю, лишаючи за ринком роль основного регулятора. Однак наведене не є загальним усуненням держави від впливу на цей напрям господарської діяльності, вона приводить до позитивних політичних наслідків, оскільки країни стають взаємопов'язаними і, відповідно,

зменшується загроза ворожих дій стосовно одна одної. Протекціонізм, зі свого боку, являє собою політику, спрямовану на захист вітчизняної економіки від іноземної конкуренції та сприяє розвитку в країні певних галузей виробництва.

Рівні регулювання зовнішньоекономічної діяльності умовно можна поділити на міжнародний, регіональний, галузевий, національний: загальнодержавний, місцевий.

За способом регулювання зовнішньоекономічної діяльності виокремлюють: ринковий, державний, самоврядування (добровільні об'єднання) суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності або недержавні органи.

Регулювання ЗЕД в Україні здійснюється:

- а) Україною як державою в особі її органів у межах їхньої компетенції;
- б) недержавними органами управління економікою (товарними, фондовими, валютними біржами, торговельними палатами, асоціаціями, спілками та іншими організаціями координаційного типу), що діють на підставі їх статутних документів;
- в) самими суб'єктами ЗЕД на підставі відповідних координаційних угод, що укладаються між ними [17].

Таким чином, залежно від суб'єкта регулювання слід розрізняти державне та недержавне регулювання ЗЕД.

Регулювання ЗЕД в Україні здійснюється за допомогою **системи засобів** такого регулювання, а саме:

- законів України;
- передбачених у законах України актів тарифного і нетарифного регулювання, які видаються державними органами України в межах їхньої компетенції;
- економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансового, кредитного та іншого) в межах законів України;
- рішень недержавних органів управління економікою, які приймаються за їх статутними документами в межах законів України;
- угод, що укладаються між суб'єктами ЗЕД і які не суперечать законам України.

Перелік засобів регулювання ЗЕД є вичерпним. Забороняється регулювання ЗЕД прямо не передбаченими законом актами державних і недержавних органів.

Слід також виокремити **правовий режим** як порядок регулювання ЗЕД, який виражений у комплексі правових засобів, що характеризують особливий склад дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань, що взаємодіють між собою. На території України для іноземних суб'єктів господарської діяльності запроваджуються правові режими:

- національний, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України;
- найбільшого сприяння, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, по-

датків і зборів, якими користується та/або користуватиметься іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим, крім випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги щодо них устанавлюються в рамках спеціального режиму;

– спеціальний, який застосовується до територій спеціальних економічних зон, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна, і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами за участю України [17].

Окремо слід зазначити, що наразі повноцінна участь України у світових економічних процесах потребує відповідності такого регулювання світовому економічному правопорядку. Міжнародною організацією, яка розробляє та запроваджує глобальні правила торгівлі між країнами, забезпечує її розвиток та передбачуваність, є Світова організація торгівлі (СОТ). Членами СОТ є 164 країни, на частку яких припадає понад 95 % обсягів світової торгівлі [12]. Головною умовою набуття членства в СОТ є відповідність національного законодавства принципам та нормам, які містяться в угодах СОТ і спрямовані на забезпечення кожному її членові безпечного й передбачуваного міжнародного торговельного середовища, а також продовження лібералізації торгівлі, сприяння економічному зростанню й розвитку. З огляду на те, що Україною прийняті зобов'язання щодо гармонізації національного законодавства з нормами та вимогами угод СОТ, відповідність принципам цієї організації виступає системною вимогою до регулювання ЗЕД.

2.3. Державні органи регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Державне регулювання ЗЕД – це використання уповноваженими органами державного управління різноманітних методів адміністративного й економічного характеру, спрямованих на досягнення нормативно визначених цілей у сфері ЗЕД [5].

Методи державного регулювання ЗЕД – це набір інструментарію, за допомогою якого держава в особі державних органів здійснює необхідний вплив на поведінку учасників суспільних відносин, що складаються у сфері ЗЕД.

Здійснюючи регулювання ЗЕД, держава застосовує різноманітні заходи. Залежно від цього в тому чи іншому випадку можна говорити про митне, валютне та податкове регулювання під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Зважаючи на те, що останні є певними напрямками державного регулювання ЗЕД, воно має здійснюватись також з дотриманням відповідних принципів.

До органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності зараховують законодавчі, виконавчі та судові органи в устанавлених Конституцією України межах і відповідно до законів України.

Органи державного регулювання ЗЕД та їхню компетенцію у сфері ЗЕД визначено в ст. 9 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», до них належать: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів Украї-

ни, Національний банк України, Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку, митні органи, Антимонопольний комітет України, Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі [17].

Законодавчим органом в Україні є Верховна Рада України, яка визначає основні напрями державної політики у сфері забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, законодавчі основи її реалізації. **До компетенції Верховної Ради України належать:** прийняття, зміна та скасування законів, що стосуються зовнішньоекономічної діяльності; затвердження головних напрямів зовнішньоекономічної політики України; розгляд, затвердження та зміна структури органів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності; укладання міжнародних договорів України відповідно до законів України про міжнародні договори України та приведення чинного законодавства України у відповідність до правил, установлених цими договорами; встановлення спеціальних режимів зовнішньоекономічної діяльності на території України; затвердження списків товарів, експорт та імпорт яких забороняється; прийняття рішень про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань через встановлення повної/часткової заборони (повного/часткового ембарго) на торгівлю, крім випадків, визначених цим Законом; позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового спеціального режиму.

Кабінет Міністрів України (Уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади в державі. Повноваження Кабінету Міністрів у зовнішньоекономічній сфері: вжиття заходів для здійснення зовнішньоекономічної політики України відповідно до законів України; здійснення координації діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення провадження зовнішньоекономічної діяльності; координація роботи торговельних представництв України в іноземних державах; прийняття нормативних актів управління з питань ЗЕД; проведення переговорів і укладання міжурядових договорів України з питань ЗЕД; забезпечення виконання міжнародних договорів України та залучення до їх виконання інших суб'єктів ЗЕД на договірних засадах; внесення на розгляд ВРУ пропозицій про систему міністерств, державних комітетів і відомств – органів оперативного державного регулювання ЗЕД; забезпечення складання платіжного балансу, зведеного валютного плану України; здійснення заходів щодо забезпечення раціонального використання коштів Державного валютного фонду України; забезпечення виконання рішень Ради Безпеки ООН з питань ЗЕД; прийняття рішень про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань шляхом запровадження режиму ліцензування.

Кабінет Міністрів України здійснює регулювання в зовнішньоекономічній сфері безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів.

Національний банк України як орган державного регулювання ЗЕД: здійснює зберігання і використання золотовалютного резерву України та інших державних коштовностей, які забезпечують платоспроможність України; представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших держав, міжнародними банками та іншими фінансово-кредитними установами та укладає відповідні міжбанківські угоди; регулює курс національної валюти України до грошових одиниць інших держав; здійснює облік і розрахунки за наданими й одержаними державними кредитами й позиками, провадить операції з централізованими валютними ресурсами; виступає гарантом кредитів, що надаються суб'єктам ЗЕД іноземними банками, фінансовими та іншими міжнародними організаціями під заставу Державного валютного фонду та іншого державного майна України.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку (Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [14]): забезпечує проведення єдиної зовнішньоекономічної політики під час здійсненні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності виходу на зовнішній ринок, координацію їхньої зовнішньоекономічної діяльності; здійснює контроль за дотриманням усіма суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності чинних законів України та умов міжнародних договорів України; проводить антидемпінгові, антисубсидійні та спеціальні розслідування у порядку, визначеному законами України.

Митні органи (Державна митна служба) здійснюють митний контроль в Україні згідно з чинними законами України.

Антимонопольний комітет України здійснює контроль за дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності законодавства про захист економічної конкуренції.

Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі здійснює оперативне державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні відповідно до законодавства України; приймає рішення про порушення і проведення антидемпінгових, антисубсидійних або спеціальних розслідувань та застосування відповідно антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних заходів; приймає рішення про застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань у межах компетенції, визначеної законами України.

Хоча це прямо не передбачено ст. 9 Закону, державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності покладається також на Гаранта державного суверенітету. Так, **Президент України відповідно до чинного законодавства:** забезпечує державну незалежність і національну безпеку України; представляє державу на міжнародній арені, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; підписує закони, прийняті Верховною Радою України, а також здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України [8].

Основні завдання **місцевих державних адміністрацій** у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності: забезпечення виконання Конституції України, законів України, указів Президента України, рішень Кабінету Міністрів України, центральних урядових органів регулювання зовнішньоекономічної діяльності; забезпечення законності та правопорядку; забезпечення виконання державних і регіональних програм; забезпечення підготовки та виконання відповідних бюджетів, у тому числі з урахуванням зовнішньоекономічної діяльності [16].

2.4. Міжнародні органи регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Вище йшлося про роль і завдання державних органів, завдяки яким здійснюється регулювання ЗЕД, а також досягається відповідність такого регулювання правовому порядку України. Однак успішність ведення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами ЗЕД має стійку залежність від зовнішньополітичного курсу держави й обраних напрямів розвитку законодавства, які перебувають у взаємозв'язку [11, с. 17]. Наразі повноцінна участь України у світових економічних процесах потребує відповідності такого регулювання і світовому економічному правопорядку, що досягається переважно участю у міжнародних організаціях різного рівня (глобального та регіонального), і функціональної спрямованості (загальної та спеціальної компетенції).

До складу міжнародних органів, що здійснюють регулювання ЗЕД, створені для налагодження й розвитку співробітництва в зовнішньоекономічній сфері, входять міжнародні міжурядові установи та організації; міжнародні неурядові установи й організації.

До міжнародних міжурядових установ та організацій входять установи та організації, що утворені на основі добровільних офіційних багатосторонніх урядових угод між країнами та сформовані як інституційні одиниці в зовнішньоекономічній сфері. Вони створені на основі добровільної участі країн, при цьому передбачено функціонування постійних наддержавних органів, наділених відповідними повноваженнями.

На глобальному рівні важливими **міжнародними організаціями загальної компетенції** є Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та консультативні групи держав (їхні рішення беруться до уваги такими організаціями, як ОЕСР, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд тощо). До регіональних організацій на європейському континенті зараховують Європейський Союз (ЄС), Співдружність Незалежних Держав (СНД), Організацію за демократію та економічний розвиток ГУАМ, Організацію Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Останні також мають багатофункціональний характер, вирішують питання щодо регулювання економіки в цілому, митного регулювання, сфери кредитування, валютного ринку, міграційних процесів, узгодження зовнішньої політики в межах регіональних економічних угруповань.

Членство в міжнародних міжурядових організаціях **спеціальної компетенції** є важливим наслідком виваженої зовнішньої політики держави, що має за мету створення сприятливого середовища для розвитку торговельних та інших зовнішньоекономічних зв'язків. Україна – постійний член багатьох міжнародних міжурядових організацій такого типу [11, с. 13]. На формування середовища провадження зовнішньоекономічної діяльності відчутно впливає членство України в таких організаціях.

Світова організація торгівлі (СОТ) – міжнародна організація, метою якої є розробка системи правових норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням. СОТ стала наступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), укладеної після Другої світової війни. Її діяльність сприяла створенню стабільної торговельної системи й установленню глобальних правил торгівлі.

Торговельна система СОТ побудована на кількох базових принципах. Ключовий із них – принцип недискримінації. Члени СОТ зобов'язані надавати один одному однаково сприятливі умови: жодна країна не повинна робити винятки для іншої або застосовувати до неї дискримінаційний підхід. Серед інших принципи прозорості – чіткої інформації про політику, процедури та правила, передбачуваності – взяті зобов'язання щодо зниження торговельних бар'єрів та розширення доступу до власних ринків обов'язкові для виконання [10].

У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [17] закріплено положення, що отримали розвиток через набуття Україною членства в цій організації. Так, ст. 7 передбачено запровадження відповідних правових режимів для товарів, що імпортуються з держав – членів СОТ: національний режим та режим найбільшого сприяння [17].

У контексті досліджуваного питання необхідно виокремити ключові інструменти, які нині Україна використовує в СОТ для просування своїх інтересів. Серед них: участь у багатосторонніх торговельних переговорах (дає змогу відстоювати торговельно-економічні інтереси та впливати на формування нових правил у світовій торгівлі); активне використання майданчиків СОТ для відстоювання інтересів українського бізнесу (наприклад, чітка позиція України щодо наслідків для міжнародної торгівлі через анексію Криму та невиконання Російською Федерацією своїх міжнародних зобов'язань, необхідність негайного приведення країною-агресором свого законодавства у відповідність до зобов'язань як члена СОТ та усунення не виправданих обмежень); використання механізму внесення на розгляд засідань специфічних торговельних занепокоєнь (specific trade concerns) (дає змогу привернути увагу членів СОТ до можливих порушень зобов'язань за відповідними угодами та вимагати скасування заходів, що не відповідають положенням угод СОТ); активна участь у роботі комітетів СОТ із захисних заходів, субсидій і компенсаційних заходів, а також антидемпінгової практики [10]; використання системи врегулювання спорів СОТ, що є центральним елементом у справі забезпечення безпеки і передбачуваності багатосторонньої торговельної системи, однією з переваг якої

є забезпечення можливості для будь-якої країни – члена СОТ використовувати незалежну процедуру врегулювання суперечок для реалізації своїх прав за відповідними торговельними угодами СОТ [2, с. 29] (протягом 10 років членства у СОТ Україна відстоювала свої права у семи справах як позивач, у чотирьох – як відповідач та була третьою стороною у 19 справах [10]).

Процедуру забезпечення захисту прав та інтересів України в торговельно-економічній сфері в рамках СОТ також окремо визначено на національному рівні у затвердженому Порядку забезпечення захисту прав та інтересів України в торговельно-економічній сфері в рамках Світової організації торгівлі [15], яким урегульовано відносини, що виникають під час проведення консультацій та врегулювання суперечок між членами СОТ. Отже, можна стверджувати, що набуття Україною членства у СОТ сприяло активізації торговельних відносин із країнами-членами, збільшило престиж національних компаній перед іноземними партнерами, сприяло адаптації та гармонізації законодавства.

Окрему увагу слід приділити **міжнародним кредитно-фінансовим організаціям**. Україна є членом багатьох структур Світового банку, до якого вона ввійшла ще в 1992 р. [13]: Міжнародного валютного фонду (МВФ), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародної фінансової корпорації (МФК), Міжнародної асоціації розвитку (МАР) і Багатосторонньої агенції з гарантії інвестицій (БАГІ).

Регулівну роль у системі валютної інтеграції Західної Європи відіграють Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Європейський фонд розвитку (ЄФР), Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС), Європейський центральний банк (ЄЦБ), Європейський валютний фонд (ЄВФ). Діяльність ЄБРР у цьому напрямі включає надання кредитів на розвиток виробництва; інвестування в капітал; гарантоване розміщення цінних паперів; надання позик під реконструкцію і розвиток інфраструктури. Пріоритетними сферами кредитування є фінансовий сектор, енергетика, телекомунікації, транспорт і агробізнес [6].

Використання державою фінансових механізмів, що пропонуються міжнародними кредитно-фінансовими організаціями, має надзвичайну важливість не лише для самої держави, підтримки її платіжного балансу, але й для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, адже їхня діяльність підтримується за допомогою цих механізмів. Ефективний фінансовий механізм ЗЕД дає змогу підприємствам раціональніше використовувати свій економічний потенціал, отримувати доступ до нових технологій, завойовувати нові ринки збуту своєї продукції [19].

Конференція ООН з торгівлі й розвитку, ЮНКТАД (United Nations Conference on Trade and Development, UNCTAD) є частиною Секретаріату ООН, що вирішує питання торгівлі, інвестицій і розвитку. Цілі організації передбачають «максимізувати можливості країн, що розвиваються у сфері торгівлі, інвестицій і розвитку, й допомогти їм у їхніх зусиллях з інтеграції

у світову економіку на справедливій основі» [1]. Україна співпрацює з підрозділами ЮНКТАД з метою реалізації спільних проектів у сфері розвитку малого та середнього бізнесу, імплементації міжнародних стандартів фінансової звітності, створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій, реалізації конкурентної політики тощо [9].

Комісія ООН з права міжнародної торгівлі, ЮНСІТРАЛ (United Nations Commission on International Trade Law, UNCITRAL) є головним правовим органом ООН у галузі прав міжнародної торгівлі. Основне призначення ЮНСІТРАЛ полягає в уніфікації та гармонізації окремих аспектів міжнародного приватного права за допомогою відповідних юридичних інструментів, у ролі яких використовуються конвенції, типові закони, типові положення, законодавчі принципи, рекомендації. Застосування цих інструментів покликане ліквідувати бар'єри та поліпшити процеси міжнародної торгівлі.

Всесвітня митна організація, ВМО (World Customs Organization, WCO). Основні завдання організації: розробка міжнародних інструментів регулювання митної справи, розробка та прийняття конвенцій з питань класифікації товарів, митної вартості, правил походження товарів, митних зборів, безпеки ланцюга постачання товарів, спрощення процедур міжнародної торгівлі, боротьби з правопорушеннями в митній сфері та незаконним переміщенням контрафактної продукції (захист прав інтелектуальної власності), а також боротьби з корупцією, надання підтримки у проведенні реформ та модернізації митних служб.

Для досягнення своїх цілей ВМО розробляє відповідні митні інструменти: Кіотську конвенцію (Міжнародну конвенцію про спрощення і гармонізацію митних процедур), Стамбульську конвенцію (Конвенцію щодо тимчасового ввезення), Систему рамкових стандартів із забезпечення безпеки та сприяння глобальній торгівлі (SAFE), Міжнародну конвенцію з гармонізованої системи опису і кодування товарів. Україна є повноправним членом цієї організації (1992 р.) та договірною стороною більшості конвенцій.

Всесвітня організація інтелектуальної власності, ВОІВ (World Intellectual Property Organization, WIPO), метою діяльності якої є сприяння охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом забезпечення співробітництва між державами та дотримання положень багатосторонніх договорів, що регулюють правові та адміністративні аспекти інтелектуальної власності. Україна є учасницею багатьох міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності, адміністративні функції щодо яких виконує ВОІВ. Участь України в деяких договорах та угодах ВОІВ дає змогу забезпечити правову охорону відповідних результатів інтелектуальної діяльності в іноземних державах шляхом подання однієї заявки замість здійснення цієї процедури для кожної країни окремо [3].

До міжнародних неурядових організацій також входять організації, що утворюються на основі індивідуального або колективного членства суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Такі установи не є офіційними

представниками своїх урядів, формуються як інституційні одиниці міжнародних відносин, передбачають колективне та індивідуальне членство, не ставлять перед собою комерційних цілей і не затверджуються міжурядовими угодами. До таких міжнародних об'єднань належать Міжнародна торгова палата, Європейська асоціація нумерації, Міжнародна федерація асоціацій перевізників, Міжнародна федерація асоціацій експедиторів.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть принципи, які покладені в основу здійснення зовнішньоекономічної діяльності.
2. На яких рівнях здійснюється регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
3. Яка мета державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
4. Назвіть заходи, що впроваджуються державними органами влади для регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
5. Назвіть склад державних органів, що здійснюють регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
6. У чому полягають повноваження Верховної Ради України у сфері забезпечення зовнішньоекономічної діяльності?
7. Які завдання виконує Кабінет Міністрів України щодо регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
8. Які міжнародні органи входять до складу міжурядових установ та організацій, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність?
9. Розкрийте роль та значення Світової організації торгівлі у сфері міжнародного регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
10. Які міжнародні органи належать до міжнародних неурядових організацій, що здійснюють регулювання зовнішньоекономічної діяльності?

Теми рефератів

1. Національний та міжнародний рівні регулювання зовнішньоекономічних відносин.
2. Недержавне регулювання ЗЕД в Україні та за кордоном.
3. Роль органів місцевого самоврядування у регулюванні зовнішньоекономічних відносин на національному рівні.
4. Методи і тенденції регулювання зовнішньої торгівлі України.
5. Недержавні органи регулювання зовнішньоекономічної діяльності: характеристика та завдання.
6. Організації (об'єднання) координаційного типу як недержавні органи управління ЗЕД.
7. Особливості діяльності Торгово-промислової палати України у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
8. Значення правового режиму як інструменту регулювання ЗЕД.

Список використаних джерел:

1. About UNCTAD [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://unctad.org/en/Pages/aboutus.aspx> (дата звернення: 24.07.2020)
2. Бугрій М. Г. Участь України в СОТ: геоeкономiчний погляд на здобутки та перспективи / М. Г. Бугрій, І. В.Ус // Стратегiчні прiоритети. – 2011. – № 2. – С. 91–97.
3. Всесвiтня органiзацiя iнтелектуальної власностi (ВОiВ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2610-wirop> (дата звернення: 24.07.2020).
4. Господарський кодекс України: Закон України вiд 16.01.2003 № 436-IV // Вiдомостi Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.
5. Державне управлiння у фiнансово-економiчнiй сферi [Електронний ресурс] : навч.-метод. матерiали. – К. : НАДУ, 2013. – 88 с. – Режим доступу : http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Navch_Posybniky/b8bebbe2-3a56-46d9-81b3-400b4869561c.pdf (дата звернення: 18.11.2020).
6. Зiнь Е. А. Основи зовнiшньоекономiчної дiяльностi : пiдручник / Е. А. Зiнь, Н. С. Дука. – К. : Кондор, 2009. – 432 с.
7. Козак Ю. Г. Основи зовнiшньоекономiчної дiяльностi / Козак Ю. Г. : навчальний посiбник. – Київ – Катовiце : Центр учбової лiтератури, 2016. – Вид. 5. – 289 с.
8. Конституцiя України : Закон України вiд 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Вiдомостi Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. Конференцiя ООН з торгiвлi та розвитку (ЮНКТАД) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2608-unctd> (дата звернення: 24.07.2020).
10. Микольська Н. Першi 10 рокiв у СОТ: як Україна використовує iнструменти органiзацiї [Електронний ресурс] / Микольська Н. – Режим доступу : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/05/16/7081783/> (дата звернення: 21.07.2020).
11. Minchenko A. O. International intergovernmental organizations of special competence and their influence on the formation of the legal sphere of foreign economic activity in Ukraine / A. O. Minchenko, A. V. Mazur // Customs Scientific Journal CUSTOMS. – 2020. – № 2. – P. 13–20.
12. Офiцiйний сайт Свiтової органiзацiї торгiвлi [Електронний ресурс] / Members and Observers. – Режим доступу : https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm (дата звернення: 24.07.2020).
13. Про вступ України до Мiжнародного валютного фонду, Мiжнародного банку реконструкцiї та розвитку, Мiжнародної фiнансової корпорацiї, Мiжнародної асоцiацiї розвитку та Багатостороннього агентства по гарантiях iнвестицiй : Закон України вiд 03.06.1992 № 2402-ХII // Голос України. – 24 черв.1992 р.

14. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2019 р. № 838). – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-p#n10> (дата звернення: 20.07.2020).

15. Про затвердження Порядку забезпечення захисту прав та інтересів України в торговельно-економічній сфері в рамках Світової організації торгівлі : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2016. № 346 // Урядовий кур'єр. – 01 лип. 2016 (№ 121).

16. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.

17. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

18. Рабінович А. В. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності : навч. посіб. для студентів галузі знань 0304 «Право» спец. 8.03040101 «Правознавство» / Рабінович А. В. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2014. – 211 с.

19. Рясних Є. Г. Фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності підприємств [Електронний ресурс] / Рясних Є. Г. – Режим доступу : http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/2045/1/%D0%A4%D0%86%D0%9D_%D0%9C%D0%95%D0%A5__%D0%97%D0%95%D0%94_%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B5.pdf (дата звернення: 23.07.2020).

РОЗДІЛ 3 ТАРИФНЕ І НЕТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Загальні засади тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) потребує застосування комплексу засобів, які спрямовані на захист національних інтересів держави у сфері митної справи. По суті, йдеться про те, що реалізація митної політики держави відбувається за допомогою таких засобів, які законодавчо визначені та мають відповідну організаційно-правову основу. Саме ці засоби дають змогу забезпечити належний рівень митної безпеки держави, врахувавши інтереси як суспільства, так і окремих суб'єктів ЗЕД. Засоби реалізації митної політики поділяються на тарифні (митний контроль, митне оформлення) і нетарифні (ліцензування, митні обмеження) [1, с. 16].

Основоположною категорією тарифного і нетарифного регулювання ЗЕД є загальні засади, які являють собою вихідні положення здійснення митної справи. Ці засади відіграють важливу роль, оскільки: визначають характер тарифних і нетарифних засобів; характеризують основні підходи до формування митної політики; окреслюють передумови застосування зазначених засобів; візуалізують методи взаємодії суб'єктів ЗЕД з митними органами. До таких загальних засад слід зарахувати:

1. Принцип виключної юрисдикції України на її митній території. Цей принцип вказує на виняткове право митних органів застосовувати засоби митно-тарифного та нетарифного регулювання по відношенню до суб'єктів ЗЕД. Винятковість юрисдикції передбачає застосування державою відповідно до ситуації комплексу тих чи інших засобів регулювання ЗЕД незалежно від інших держав. Передусім це стосується системи заборон та обмежень, які санкціонуються митними органами і мають чіткий порядок здійснення.

2. Принцип монополії держави на здійснення митної справи. Суть цього принципу полягає в тому, що заходи тарифного та нетарифного регулювання санкціонуються виконавчо-розпорядчими актами митних органів. Приймаються такі рішення виключно в інтересах держави та суб'єктів господарювання. Однак слід зазначити, що повноваження митних органів також мають бути деталізовані на законодавчому рівні. Наявність відповідних меж окреслює юрисдикцію, в рамках якої і застосовуються тарифні та нетарифні засоби регулювання ЗЕД.

3. Принцип законності. В контексті митно-тарифного та нетарифного регулювання ЗЕД цей принцип означає, що всі засоби мають відповідати чинному законодавству та не порушувати права суб'єктів ЗЕД. Ідеться про характер впливу, його обсяг та форми. Принцип законності забезпечує впорядкування митних правовідносин, вносить певну прямолінійність у ці відносини, гарантує порядок та дисципліну у цьому сегменті суспільного життя.

4. Принцип єдності процедурних аспектів під час переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України. Цей принцип передбачає рівність суб'єктів ЗЕД з позиції контролюючих органів, тобто засоби тарифного та нетарифного регулювання застосовуються незалежно від обсягів діяльності, організаційно-правової форми та інших чинників. По суті йдеться про недискримінацію суб'єктів ЗЕД за будь-якими ознаками. Єдність також виявляється в уніфікованості означених засобів, яка дає змогу спростити та гармонізувати митну справу з відповідними європейськими стандартами.

5. Принцип гласності та прозорості. Передусім ідеться про публічність відомостей про застосування того чи іншого засобу тарифного або нетарифного регулювання ЗЕД. Від цього напряму залежить інформованість суб'єктів господарювання про напрями митної політики держави. Ця інформація дуже важлива, адже дає змогу цим суб'єктам правильно обрати стратегію власного розвитку. Однак слід зазначити, що цей принцип також передбачає доступність такої інформації.

6. Принцип стимулювання ЗЕД. Насамперед слід наголосити на необхідності заохочення доброчесності суб'єктів ЗЕД. Митно-тарифна та нетарифна політика мають скеровувати означених осіб у русло конструктивної співпраці з митними органами та формування взаємної довіри. Тобто має відбуватись діалог партнерів, які повинні враховувати особисті та спільні інтереси. Крім цього, зазначені засоби мають стимулювати, а не пригнічувати сферу зовнішньої торгівлі. Тому їхнє застосування має відповідати принципам цілеспрямованості, адекватності й доцільності [2].

7. Принцип прогнозованості. Зміст цього принципу полягає в обґрунтованості застосування засобів тарифного та нетарифного регулювання ЗЕД. Ідеться про узгодженість мети й очікуваних результатів від цих заходів. Ситуативність у даному випадку неприпустима, адже кожен крок у рамках митної політики має бути спрямований на досягнення чіткої мети. Тому передумовою впровадження засобів є моделювання імовірного сценарію розвитку сфери ЗЕД. Маючи перелік прогнозованих негативних наслідків, митні органи можуть завчасно вжити заходів для запобігання їм.

8. Принцип системності. Цей принцип указує на два основні аспекти. По-перше, застосування заходів тарифного і нетарифного регулювання має відбуватись на безперервній основі, чого потребує процес формування дохідної частини державного бюджету. Навіть сама ЗЕД має системний характер, отже, і її регулювання має здійснюватись на такій самій основі. По-друге, застосування таких заходів потребує комплексності, адже по одному вони не здатні повноцінно забезпечувати захист митних інтересів держави. Тільки комплексний підхід гарантує вплив на всі аспекти ЗЕД.

9. Принцип ефективності. Ідеться про те, що людські та матеріальні ресурси, які використовуються у регулюванні ЗЕД, мають відповідати результату застосування заходів тарифного і нетарифного регулювання. Тоб-

то необхідно забезпечити раціональність і цілеспрямованість цих заходів. Саме дві означені категорії є складовими ефективності, оскільки на їх основі можна сформулювати систему критеріїв оцінки результативності правового регулювання ЗЕД у цілому.

Зазначені вище загальні засади свідчать про інтегрований характер засобів митно-тарифного та нетарифного регулювання ЗЕД. Вони реалізуються разом з іншими напрямками митної політики держави, що дає змогу гарантувати належний рівень захисту митних інтересів держави. Необхідно зазначити, що ці засади деталізовані на нормативно-правовому рівні й містяться у відповідних актах митного законодавства. Проаналізовані принципи взаємопов'язані та реалізуються виключно у комплексі. В іншому випадку засоби тарифного і нетарифного регулювання втрачають свою ефективність, що негативно позначається на сфері зовнішньої торгівлі.

3.2. Функції митно-тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Митне регулювання ЗЕД має кілька основних функцій, які являють собою сукупність різних за характером цілей, котрі загалом визначають окремі напрями діяльності митних органів. Зауважимо, що ці функції характеризуються такими ознаками: візуалізуються на рівні вихідних засад здійснення ЗЕД; окреслюють зв'язок між предметом правового регулювання та відповідними суб'єктами, що наділені специфічними повноваженнями; мають досить статичний характер, оскільки митна справа та ЗЕД як взаємопов'язані категорії також наділені статичністю з огляду на їхню мету і принципи здійснення; вирізняються взаємозалежністю, адже диспропорції у виконанні функцій призводять до зниження ефективності правового регулювання ЗЕД. З урахуванням таких ознак до функцій митно-тарифного та нетарифного регулювання слід зарахувати такі:

1. Фіскальна функція. Ця функція полягає у поповненні дохідної частини бюджету за рахунок сплати мита й інших митних платежів. Застосовуючи тарифні та нетарифні засоби регулювання ЗЕД, держава забезпечує рівновагу інтересів держави та суб'єктів господарювання. Основним інтересом держави є саме наповнення державного бюджету. За статистичними даними, у липні 2019 р. середньоденний показник відрахувань від митниці до бюджету становив близько 1,5 млрд грн, хоча ще два роки тому цей показник був на рівні 800–900 млн грн. [3]. Це свідчить про пріоритетну роль цієї функції, яка має важливе значення, оскільки від її виконання залежать показники ефективності дії митних органів [1, с. 32].

2. Регулятивна функція. Вона полягає у здійсненні впливу на суб'єктів ЗЕД з боку державних органів. Це комплексний вплив, який відбувається з метою захисту інтересів держави в економічній сфері, виконання обов'язків перед іншими країнами світу. За допомогою регулятивної функції держава встановлює «правила гри» для суб'єктів митних відносин. Про-

цес регулювання може здійснюватись як на засадах протекціонізму, так і на підставі фритредерства. Протекціонізм – це державна політика, яка має на меті захист внутрішнього ринку та передбачає досить суворі заходи регулювання з боку держави, скажімо, встановлення експортних чи імпорتنних обмежень. Зауважимо, що протекціонізм у певних випадках є тим напрямом, який здатний стабілізувати економічну ситуацію в країні, тому не можна говорити про нього як про щось негативне для суспільства. Фритредерство можна охарактеризувати як політику вільної торгівлі, що виявляється у вигляді свободи вибору митних режимів суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. У цьому випадку держава в особі митних органів здійснює мінімальний вплив на суб'єктів митних відносин, виконуючи лише реєстраційні функції. Цей напрям регулювання більш прогресивний і спрощений. Регулятивна функція має забезпечувати рівні умови конкуренції і вітчизняних товаровиробників, і іноземних підприємств. Це досягається в тому числі за допомогою митно-тарифного та нетарифного регулювання [1, с. 33].

3. Захисна функція митної політики. Ця функція полягає у забезпеченні захисту країни від зовнішніх і внутрішніх загроз. Реалізація цієї функції передбачає здійснення працівниками та посадовими особами митних органів функцій контролю за дотриманням установлених правил переміщення через державний кордон предметів, товарів, транспортних засобів та осіб. Функція захисту завжди пов'язана з припиненням або запобіганням протиправним діям. Повноваження митних органів у здійсненні контролю чітко регламентовані та не мають порушувати права суб'єктів митних відносин. Заходи тарифного та нетарифного регулювання допомагають корегувати напрями митної політики, створюючи відповідні передумови для запобігання загрозам інтересам держави й унеможливлення поширення дії негативних наслідків.

4. Стимулівна функція. Ефективність митного регулювання ЗЕД базується на необхідності розвитку цієї сфери суспільного життя. У цьому сенсі стимулівна функція має вирішальне значення, оскільки передбачає застосування таких заходів тарифного і нетарифного регулювання, які дадуть змогу збільшити економічний потенціал суб'єктів ЗЕД. Ця функція реалізується відповідними органами виконавчої влади, до компетенції яких входить контроль та координація зовнішньої торгівлі. На нормативно-правовому рівні ця функція розкривається у документах процедурного характеру, наприклад у Порядку надання та анулювання митницею статусу уповноваженого (схваленого) експортера [4].

5. Охоронна функція. За допомогою заходів тарифного та нетарифного регулювання ЗЕД відбувається встановлення меж можливої та необхідної поведінки учасників. Ці межі існують для збалансування розпорядчого впливу та заохочення суб'єктів зовнішньої торгівлі. На думку експертів, в українському законодавстві не врегульовано питання щодо надання митним органам статусу правоохоронних, хоча фактично вони виконують

такі функції (частково) [5, с. 11]. Митно-тарифне та нетарифне регулювання потребує вдосконалення статусу митних органів, зокрема організаційного відособлення. На сучасному етапі розвитку початок цього процесу вже покладено відповідним рішенням Уряду про реорганізацію Державної фіскальної служби України [6].

Усі вищезазначені функції можна поділити на кілька груп: **основні функції** (фіскальна, регулятивна), які корелюються з внутрішніми функціями держави і мають інтегрований характер та розкривають сенс митної справи; **додаткові функції** (охоронна, стимулівна), які супроводжують основні та демонструють потребу врівноваження інтересів держави і суспільства; **спеціальні функції** (захисна функція митної політики), які відображають специфіку впливу напрямів митної політики на сферу ЗЕД.

*3.3. **Поняття, сутність і форми тарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності***

Забезпечення належного рівня економічної безпеки вимагає від держави комплексного регулювання ЗЕД, в основі якого лежить ефективний механізм митно-тарифного регулювання. Цей механізм дає змогу успішно реалізовувати функції, покладені на митні та податкові органи, а також допомагає інтегруватись у міжнародне економічне середовище без шкоди інтересам держави у фінансовій сфері. Митно-тарифне регулювання – це досить комплексний механізм, який складається з окремих елементів, що в сукупності утворюють єдину інтегровану модель. Спробуємо охарактеризувати кожен із цих елементів та сформулювати уявлення про митно-тарифне регулювання як правовий феномен.

На основі аналізу законодавства можна зазначити, що **митно-тарифне регулювання** – це система економічних методів впливу на суб'єктів ЗЕД, застосування яких забезпечує підтримку національного товаровиробника, захист економічних інтересів держави, розвиток міжнародної торгівлі в державі. Необхідно зазначити, що цей вид регулювання впливає не лише на економічну безпеку, але й на інші складові фінансової безпеки. Наприклад, на бюджетну та податкову безпеку, оскільки регулювальний потенціал митних платежів здатен визначати темпи розвитку ЗЕД [7, с. 96].

Економічна природа митно-тарифного регулювання все ж таки передбачає правове підґрунтя у вигляді податкового та митного законодавства, норми якого санкціонують окремі заходи впливу на суб'єктів ЗЕД. Поєднання економічної та правової природи забезпечує не лише ефективність, але й формалістичний характер заходів митно-тарифного регулювання. Останній відіграє ключову роль, адже лежить в основі розподілу повноважень та компетенції між контролюючими органами виконавчої влади. Необхідно зазначити, що сутність заходів митно-тарифного регулювання полягає не тільки у впливі на суб'єктів ЗЕД. Ці заходи є виявом виконавчорозпорядчої природи повноважень митних органів, а також виявом монополії влади на реалізацію митної політики.

Основні елементи системи митно-тарифного регулювання:

1. Мито (згідно зі ст. 217 Митного кодексу України (далі – МК України), мито – це загальнодержавний податок, який нараховується та сплачується відповідно до митного законодавства та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2]. Враховуючи економічну природу митно-тарифного регулювання, можна зазначити, що мито виконує фіскальну функцію та є важливим інструментом впливу на сферу міжнародної торгівлі. Згідно з митним законодавством, в Україні використовуються такі види мита: ввізне мито, вивізне мито, сезонне мито, особливі види мита (спеціальне, антидемпінгове, компенсаційне, додатковий імпорتنний збір). Кожен вид має власну сферу, цілі та підстави застосування. Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1146 з метою захисту національних товаровиробників встановлено особливі ставки ввізного мита щодо товарів, які походять з Російської Федерації [8]. Відповідно до ст. 276 МК України, платниками мита є декларанти (наприклад, особа, яка ввозить товари на митну територію України чи вивозить товари з митної території України; особа, на адресу якої надходять товари, що переміщуються (пересилаються) у міжнародних поштових або експрес-відправленнях, несупроводжуваному багажі, вантажних відправленнях).

2. Митний тариф України (перелік ставок загальнодержавного податку – ввізного мита на товари, що ввозяться на митну територію України і систематизовані згідно з Українською класифікацією товарів ЗЕД (УКТЗЕД), складеною на основі Гармонізованої системи опису та кодування товарів). Нормативно-правовим підґрунтям цього елемента є Закон України «Про Митний тариф України» від 19 вересня 2013 р. № 584-VII [9]. Безпосередньо перелік ставок мита міститься в Українській класифікації товарів ЗЕД, яка являє собою товарну номенклатуру, що використовується для цілей тарифного та інших видів регулювання зовнішньоекономічної діяльності, ведення статистики зовнішньої торгівлі та здійснення митного оформлення товарів [10]. Зауважимо, що ставки Митного тарифу України ґрунтуються на міжнародно-правових актах, зокрема на Міжнародній конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів, яка визначає загальні засади розрахунку ставок митних тарифів [11]. Митний тариф виконує важливі для держави функції: фіскальну, стимульну, регульовану, захисну (протекціоністську). Від пріоритетності тієї чи іншої функції залежить спрямованість роботи щодо підвищення його ефективності у митно-тарифному механізмі регулювання ЗЕД [12, с. 211].

3. Митна вартість товару (вартість товарів, що використовується для митних цілей, яка базується на ціні, що фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари) [2]. В механізмі митно-тарифного регулювання ЗЕД ця категорія використовується для нарахування митних платежів, застосування заходів державного регулювання, ведення митної статистики, розрахунку податкового зобов'язання за результатами документальної перевірки.

Показник митної вартості зазначається декларантами у спеціальній декларації, яка має особливу форму та правила заповнення (ці аспекти врегульовані на нормативно-правовому рівні) [13]. Окрім класичних фіскальної та регулятивної, виокремлюють низку функцій, котрі виконує митна вартість як категорія державної митної справи. До таких функцій належать: бюджетотвірна, патерналістського впливу на суб'єктів ЗЕД, іміджева, безпекова, валюативна [14, с. 94].

4. Країна походження товару (країна або група країн, в якій товар був повністю вироблений або підданий достатній переробці). Ця країна (група країн) визначається з метою оподаткування товарів, що переміщуються через митний кордон України, застосування до них заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, заборон та/або обмежень щодо переміщення через митний кордон України, а також забезпечення обліку цих товарів у статистиці зовнішньої торгівлі) [2]. Якщо виробництво товару повністю в країні походження не викликає проблем з огляду на його ідентифікацію, то достатня переробка потребує закріплення у митному законодавстві спеціальних критеріїв (наприклад, зміна вартості товару в результаті його переробки, коли відсоткова частка вартості використаних матеріалів або доданої вартості досягає фіксованої частки у вартості кінцевого товару (правило адвалорної частки). Нині, крім МК України, чинним є Рішення держав СНД від 24 вересня 1993 р. «Про Правила визначення країни походження товарів», у якому деталізовано ключові процедурні та методологічні аспекти [15]. Тарифний характер цього елемента полягає в тому, що він має вирішальне значення у нарахуванні митних платежів.

5. Тарифні пільги (пільги щодо сплати митних платежів підприємствам під час ввезення товарів на митну територію держави або вивезення товарів за її межі) [16, с. 119]. Ці пільги прийнято поділяти на такі групи: повернення раніше сплаченого мита, звільнення від сплати мита, зниження митної ставки, встановлення тарифних квот на преференційне ввезення чи вивезення товарів [17, с. 67]. Зазначені пільги характеризуються такими ознаками: полягають у наданні тарифних переваг, а саме: звільняють від сплати мита, знижують рівень митного обкладення або виступають у вигляді квот для преференційного ввезення товарів; виступають регулятором ЗЕД, тобто переміщені предмети потрапляють для вільного обігу на митну територію країни; мають виконавчо-розпорядчу природу та застосовуються монопольно державою, мають односторонній характер і цілеспрямованість [18, с. 15].

Механізм митно-тарифного регулювання характеризується системою спеціальних суб'єктів, які забезпечують упровадження та реалізацію тарифної політики у митній справі. Зокрема, такими суб'єктами слід вважати: Верховну Раду України (законодавче закріплення ставок мита і пільг), Кабінет Міністрів України (встановлення на підзаконному рівні ставок зборів), Міжвідомчу комісію з міжнародної торгівлі (визначення розміру ста-

вок антидемпінгового, компенсаційного або спеціального мита за результатами відповідного розслідування) [16, с. 33]. Означені суб'єкти діють у рамках власних повноважень та компетенції.

Таким чином, маючи економічну природу, заходи митно-тарифного регулювання допомагають митним і податковим органам виконувати покладені на них функції. Застосовуючи тарифну політику до суб'єктів ЗЕД, держава досягає збалансування власних інтересів та інтересів суспільства. Крім цього, паралельно вирішується низка питань у безпековому вимірі, а саме: захист національного товаровиробника від недобросовісної конкуренції, запобігання та локалізація внутрішніх і зовнішніх загроз митній безпеці України тощо. Такі заходи дуже важливі в умовах відкритого ринку та євроінтеграції, адже митна система стає більш вразливою і потребує комплексного митно-тарифного регулювання ЗЕД.

3.4. Зміст і форми нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Визначальну роль у реалізації окремих напрямів митної політики виконують заходи нетарифного регулювання ЗЕД, які чітко регламентовані митним законодавством та мають відповідні процесуальні форми. Згідно зі ст. 4 МК України, вони являють собою не пов'язані із застосуванням мита до товарів, що переміщуються через митний кордон України, встановлені відповідно до закону заборони та/або обмеження, спрямовані на захист внутрішнього ринку, громадського порядку та безпеки, суспільної моралі, на охорону здоров'я та життя людей і тварин, охорону навколишнього природного середовища, захист прав споживачів товарів, що ввозяться в Україну, а також на охорону національної культурної та історичної спадщини [2].

Тобто йдеться про специфічні організаційно-правові форми впливу на суб'єктів ЗЕД, оскільки ці заходи мають чітку мету, реалізуються спеціально уповноваженими посадовими особами, санкціонуються відповідним рішенням, яке набуває обов'язкового характеру. Мета цих заходів по суті деталізує окремі принципи митного регулювання ЗЕД, а саме: принцип законності переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України, принцип підтримки національного товаровиробника, принцип захисту внутрішнього ринку від неякісних та небезпечних товарів [19].

Застосування цих заходів обумовлене необхідністю захисту митних інтересів держави шляхом реагування на внутрішні й зовнішні загрози. За допомогою цих заходів держава мінімізує негативний вплив цих загроз та локалізує небажані наслідки для вітчизняної економіки. Впроваджуючи такі заходи, держава регулює суспільні відносини у сфері зовнішньої торгівлі, а також забезпечує контрольованість цих відносин. Природа цих заходів за своєю сутністю виконавчо-розпорядча, а в рамках правового поля вони візуалізуються на рівні актів Кабінету Міністрів України та законодавчих актів. Комплекс заходів нетарифного регулювання застосовується як під час експорту, так і під час імпорту товарів і транспортних засобів.

Необхідно зазначити, що заходи нетарифного регулювання мають значення в контексті міжнародної економічної безпеки, оскільки через їх упровадження відбувається стабілізація міжнародної торговельної системи. Крім цього, доцільно зазначити, що ці заходи є вагомим джерелом поповнення дохідної частини державного бюджету.

За класифікацією Конференції Організації Об'єднаних Націй з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД) нетарифні заходи регулювання ЗЕД поділяються на:

– **паратарифні** (це збори, що стягуються з товару під час його переміщення через митний кордон разом з митом і які збільшують вартість товару на додаткову величину) [20, с. 35]. За своєю природою це інструмент фінансового впливу, який застосовується для збільшення фіскальної складової, тобто доходів від митного регулювання ЗЕД;

– **заходи цінового контролю** (вводяться з метою підтримання або стабілізації внутрішніх цін, а також для запобігання шкоді, яку може завдати нечесна торгова практика іноземних конкурентів) [21, с. 77]. Такі заходи слід розглядати як інструмент захисту національного товаровиробника, забезпечення прозорої конкуренції на міжнародному ринку;

– **заходи фінансового контролю** (сукупність установлених форм контролю за фінансовими аспектами діяльності суб'єктів ЗЕД з метою виявлення та припинення порушень податкового та митного законодавства);

– **автоматичне ліцензування** (комплекс адміністративних дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання суб'єкту ЗЕД дозволу на здійснення протягом визначеного періоду експорту (імпорту) товарів, щодо яких не встановлюються квоти (кількісні або інші обмеження) [19];

– **кількісні обмеження** (комплекс адміністративних методів нетарифного протекціонізму (неопротекціонізму), що використовується національними країнами для обмеження імпорту іноземних товарів на внутрішній ринок) [22];

– **монопольні заходи і технічні стандарти** (монопольні заходи реалізуються через установлення монопольної ціни, яка утворюється під впливом монопольного становища товару (виробника) на ринку; технічні стандарти дають змогу встановити відповідність товару конкретному стандарту чи нормативному документу) [23, с. 88].

Дещо інший розподіл форм нетарифного регулювання ЗЕД пропонує Світова організація торгівлі. Йдеться про такі 5 груп:

1. Заходи втручання держави в економіку (пільги виробникам та споживачам місцевої продукції; експортні субсидії; компенсаційні мита; державні закупівлі; торгові операції державних підприємств; інші заходи з обмеження торгівлі).

2. Особливі митні та адміністративні процедури (заходи митної оцінки; антидемпінгові мита; структура тарифів; консульські та митні формальності та документи; вимоги до зразків товарів).

3. Стандарти й інші спеціальні вимоги до товарів (технічні стандарти; вимоги до упакування товарів та маркування).

4. Специфічні торгові бар'єри (кількісні обмеження імпорту; двосторонні дискримінаційні обмеження імпорту; обмеження експорту; встановлення мінімальних цін; ліцензування; заборони щодо кінофільмів).

5. Імпортні податки та збори (внесення депозитів; кредитні обмеження для імпортерів; різні збори; прикордонні збори фіскального характеру; обмеження щодо іноземних вино-горілчаних виробів; дискримінаційні збори з автомобілів; статистичні та адміністративні збори; спеціальні збори на імпортні товари) [24, с. 97].

Класифікація СОТ є більш інформативною та відображає характер тих заходів, яких уживає держава для регулювання ЗЕД. Можна зазначити, що заходи нетарифного регулювання ЗЕД слід розглядати як сукупність економічних, організаційних, правових засобів, що спрямовані на регулювання окремих аспектів зовнішньої торгівлі з метою захисту інтересів держави і суб'єктів господарювання. Спираючись на другу класифікацію, розглянемо окремі групи форм нетарифного регулювання ЗЕД.

1. Заходи втручання держави в економіку

Ці заходи мають економічну природу і реалізуються шляхом упровадження системи економічних обмежень зовнішньої торгівлі. Наприклад, держава можуть установити зобов'язання не залишати в силі, не запроваджувати або не відновлювати експортні субсидії чи інші еквівалентні заходи на окремі групи товарів, призначені для продажу на території цих держав. Така домовленість може усунути фактор недоброчесної конкуренції та частково компенсувати вплив зниження ввізних мит. Також за допомогою таких субсидій можна регулювати вартість імпортованих товарів, що впливатиме на зростання доходів державного бюджету [25]. Зазначені домовленості встановлюються на міжнародно-правовому рівні, зокрема, слід навести Угоду СОТ «Про субсидії та компенсаційні заходи» (деталізовано порядок застосування субсидій та засобів правового захисту від неправомірно використаних субсидій) [26]. Прикладом економічних форм також є компенсаційне мито, яке застосовується в разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, що заподіює шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди національному товаровиробнику [2]. Реалізуються такі економічні заходи через правові передумови. Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 624 «Питання запровадження спеціального мита на окремі товари походженням з Російської Федерації, що ввозяться на митну територію України» запроваджено компенсаційне мито на низку товарів російського походження [27]. Як правило, такі заходи спрямовані на захист національного товаровиробника від демпінгового або субсидованого імпорту.

2. Особливі митні та адміністративні процедури

Вони мають організаційно-розпорядчий характер і спрямовані на конкретний результат, а саме на недопущення порушення норм митного і податкового законодавства. Одним із заходів митної оцінки є аналіз ризиків (систематичне використання органами доходів і зборів наявної у них інфор-

мації для визначення обставин та умов виникнення ризиків, їх ідентифікації й оцінки ймовірних наслідків недотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи) [2]. Реалізуються такі заходи на основі спеціального Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю. Цей порядок визначає єдиний уніфікований алгоритм проведення оцінки ризиків [28]. Як приклад особливих адміністративних процедур слід навести пропуск товарів, які переміщуються консульськими установами інших держав та їхнім персоналом. Для означеної категорії суб'єктів застосовуються відповіді митні пільги. Крім цього, діє правило, згідно з яким дипломатична пошта й консульська валіза іноземних держав, що переміщуються через митний кордон України, не підлягають ні розпечатуванню, ні затриманню. Процедурні аспекти цих адміністративних процедур закріплені у відповідних нормативно-правових актах, зокрема в наказі Міністерства фінансів України від 31 травня 2012 р. № 657 «Про виконання митних формальностей відповідно до заявленого митного режиму» [29].

3. Стандарти й інші спеціальні вимоги до товарів

Передусім метою цих заходів нетарифного регулювання є забезпечення якості та безпечності імпортованих товарів, а також товарів, що вивозяться з України в режимі експорту. Це гарантує не тільки безпеку внутрішнього ринку і захист прав споживачів, але й імідж держави на міжнародному ринку. На територію України дозволяється імпорт лише тих товарів, які за своїми характеристиками не порушують мінімальних умов відповідних стандартів та вимог, що діють на території України. В разі відсутності національних стандартів та вимог України щодо певного товару застосовуються відповідні міжнародні стандарти й вимоги або іноземні стандарти й вимоги, що діють у провідних країнах – експортерах зазначених товарів [24, с. 99]. Прикладом національних стандартів є ДСТУ 4307:2004, який регламентує технічні вимоги, вимоги до якості солі йодованої [30]. Щодо міжнародного рівня прикладом можуть бути Міжнародні стандарти з фітосанітарних заходів МСФЗ № 1 та Фітосанітарні принципи карантину та захисту рослин і застосування фітосанітарних заходів у міжнародній торгівлі (2006) [31].

4. Специфічні торгові бар'єри

Цей захід здійснюється у таких формах: реєстрація-облік зовнішньоекономічних контрактів, екологічний контроль, санітарно-епідеміологічний контроль, ветеринарний контроль, сертифікація імпортованих товарів (продукції), контроль за експортом брухту і відходів чорних та кольорових металів, гемологічний контроль, державне регулювання експорту, імпорту алкогольних напоїв та тютюнових виробів, експортний контроль, ліцензування тощо) [24, с. 100]. У даному випадку йдеться про технічну та технологічну складову, яка супроводжує зовнішньоекономічні операції. Ветеринарний контроль здійснюється з метою запобігання занесенню на територію

України з територій інших держав особливо небезпечних хвороб, спільних для тварин і людей. Порядок його проведення та повноваження органів влади деталізовані у спеціальному положенні [32]. Сертифікації, підлягають товари, перелік яких закріплено у Постанові Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2018 р. № 960 «Деякі питання проведення заходів офіційного контролю товарів, що ввозяться на митну територію України (у тому числі з метою транзиту)». Як правило, йдеться про сільськогосподарську продукцію (овочеві та злакові культури), лікарські засоби, продукти харчування та сировину для їх виготовлення [33].

5. Імпортні податки та збори

Як правило, ці заходи мають внутрішньодержавний характер та спрямовані на підвищення ціни реалізації імпортного товару з метою втрати його конкурентоспроможності. Вживати ці заходи можуть як центральні, так і місцеві органи державної влади. Податки можуть бути прямими (податок на промисел, податок на продаж імпортних товарів) або непрямими (податок на додану вартість, акцизний збір, збори за митне оформлення, портові збори [24, с. 100].

Питання для самоконтролю

1. Які основні принципи тарифного та нетарифного регулювання ЗЕД?
2. В яких законодавчих актах закріплені ці вихідні засади та як вони впливають на формування митної політики держави?
3. Які функції тарифного та нетарифного регулювання ЗЕД?
4. Що являє собою митний тариф?
5. Що таке мито? Назвіть його види?
6. Які групи заходів нетарифного регулювання ЗЕД виокремлюють?
7. Що являють собою нетарифні економічні заходи?
8. Що таке особливі митні та адміністративні процедури?
9. З якою метою застосовується сертифікація імпортних товарів?
10. Для чого встановлюються імпорти податки і збори?

Теми рефератів

1. Ключові напрями розвитку системи ветеринарного контролю: порівняння вітчизняного та європейського досвіду.
2. Міжнародні стандарти екологічного контролю якості товарів та їх упровадження в Україні.
3. Перспективи розвитку податкової політики у сфері імпорту з огляду на євроінтеграційні процеси.
4. Адміністративні засоби впливу на суб'єктів ЗЕД: природа, законодавче визначення.
5. Протекціонізм як форма впливу на діяльність суб'єктів ЗЕД.
6. Основні засади ліцензування імпортних товарів.
7. Переваги та недоліки застосування експортних субсидій.

8. Статус і роль ЮНКТАД у формуванні митної політики України.
9. Фритредерство як основа політики вільної торгівлі.
10. Сертифікація імпортованих товарів: стан і перспективи розвитку відповідного законодавства та міжнародних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Філатов В. В. Імплементация міжнародних норм до митного законодавства України : монографія / В. В. Філатов. – Донецьк : ДонУЕП. – 2013. – 201 с.
2. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2013 р. № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 48. – С. 1858. – Ст. 552.
3. До бюджету від митників щодня надходить 1,5 мільярда гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2510639-do-budzetu-vid-mitnici-sodna-nadhodit-blizko-15-milarda-dfs.html> (дата звернення: 12.06.2019).
4. Про затвердження Порядку надання та анулювання статусу уповноваженого (схваленого) експортера : наказ Міністерства фінансів України від 07 жовтня 2014 р. №1013 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 100. – С. 90. – Ст. 2965.
5. Пашко П. В. Реалізація функцій митної політики України в умовах глобалізації / П. В. Пашко // Держава та економіка. – 2009. – № 4. – С. 5–12.
6. Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1200. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/nras/pro-utvorennya-derzhavnoyi-podatkovoyi-sluzhbi-ukrayini-ta-derzhavnoyi-mitnoyi-sluzhbi-ukrayini> (дата звернення: 19.06.2019).
7. Сторожук О. В. Митно-тарифне регулювання як фактор забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави в умовах євроінтеграції // О. В. Сторожук, Г. М. Свириденко // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – № 17. – С. 94–98.
8. Про ставки ввізного мита стосовно товарів, що походять з Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2013 р. № 1146 // Урядовий кур'єр. – 2016. – № 1.
9. Про Митний тариф України : Закон України від 19 вересня 2013 р. № 584-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 20. – С. 1677. – Ст. 740.
10. Про затвердження Порядку ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2012 р. № 428 // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 94.

11. Про Гармонізовану систему опису та кодування товарів : Міжнародна конвенція від 19 червня 1983 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_079 (дата звернення: 02.08.2019).
12. Дем'янюк О. Митний тариф як регулятор зовнішньої торгівлі держави / О. Дем'янюк // Економічний аналіз. – 2012. – № 10. – С. 210–214.
13. Про затвердження Форми декларації митної вартості та Правил її заповнення : наказ Міністерства фінансів України від 24 травня 2012 р. № 599 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 52. – С. 139. – Ст. 2104.
14. Молдован Е. С. Функції митної вартості у здійсненні державної митної справи України / Е. С. Молдован, Ю. О. Коновалов // Митна безпека. – 2017. – № 1. – С. 89–95.
15. Про Правила визначення країни походження товарів : Рішення держав-учасниць СНД від 24 вересня 1993 року // Офіційний вісник України. – 2005. – № 37. – С. 269. – Ст. 2353.
16. Гук. А. М. Організація митно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. М. Гук. – Х., 2017. – 241 с.
17. Гребельник О. П. Основи митної справи : навчальний посібник / Гребельник О. П. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 130 с.
18. Прядко О. В. Митні пільги і тарифні преференції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. В. Прядко. – Х., 2008. – 19 с.
19. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 27. – Ст. 377.
20. Додин Е. В. Нетарифное регулирование в таможенной практике Украины / Е. В. Додин // Митна справа. – 1999. – № 2. – С. 29–37.
21. Щербатюк Н. В. Заходи нетарифного регулювання митних відносин / Н. В. Щербатюк // Юридичний вісник. – 2013. – № 3 (28). – С. 74–78.
22. Кількісні обмеження в зовнішній торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/56-k/2044-kilkisni-obmezheniya-v-zovnishnij-torgivli.html> (дата звернення: 28.06.2019).
23. Денисенко В. В. Словник митних термінів / Денисенко В. В. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2017. – 128 с.
24. Сидоренко В. В. Класифікація заходів нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі / В. В. Сидоренко // Європейські перспективи. – 2014. – № 3. – С. 93–100.
25. Експортні субсидії. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/ua/Ukraine_EU_project/materials/AA_title_4/national_treatment/export_subsidies (дата звернення: 02.07.2019).
26. Про субсидії та компенсаційні заходи : Угода СОТ від 15 квітня 1994 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 84. – С. 446. – Ст. 2989.

27. Питання запровадження спеціального мита на окремі товари походженням з Російської Федерації, що ввозяться на митну територію України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 624 // Урядовий кур'єр. – 2019. – № 19.

28. Про затвердження Порядку здійснення аналізу та оцінки ризиків, розроблення і реалізації заходів з управління ризиками для визначення форм та обсягів митного контролю : наказ Міністерства фінансів України від 31 липня 2015 р. № 684 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 70. – С. 60. – Ст. 2323.

29. Про виконання митних формальностей відповідно до заявленого митного режиму : наказ Міністерства фінансів України від 31 травня 2012 р. № 657 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 80. – С. 66. – Ст. 3233.

30. ДСТУ 4307:2004. Сіль йодована [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://dnaop.com/html/33950/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_4307_2004 (дата звернення: 08.07.2019).

31. Міжнародні стандарти з фітосанітарних заходів МСФЗ № 1 та Фітосанітарні принципи карантину та захисту рослин і застосування фітосанітарних заходів у міжнародній торгівлі (2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fitolab.volyn.ua/images/mz.pdf> (дата звернення: 08.07.2019).

32. Про затвердження Положення про пункт державного ветеринарного контролю на державному контролі та транспорті: наказ Міністерства агропромислового комплексу України від 19 липня 1999 р. № 18 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 31. – С. 234. – Ст. 1639.

33. Деякі питання проведення заходів офіційного контролю товарів, що ввозяться на митну територію України (у тому числі з метою транзиту) : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2018 р. № 960 // Урядовий кур'єр. – 2018. – № 217.

РОЗДІЛ 4 МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Міжнародні конвенції, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність

Розвиток міжнародно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності тісно пов'язаний з необхідністю створення на глобальному рівні правил здійснення такої діяльності. Національні правові системи не відповідають вимогам, які висувають до правового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності такі явища, як глобалізація та економічна міждержавна інтеграція. Постає потреба у створенні нової системи правил здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Ці правила мають бути прийнятними для всіх суб'єктів міжнародних економічних відносин і при цьому вписуватись у загальні риси національних правових доктрин. Цих параметрів глобальних регуляторів досягнуто за рахунок створення нової системи правил правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності – міжнародно-правових конвенцій у межах ООН та інших глобальних чи регіональних організацій [2, с. 180].

Міжнародні конвенції – міжнародні договори, які містять уніфіковані норми права між урядами двох, кількох або багатьох країн, що передбачають дотримання загальних узгоджених правил у певній сфері.

До цієї групи міжнародних договорів належить ціла низка конвенцій, особливе місце серед яких належить Конвенції ООН з боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин (1988 р.); Конвенції про міжнародний фінансовий лізинг (1988 р.); Конвенції про міжнародний факторинг (1988 р.); Конвенції ООН про договір міжнародної купівлі-продажу товарів (1980 р.); Конвенції ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів (1974 р.); Конвенції про порядок розв'язання інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (1965 р.) тощо.

Розглянемо деякі з них.

Особливостями *Конвенції ООН про договір міжнародної купівлі-продажу товарів* [3] є те, що вона:

– поширюється на договори, в яких комерційні підприємства сторін розташовуються в різних державах і це впливає з договору;

– регулює порядок укладання договору купівлі-продажу, права й обов'язки продавця і покупця, які виникають із такого договору;

– визначає порядок укладання договору купівлі-продажу між «відсутніми сторонами» шляхом листування, обміну телеграмами, телефаксами тощо.

Конвенція не застосовується до продажу товарів, які набуваються для особистого, сімейного чи домашнього вжитку; з аукціону; в порядку виконавчого провадження; цінних паперів та грошей; електроенергії; суден вод-

ного та повітряного транспорту, а також суден на повітряній подушці; до договорів на постачання товарів, що слід виготовити, в яких обов'язки сторони, що поставляє товари, полягають переважно у виконанні роботи чи наданні послуг. Конвенція містить правові норми щодо порядку укладання договору купівлі-продажу; процесу купівлі-продажу товарів; спільних зобов'язань продавця і покупця; відповідальності сторін. Правові норми щодо порядку укладання договору купівлі-продажу товарів передбачають обмін офертою й акцептом.

Конвенція про порядок розв'язання інвестиційних спорів між державами та іноземними особами [4] містить правові норми щодо розв'язання спорів Міжнародним центром з урегулювання інвестиційних спорів.

Головною метою **конвенцій ООН з питань міжнародних перевезень** є захист державних інтересів та інтересів осіб, які беруть участь у міжнародних перевезеннях, створення безпеки перевезень, спрощення формальностей під час здійснення міжнародних перевезень. Групу Конвенцій ООН з питань міжнародних автомобільних перевезень становлять:

– Конвенція ООН про договір міжнародного автомобільного перевезення пасажирів і багажу (КАПП) (1994 р.). Мета Конвенції – уніфікація умов договору міжнародного автомобільного перевезення пасажирів і багажу;

– Конвенція ООН про договір міжнародного дорожнього перевезення вантажів (КДПВ, або СМР) (1956 р.), Конвенція чинна для України. Мета Конвенції – уніфікація умов договору про міжнародне автомобільне перевезення вантажів, перевізних документів і визначення відповідальності відправника і перевізника вантажу;

– Конвенція ООН про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну під час перевезення небезпечних вантажів автомобільним, залізничним та внутрішнім водним транспортом (1990 р.). Мета Конвенції – поширення норми на перевезення небезпечних вантажів, якими є будь-яка речовина чи предмет, що зазначені в Європейській угоді про міжнародне дорожнє перевезення;

– Конвенція ООН щодо відповідальності операторів транспортних терміналів у міжнародній торгівлі (1991 р.). Мета Конвенції – розв'язання проблем щодо невизначеності правового статусу вантажів, коли вони перебувають у володінні оператора транспортного терміналу, а не у володінні перевізника або їхнього власника; спрощення руху вантажів шляхом прийняття уніфікованих норм відповідальності за їх втрату, пошкодження чи затримку, коли вони перебувають у віданні операторів транспортних терміналів;

– Конвенція про обкладення податком перевізних засобів, які використовуються для міжнародного перевезення вантажів (1956 р.). Мета Конвенції – полегшити міжнародні дорожні перевезення вантажів. Сфера застосування – звільнення від податків і зборів перевізних засобів, зареєстрованих на території однієї з Договірних Сторін, і тимчасово ввезених вантажів на територію іншої Договірної Сторони;

– Конвенція про дорожній рух (1968 р.) є чинною в Україні. Мета Конвенції – полегшення міжнародного дорожнього руху та підвищення безпеки на дорогах шляхом прийняття однакових правил руху;

– Конвенція про дорожні знаки та сигнали (1968 р.) є чинною в Україні. Мета Конвенції – полегшення міжнародного дорожнього руху та підвищення безпеки на дорогах шляхом прийняття однакових дорожніх знаків і сигналів тощо.

4.2. ЮНСІТРАЛ

Комісія ЮНСІТРАЛ була заснована Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1966 р. і працює з 1 січня 1968 р. Засновуючи Комісію, Генеральна Асамблея визнала, що розбіжності, які виникають у результаті застосування законів різних держав у питаннях міжнародної торгівлі, є однією з перешкод торговим потокам. Через це Комісія розглядалась як інструмент, за допомогою якого Організація Об'єднаних Націй могла б брати активнішу участь у зменшенні або усуненні перешкод у сфері міжнародної торгівлі.

Генеральна Асамблея надала Комісії загальний мандат, доручивши їй сприяти прогресивному узгодженню та уніфікації законодавства у сфері міжнародної торгівлі. Комісія стала основним органом системи Організації Об'єднаних Націй з питань права міжнародної торгівлі.

Комісією підготовлено та прийнято такі документи:

– Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів (прийнята ООН у 1974 р.);

– Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ – схвалений ООН у 1976 р.;

– Конвенція про морське перевезення вантажів – схвалена на Конференції ООН у Гамбурзі в березні 1978 р.;

– Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів – прийнята ООН у квітні 1980 р. у Відні;

– Конвенція про міжнародні переказні векселі і міжнародні прості векселі – прийнята ООН 9 грудня 1988 р.;

– Конвенція про міжнародне змішане перевезення вантажів;

– Конвенція ООН про незалежні гарантії та резервні акредитиви (Нью-Йорк, 1995 р.);

– Конвенція ООН про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах (Нью-Йорк, 2005 р.);

– Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж (1985 р.);

– Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародні кредитові перекази (1992 р.);

– Типовий закон ЮНСІТРАЛ про закупівлі товарів (робіт) та послуг і Посібник з його прийняття (1994 р.);

– Типовий закон ЮНСІТРАЛ про транскордонну неспроможність (1997 р.);

– Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю (1996 р.);

- Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи (2001 р.);
- Правовий посібник ЮНСІТРАЛ зі складання міжнародних контрактів на будівництво промислових об'єктів (1987 р.) тощо.

Особливу роль у регулюванні діяльності арбітражів відіграє Арбітражний регламент, розроблений Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) і рекомендований у 1976 р. Генеральною Асамблеєю ООН для широкого використання у вирішенні зовнішньоекономічних спорів, зокрема шляхом посилань на нього в міжнародних комерційних контрактах.

Поряд з можливістю звернення до державних судів і арбітражів для вирішення розбіжностей/спорів з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають під час здійснення міжнародних економічних зв'язків, є також інші можливості, такі як альтернативне вирішення спорів. Серед таких способів насамперед можна назвати посередництво. Під посередництвом розуміється процедура добровільного врегулювання спору сторонами за сприяння нейтральної особи (посередника).

Проаналізуємо джерела ЮНСІТРАЛ.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй про прозорість у контексті арбітражних розглядів між інвесторами та державами на основі міжнародних договорів (Нью-Йорк, 2014 р.) (Маврикійська конвенція про прозорість) була прийнята 10 грудня 2014 р. Конвенція була відкрита для підписання в Порт-Луї, Маврикій, 17 березня 2015 р. та згодом у штаб-квартирі Організації Об'єднаних Націй у Нью-Йорку. Конвенція набуде чинності після закінчення шести місяців після здачі на зберігання третього документа про ратифікацію або документа про прийняття, затвердження чи приєднання. Наразі Конвенцію ратифікувала лише одна держава – Маврикій, а підписали 16.

Конвенція – це документ, за допомогою якого учасники інвестиційних міжнародних договорів, укладених до 1 квітня 2014 р., висловлюють свою згоду застосовувати Правила ЮНСІТРАЛ про прозорість у контексті арбітражних розглядів між інвесторами та державами на основі міжнародних договорів («Правила про прозорість», або «Правила»). Правила про прозорість, які набули сили з 1 квітня 2014 р., являють собою зведення процесуальних норм, що стосуються оприлюднення наявної інформації про арбітражні спори між інвесторами та державами, пов'язані з інвестиційними міжнародними договорами. Щодо інвестиційних міжнародних договорів, укладених до 1 квітня 2014 р., Правила застосовуються, зокрема, у тих випадках, коли учасники відповідного інвестиційного міжнародного договору погоджуються з їх застосуванням. Конвенція є ефективним і гнучким механізмом реєстрації такої згоди.

Конвенція доповнює наявні інвестиційні міжнародні договори в частині зобов'язань, пов'язаних із забезпеченням прозорості. У ст. 2, що є одним з основних положень Конвенції, визначається, коли і яким чином Правила про прозорість застосовуються до арбітражних розглядів між інвесторами та державами, які підпадають під сферу застосування Конвенції. На відміну від

Правил про прозорість, питання про те, чи відкрито арбітражний розгляд відповідно до Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ чи ні, не створює ніяких наслідків для застосування Конвенції. Загальне правило застосування сформульовано в п. 1 (двостороннє або багатостороннє застосування), а п. 2 стосується застосування Правил про прозорість у тих випадках, коли тільки держава-відповідач (а не держава інвестора, яка заявляє вимоги) є учасником Конвенції (одностороння пропозиція про застосування).

Учасник Конвенції має гнучку можливість сформулювати застереження, таким чином виключивши зі сфери застосування Конвенції конкретний інвестиційний міжнародний договір або конкретний звіт арбітражних правил, інших, ніж Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ (підхід базується на складанні списку винятків). Учасник може також заявити, що він не подаватиме односторонню пропозицію про застосування. Нарешті, у разі перегляду Правил про прозорість учасник може також заявити протягом обмеженого терміну після такого перегляду про те, що він не застосовуватиме цей переглянутий варіант. Передбачаючи конкретний термін для формулювання і відкликання застережень, Конвенція забезпечує певний рівень гнучкості, а також неможливість використання застережень для позбавлення Конвенції її мети [6].

Конвенція і будь-яке згадування про неї не мають зворотної сили, тобто вони застосовуються тільки до арбітражних розглядів, які були розпочаті після дати набрання чинності Конвенцією щодо відповідного учасника.

Разом з Правилами про прозорість Конвенція враховує інтереси як суспільства в таких арбітражних розглядах, так і учасників у справедливому та ефективному врегулюванні спорів. Конвенція передбачає, що функції депозитарію виконує Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй через секретаріат ЮНСІТРАЛ.

Правила ЮНСІТРАЛ про прозорість у контексті арбітражних розглядів між інвесторами та державами на основі міжнародних договорів («Правила про прозорість»), що набрали чинності 1 квітня 2014 р., є зводом процесуальних правил, які дають змогу забезпечити прозорість арбітражних розглядів між інвесторами та державами на основі міжнародних договорів та громадський доступ до них. Інформація, що підлягає оприлюдненню відповідно до Правил про прозорість, публікується Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй, за посередництвом секретаріату ЮНСІТРАЛ.

Іншим джерелом є **Конвенція про визнання і приведення у виконання іноземних арбітражних рішень** (Нью-Йорк, 1958 р.) (Нью-Йоркська конвенція), яка набрала чинності 7 червня 1959 р. (ст. XII).

Конвенція, підготовлена в результаті визнання дедалі більшої важливості міжнародного арбітражу як засобу врегулювання міжнародних комерційних спорів, має на меті забезпечення загальних законодавчих стандартів для визнання арбітражних угод і судового визнання та приведення у виконання іноземних та інших, що не є внутрішніми, арбітражних рішень.

Термін «рішення, що не є внутрішнім» імовірно охоплює ті арбітражні рішення, які, хоча й ухвалені в державі для приведення у виконання, розглядаються згідно з його законодавством як «іноземні» через наявність певного іноземного елемента в процесі, наприклад у разі застосування процесуального законодавства іншої держави.

Основна мета Конвенції полягає в тому, щоб не допустити дискримінації щодо іноземних і тих, що не є внутрішніми, арбітражних рішень. Вона накладає на учасників зобов'язання забезпечувати, щоб такі рішення визнавались і в цілому підлягали виконанню в їхніх правових системах таким же чином, що й внутрішні рішення. Наступна мета Конвенції полягає в тому, щоб вимагати від судів держав-учасниць повною мірою визнавати арбітражні угоди, зобов'язавши їх відмовляти сторонам у доступі до судів у разі порушення їхньої угоди про передачу спору в арбітраж.

Конвенція відкрита для приєднання будь-якої держави – члена Організації Об'єднаних Націй, а також будь-якої іншої держави, яка є членом будь-якої спеціалізованої установи Організації Об'єднаних Націй або учасницею Статуту Міжнародного суду (ст. VIII і IX).

Іншим джерелом є **Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговий арбітраж** [8] (1985 р.) зі змінами, прийнятими у 2006 р. Він покликаний надавати державам допомогу в реформуванні та оновленні їхнього законодавства про арбітражну процедуру, для того щоб урахувати особливі риси та потреби міжнародного комерційного арбітражу. Він охоплює всі етапи арбітражного процесу: від укладення арбітражної угоди, визначення складу арбітражного суду і вирішення питань, пов'язаних з його компетенцією та масштабами можливого втручання з боку судів загальної юрисдикції, до питань визнання і приведення у виконання арбітражного рішення. Закон відображає досягнутий у всесвітньому масштабі консенсус щодо ключових аспектів практики міжнародного арбітражу, прийнятої у багатьох державах світу, які представляють усі регіони і мають різні правові та економічні системи.

7 липня 2006 р. ЮНСІТРАЛ прийняла поправки до ст. 1 (2), 7 і 35 (2), а також нову главу IV А замість ст. 17 та нову ст. 2А. Переглянутий варіант ст. 7 спрямований на модернізацію вимоги до форми арбітражної угоди з метою приведення її у більшу відповідність до сучасної міжнародної договірної практики. У новій главі IV А передбачений більш всеосяжний правовий режим, який регулює питання забезпечувальних заходів, що вносяться на підтримку арбітражного розгляду.

Наступним джерелом є Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру (2002 р.), прийнятий ЮНСІТРАЛ 24 червня 2002 р., який містить однакові правила щодо погоджувального процесу з метою сприяння застосуванню погоджувальної процедури та забезпечення більшої передбачуваності й визначеності в її застосуванні. Для уникнення непорозумінь, обумовлених відсутністю законодавчих положень, у Типовому законі розглядаються процедурні аспекти погоджуваль-

ної процедури, включаючи призначення світових посередників, початок і закінчення погоджувальної процедури, проведення погоджувальної процедури, зв'язок між посередником та іншими сторонами, конфіденційність і допустимість доказів у інших розглядах, а також питання, характерні для періоду після закінчення погоджувальної процедури, такі як виконання посередником обов'язків арбітра, а також забезпечення виконання мирових угод.

Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ містить максимум процесуальних норм, щодо яких сторони можуть дійти згоди для проведення арбітражного розгляду, пов'язаного з їхніми комерційними відносинами, і широко використовується під час як спеціального арбітражу, так і арбітражного розгляду, що проводиться під егідою будь-якої установи. Регламент охоплює всі аспекти арбітражного процесу: передбачає типові арбітражні застереження, описує процесуальні норми, що стосуються призначення арбітрів і проведення арбітражного розгляду, і встановлює правила щодо форми, юридичної сили і роз'яснення арбітражного рішення. Нині існує три різні варіанти Арбітражного регламенту: 1) варіант 1976 р.; 2) переглянутий варіант 2010 р.; 3) варіант 2013 р., який містить Правила ЮНСІТРАЛ про прозорість у контексті арбітражних розглядів між інвесторами та державами на основі міжнародних договорів.

Початкова редакція Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ була прийнята в 1976 р. і використовувалась для врегулювання широкого кола спорів, включаючи спори між приватними комерційними сторонами, у вирішенні яких не бере участь певна арбітражна установа, спори між інвесторами та державами, спори між державами і комерційні спори, що розглядаються під егідою арбітражних установ. У 2006 р. Комісія постановила, що Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ необхідно переглянути, щоб він відповідав змінам в арбітражній практиці, що відбулися за останні 30 років. Цей перегляд був спрямований на підвищення ефективності арбітражу на основі Регламенту без зміни початкової структури тексту, його духу або стилю.

Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ (у редакції 2010 р.) набув чинності з 15 серпня 2010 р. У нього входять положення, що стосуються, крім іншого, арбітражного розгляду за участю декількох сторін та участі в розгляді третіх осіб, відповідальності та процедури подання заперечень щодо експертів, призначених арбітражним судом. Міститься в Регламенті низка інноваційних елементів, спрямованих на підвищення процесуальної ефективності, в тому числі переглянута процедура заміни арбітрів, вимога до розумного розміру витрат і механізм розгляду питання про арбітражні витрати. Він також містить більш докладні положення про забезпечувальні заходи.

З прийняттям у 2013 р. Правил ЮНСІТРАЛ про прозорість у контексті арбітражних розглядів між інвесторами та державами на основі міжнародних договорів у текст Арбітражного регламенту (в редакції 2010 р.) був доданий новий п. 4 ст. 1 для введення в дію Правил про прозорість щодо арбітражних розглядів, які порушуються відповідно до інвестиційного міжнародного договору, що був укладений 1 квітня 2014 р. або після цієї

дати. Новий пункт забезпечує максимальну ясність щодо застосування Правил про прозорість у контексті арбітражних розглядів між інвесторами та державами, порушуваних відповідно до Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ. У всіх інших аспектах Арбітражний регламент ЮНСІТРАЛ 2013 р. не відрізняється від переглянутого варіанта 2010 р.

Погоджувальний регламент ЮНСІТРАЛ, прийнятий ЮНСІТРАЛ 23 липня 1980 р., установлює всеосяжну сукупність процесуальних норм, щодо яких сторони можуть дійти згоди для проведення погоджувальної процедури, пов'язаної з їхніми комерційними взаємовідносинами. Регламент охоплює всі аспекти погоджувального процесу, передбачаючи типове застереження про погоджувальну процедуру, визначаючи, коли погоджувальна процедура вважається розпочатою і припиненою, і пояснюючи процедурні аспекти, що стосуються призначення і ролі посередників та загальних питань ведення судових засідань. У Регламенті також розглядаються такі питання, як конфіденційність, допустимість доказів у інших розглядах і обмеження прав сторін щодо проведення судових або арбітражних проваджень у період здійснення погоджувальної процедури.

Отже, арбітражний розгляд і альтернативні способи вирішення комерційних спорів нормативно деталізуються й уніфікуються насамперед у рамках ЮНСІТРАЛ, ураховуючи тенденції у вирішенні комерційних спорів як інституційними арбітражами й арбітражами *ad hoc*, так і завдяки посередництву.

4.3. ГАТТ/СОТ

Останніми роками національні економіки держав вступають у все тісніші взаємозалежні відносини. Така взаємозалежність стає необхідною. Міжнародна торгівля активно сприяє цьому процесові та відіграє важливу роль в економічному розвитку країн світу. Протягом усього післявоєнного періоду обсяги світової торгівлі швидко збільшувались. Нині їхні середньорічні темпи зростання в кілька разів перевищують темпи зростання світового обсягу виробництва. Очевидно, що міжнародна торгівля розвивається тому, що вона приносить вигоду країнам, які беруть у ній участь. Тобто сприяє зростанню економічного добробуту всіх країн: як експортерів, так і імпортерів.

Україна також не стоїть осторонь загальних світових тенденцій. Зараз Україна є активним учасником міжнародної торгівлі. Зовнішня торгівля сприяє економічному та соціальному розвитку регіонів та країни в цілому. А це, своєю чергою, диктує необхідність тісних взаємовигідних зв'язків з національними економіками інших держав світу. Повноцінний вихід України на світові торговельні ринки як рівноправного партнера став можливим за її членства у СОТ. Участь у цій міжнародній організації дає змогу Україні створити більш сприятливі умови доступу на світові ринки товарів і послуг на основі передбачуваності й стабільності розвитку торговельних відносин із країнами – членами СОТ, включаючи прозорість їхньої зовніш-

ноекономічної політики. Україна отримала доступ до механізму СОТ урегулювання суперечок, що забезпечує захист національних інтересів і в такий спосіб усунення дискримінації у здійсненні зовнішньої торгівлі; можливість реалізації своїх поточних і стратегічних торговельно-економічних інтересів шляхом участі у багатосторонніх торговельних переговорах під час вироблення нових правил міжнародної торгівлі. Вітчизняні споживачі отримали ширший вибір товарів і послуг тощо. Але є й певні загрози для окремих галузей вітчизняного виробництва за членства у СОТ. У цих процесах важливе значення має оцінювання можливих наслідків членства в СОТ для економіки країни та окремих її галузей, розробка превентивних заходів щодо запобігання можливим втратам, уникнення загроз під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Тому дослідження, спрямовані на вивчення цього питання, набувають особливої актуальності. Особливої актуальності зміни у зовнішньоторговельному законодавстві та методичний аспект їх реалізації набули для тих сфер діяльності, які відіграють значну роль в економіці окремих регіонів [7, с. 25].

Світова організація торгівлі (СОТ) – єдина міжнародна організація, що опікується глобальними правилами торгівлі між країнами. Її головна функція – забезпечувати, щоб торгівля відбувалась настільки легко, передбачувано й вільно, наскільки можливо. СОТ стала наступницею Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), укладеної після Другої світової війни. Тож, попри те, що СОТ – одна з наймолодших міжнародних організацій, багатосторонній торговельній системі, початково закладеній ГАТТ, уже понад 60 років.

ГАТТ і СОТ допомогли створити сильну торговельну систему та сприяли зростанню торгівлі.

СОТ (м. Женева) створена 1 січня 1995 р. за результатами переговорів Уругвайського раунду (1986–1994 рр.). Відповідно до Угоди про заснування СОТ, країнами – засновниками Організації стали всі Договірні Сторони – учасники ГАТТ (128 держав), які надали списки зобов'язань щодо товарів і послуг і ратифікували пакет угод Уругвайського раунду.

Нині повноправними учасниками СОТ є 164 країни, в тому числі Україна. 22 держави мають статус спостерігача у СОТ.

СОТ покликана регулювати торговельні відносини учасників Організації на основі пакета угод Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів (1986–1994 рр.). Ці документи є правовим базисом сучасної міжнародної торгівлі.

Угода про заснування СОТ передбачає створення постійно діючого форуму країн-членів для врегулювання проблем, які впливають на їхні багатосторонні торговельні відносини, і контролю за реалізацією угод і домовленостей Уругвайського раунду. СОТ функціонує багато в чому так само, як і ГАТТ, але при цьому здійснює контроль за ширшим спектром торговельних угод (включаючи торгівлю послугами і питання торговель-

них аспектів прав інтелектуальної власності) і має значно більші повноваження у зв'язку з удосконаленням процедур прийняття рішень та виконання членами Організації. Невід'ємною частиною СОТ є унікальний механізм урегулювання торговельних суперечок.

Основні принципи і правила ГАТТ/СОТ:

– торгівля без дискримінації, тобто взаємне надання режиму найбільшого сприяння у торгівлі та взаємне надання національного режиму товарам і послугам іноземного походження;

– регулювання торгівлі переважно тарифними методами;

– відмова від використання кількісних та інших обмежень;

– транспарентність торговельної політики;

– врегулювання торговельних суперечок шляхом консультацій, переговорів тощо.

Найважливіші функції СОТ:

– контроль за виконанням угод і домовленостей пакета документів Уругвайського раунду;

– проведення багатосторонніх торговельних переговорів і консультацій між зацікавленими країнами-членами;

– врегулювання торговельних суперечок; огляд національної торговельної політики країн-членів;

– технічне сприяння державам, що розвиваються, з питань, які стосуються компетенції СОТ;

– співробітництво з міжнародними спеціалізованими організаціями.

Загальні переваги від членства у СОТ:

– створення більш сприятливих умов доступу на світові ринки товарів і послуг на основі передбачуваності і стабільності розвитку торговельних відносин із країнами – членами СОТ, включаючи транспарентність їхньої зовнішньоекономічної політики;

– доступ до механізму СОТ урегулювання торговельних суперечок, що дає змогу забезпечити захист національних інтересів і усунути дискримінації;

– можливість реалізації своїх поточних і стратегічних торговельно-економічних інтересів шляхом ефективної участі у багатосторонніх торговельних переговорах під час вироблення нових правил міжнародної торгівлі.

Усі країни – члени СОТ беруть зобов'язання щодо виконання основних угод і юридичних документів, об'єднаних терміном «Багатосторонні торговельні угоди». Таким чином, із правового погляду система СОТ являє собою своєрідний багатосторонній контракт (пакет угод), нормами і правилами якого регулюється понад 97 % усієї світової торгівлі товарами і послугами.

Пакет угод Уругвайського раунду поєднує у сукупності більше 50 багатосторонніх торговельних угод та інших правових документів, основною з яких є Угода про заснування Світової організації торгівлі й додані до неї багатосторонні торговельні угоди.

У рамках СОТ постійно триває робота з удосконалення угод з урахуванням практичного досвіду їх імплементації і тенденцій розвитку світової торгівлі з метою розв'язання проблем, що порушуються. СОТ постійно еволюціонує та вирішує нові актуальні питання, які виникають у процесі її діяльності.

Найвищий орган ухвалення рішень у СОТ – Конференція міністрів. Збирається щонайменше раз на два роки. На рівень нижче – Генеральна рада (зазвичай до її складу входять послы і глави делегацій у Женеві та іноді – чиновники, спеціально відряджені зі столиць країн-членів). Збирається кілька разів на рік у штаб-квартирі СОТ у Женеві. Генеральна рада виконує також функції нагляду за торговельною політикою та врегулюванням суперечок.

На наступному рівні – Рада з торгівлі товарами, Рада з торгівлі послугами і Рада з торговельних аспектів інтелектуальної власності, підзвітні Генеральній раді. Численні спеціальні комітети, підкомітети й робочі групи опікуються окремими угодами та іншими галузями, зокрема довкіллям, розвитком, заявками на вступ і регіональними торговельними угодами тощо.

У СОТ практикується прийняття рішень на основі консенсусу, хоча де-юре передбачено голосування. Тлумачення положень угод щодо товарів, послуг, ТРІПС, звільнення від прийнятих зобов'язань приймаються 3/4 голосів. Виправлення, що не стосується прав і зобов'язань учасників, а також прийняття нових членів потребують 2/3 голосів (на практиці, як правило, консенсусом).

5 лютого 2008 р. Президент України підписав Протокол про вступ України до СОТ. З набранням чинності цим Протоколом, згідно з параграфом 81, Україна приєднується до Угоди СОТ відповідно до Статті XII цієї Угоди і стає членом СОТ.

10 квітня 2008 р. Верховна Рада ратифікувала протокол про вступ України до Світової організації торгівлі 411 голосами. 16 травня Україна стала 152-м офіційним членом СОТ. Це означає, що кодекси і конвенції, які розроблені й виникли в рамках СОТ, мають визначати національні правила і норми регулювання зовнішньоекономічної діяльності, зокрема торгівлі. Україні необхідно дотримуватись діючих у цій організації таких основних принципів, як, наприклад, ведення торгівлі без дискримінації. Суть цього принципу полягає у тому, що країна не має права застосовувати будь-які дискримінаційні дії щодо її торгових партнерів. Усі дії повинні бути спрямованими на найбільше сприяння здійсненню торгівлі як для національних, так і для зарубіжних суб'єктів виробництва: підприємств, фірм, акціонерних товариств і ведення господарської діяльності, підвищувати якість виробленої продукції, знижувати ціни [7, с. 26–27].

СОТ – це, безумовно, прогрес у розвитку торгівлі, але не слід вважати, що кодекси і конвенції цієї авторитетної організації є бездоганними і прийнятними для всіх без винятку країн (як для розвинених, так і тих, що лише стали на шлях ринкових перетворень чи долають глибоку соціально-

економічну кризу). За допомогою СОТ, з одного боку, весь час вирішується широке коло питань, а з іншого – у взаємовідносинах між країнами створюються все нові проблеми і суперечності. Причому складність і масштабність проблем, що виникають, часом не поступається тим, які вже вдалось розв'язати в минулому. Для України приєднання до СОТ означає відмову від державних дотацій промисловості та сільського господарства, зменшення кількості й розміру митних обмежень імпорту. Але нині, в умовах соціально-економічної кризової ситуації, яка є в Україні, дотримання цих умов може бути згубним. Тобто СОТ – це не лише «плюси», але й «мінуси» для тих чи інших країн світу. Тому й вітчизняні фахівці обережно ставляться до членства у СОТ, обґрунтовуючи це тим, що Україна, застосувавши механізм лібералізації зовнішньої торгівлі на зразок розвинених країн, проігнорувала те, що ці країни давно й успішно поєднують систему економічної та адміністративної підтримки національних товаровиробників, навіть тих, що випускають конкурентоспроможну продукцію [7, с. 27–28].

Як видно, оцінки фахівців щодо ефекту від вступу України до СОТ виглядають далеко не однаково. Проте в рамках Світової організації торгівлі сформовано певний правовий простір, який забезпечує глобальний торговельний правопорядок і має назву «право СОТ», до якого входять норми Угоди про заснування СОТ, усі інші угоди й акти, що становлять «пакет СОТ»; акти, прийняті органами СОТ. Право СОТ утворює комплексний міжнародно-правовий інститут, який є центральною ланкою міжнародного торговельного права. Основним його об'єктом є внутрішні правові режими держав-членів, що стосуються торгівлі. У результаті трапляється уніфікація внутрішніх правових систем, які підпадають під міжнародний контроль органів СОТ (через комітети і механізм огляду торговельної політики). Уніфікуються, наприклад, норми митного, адміністративного права, норми антидемпінгового процесу тощо. Паралельно відбувається звуження сфери державної компетенції в частині регулювання імпорту-експорту, внутрішньої торгівлі, низка повноважень держав передається міжнародній організації. Передбачений також примат права СОТ над внутрішнім правом [1, с. 14].

Згідно зі ст. 16 Маракеської угоди про заснування СОТ, кожна країна зобов'язана забезпечити відповідність своїх законів, правил та адміністративних процедур її зобов'язанням щодо членства в організації [5].

Україна разом із членством у СОТ отримала широкі організаційно-правові можливості для захисту інтересів національних виробників: від залучення до міжнародних переговорів з питань торгівлі до участі у системі врегулювання спорів. На жаль, у деяких випадках непослідовні тактичні рішення українських відомств призводять до негативних наслідків. Згідно з правилами СОТ ініціатором відповідного розслідування, результатом якого може бути застосування спеціального захисного заходу, має бути суб'єкт господарювання – національний товаровиробник (або група суб'єктів господарювання, наявних на одному ринку). Однак значна кількість іноземних товарів на багатьох товарних ринках, підвищена експорто-

орієнтованість економіки та елементарна відсутність вітчизняного товаровиробника на багатьох ринках товарів (послуг) в Україні повинна мати наслідком зміну акцентів роботи Уряду щодо захисту вітчизняних експортерів на ринках інших країн та/або інтеграційних об'єднань.

Для ефективного обстоювання вітчизняних економічних інтересів потрібно сфокусувати зусилля на кваліфікованому представництві українських виробників і ґрунтовнішій роботі в органах СОТ, зокрема шляхом активізації участі в механізмі врегулювання спорів з питань, які є найбільш вагомими, тобто вони повинні мати сенс у плані юридичної перспективи та економічної доцільності для України, не створювати додаткового напруження відносин з країнами – адресатами таких дій, не призводити до марної витрати зусиль. При цьому потрібне зростання ролі держави (в особі її відповідальних установ) в аналітичній, статистичній та консультативній підтримці національних товаровиробників в органах СОТ, в органах вирішення спорів інтеграційних об'єднань, створених на засадах СОТ, а також на двосторонньому (багатосторонньому) міждержавному рівні.

Головна роль держави в керівництві економікою полягає в тому, що вимоги документів СОТ обмежують ступінь впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. До того ж адресовані вони не до тих суб'єктів господарювання, які лише можуть реалізувати такі вимоги, а саме до урядів держав. Тобто роль держави в таких умовах тільки посилюється, оскільки від її органів потрібні ефективні реальні кроки щодо регулювання економічних процесів у країні в межах прийнятих на себе міжнародних зобов'язань. Під таким кутом зору вступ України до Світової організації торгівлі слід розглядати як суттєвий крок у реалізації своїх прагнень до участі в різноманітних інтеграційних проєктах на основі права СОТ, яке стало головним фундаментом щодо розбудови взаємовідносин України з міжнародними організаціями, торговельними об'єднаннями, окремими державами, що й можна вважати головним її здобутком в організаційно-правовому вимірі [1, с. 15–16].

Питання для самоконтролю

1. Назвіть міжнародні конвенції, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність.
2. Що таке ЮНСІТРАЛ?
3. Назвіть основні принципи і правила ГАТТ/СОТ.
4. Назвіть функції СОТ.
5. Назвіть органи СОТ.
6. Які, на Вашу думку, переваги та недоліки участі України в СОТ?

Теми рефератів

1. Характеристика міжнародних конвенцій, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність.
2. Сутність, значення, зміст ЮНСІТРАЛ.

3. Принципи і правила ГАТТ/СОТ.
4. Функції СОТ.
5. Органи СОТ.
6. Переваги та недоліки участі України в СОТ.

Список використаних джерел:

1. Ашурков О. О. Концепція правового забезпечення державного регулювання відносин у сфері зовнішньоторговельної діяльності в умовах змін її міжнародно-правового режиму / О. О. Ашурков, О. Ю. Ілларіонов ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк : Юго-Восток, 2014. – 34 с.
2. Ісакова В. М. Міжнародна купівля-продаж товарів як об'єкт регулювання Віденської конвенції ООН «Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів» та місце принципу автономії волі у цих відносинах / В. М. Ісакова // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – № 4. – С. 179–183.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003 (дата звернення: 01.09.2020).
4. Конвенція про порядок розв'язання інвестиційних спорів між державами та іноземними особами [Електронний ресурс] : ратифіковано Законом № 1547-III від 16.03.2000. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060 (дата звернення: 01.09.2020).
5. Маракеська угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994 р. // Внешнеэкономический бюллетень. – 2006. – № 29.
6. Міжнародний комерційний арбітраж і погоджувальна процедура [Електронний ресурс] // Українське право. – Режим доступу : https://ukrainepravo.com/international_law/private_international_law/mizhnarodnyu-komertsiynu-arbitrazh-i-pogodzhual%60na-protsedura
7. Патица Н. І. Світова організація торгівлі (СОТ) і розвиток економік країн – нових членів / Н. І. Патица // Економіка та держава. – 2012. – № 4. – С. 25–28.
8. Типовий закон ЮНСІТРАЛ щодо міжнародного торговельного арбітражу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_879 (дата звернення: 01.09.2020).

РОЗДІЛ 5

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

5.1. Поняття та ознаки зовнішньоекономічного договору

Не враховуючи вищезазначені нормативно-правові акти, що регулюють порядок та умови здійснення зовнішньоекономічної діяльності, також важливим елементом установавлення відносин у зовнішньоекономічній сфері безпосередньо між її суб'єктами є відповідний договір. Визначення зовнішньоекономічного договору міститься в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Згідно зі ст. 1 цього Закону, зовнішньоекономічний договір (контракт) – домовленість двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їхніх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їхніх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності [11].

З цього визначення можна виокремити такі ознаки зовнішньоекономічного договору, які притаманні саме йому та відрізняють від інших видів договорів.

По-перше, зовнішньоекономічний договір являє собою **домовленість**. Попри те, що термін «домовленість» вживається досить часто і в практичній юридичній сфері, вітчизняне законодавство не наводить його визначення. Ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України домовленістю двох або більше сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, визначено договір [15]. В юридичній науці прийом розкриття поняття через термін «домовленість» вважають здебільшого юридично та філологічно виправданим [5, с. 194], оскільки він тотожний терміну «угода» [1, с. 238, 1285] та найбільш правильно характеризує правову природу договору, що являє собою взаємне, погоджене за змістом волевиявлення його сторін [5, с. 194]. Таким чином, укладання зовнішньоекономічного договору відбувається шляхом погодження його умов самими сторонами.

По-друге, законодавчим визначенням зовнішньоекономічного договору встановлено **спеціальний склад суб'єктів права**, які можуть бути сторонами такої домовленості. Перший суб'єктний критерій можливості здійснювати зовнішньоекономічну діяльність і виступати стороною відповідного договору закладено в самому визначенні зовнішньоекономічної діяльності. Ст. 1 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначає цю діяльність як діяльність *суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності*, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, яка побудована на взаємовідносинах між ними, що трапляється як на території України, так і за її межами. Таким чином, усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності повинні мати статус суб'єктів господарської діяльності.

Поняття і види суб'єктів господарської діяльності визначено ст. 55 Господарського кодексу України (далі – ГКУ) [2]. Так, суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Відповідно до п. 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГКУ, суб'єктами господарювання є:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені згідно з цим Кодексом, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Окрім цього, в ст. 378 ГКУ зазначено види суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. До них зараховано:

- суб'єктів господарювання, зазначених у п. 1, 2 ч. 2 ст. 55 ГКУ;
- державних замовників з державного оборонного замовлення.

До того ж у зовнішньоекономічній діяльності можуть брати участь також зовнішньоекономічні організації, що мають статус юридичної особи, утворені в Україні відповідно до закону органами державної влади або органами місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 378 ГКУ).

Виходячи із зазначених положень ЗУ «Про ЗЕД», визначальною ознакою суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є їхня належність до суб'єктів господарювання.

Далі, в ст. 3 ЗУ «Про ЗЕД» суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності визначено:

– фізичних осіб – громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно із законами України і постійно проживають на території України;

– юридичних осіб, зареєстрованих в Україні як таких і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні доми, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації тощо), в тому числі юридичних осіб, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

– об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно із законами України, але мають постійне місцезнаходження на території України і котрим цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність;

- структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно із законами України (філії, відділення тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;
- спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України;
- державних замовників з державного оборонного замовлення;
- інших суб'єктів господарської діяльності, передбачених законами України.

Україна в особі її органів, місцеві органи влади й управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи згідно з ч. 4 ст. 2 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» та іншими законами України (ст. 3).

ЗУ «Про ЗЕД» містить також норми щодо права на здійснення зовнішньоекономічної діяльності, які дещо конкретизують положення ст. 3 ЗУ «Про ЗЕД». У ч. 2 ст. 5 цього Закону зазначено, що фізичні особи, які постійно проживають на території України, мають таке право, якщо вони зареєстровані як підприємці згідно із Законом України «Про підприємництво». Фізичні особи, які постійно не проживають на території України, мають таке право, якщо вони є суб'єктами господарської діяльності за законом держави, в якій вони мають постійне місце проживання або громадянами якої вони є.

Постійне місце проживання визначено ст. 1 ЗУ «Про ЗЕД» як місце проживання на території якої-небудь держави не менше одного року фізичної особи, яка не має постійного місця проживання на території інших держав і має намір проживати на території цієї держави протягом необмеженого строку, не обмежуючи таке проживання певною метою, за умови, що таке проживання не є наслідком виконання цією особою службових обов'язків або зобов'язань за договором (контрактом).

Також у ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про ЗЕД» зазначається, що фізичні особи набувають права на здійснення зовнішньоекономічної діяльності, тобто можуть бути її суб'єктами, за умови реєстрації як підприємці згідно із Законом України «Про підприємництво». Зазначений закон втратив чинність, крім ст. 4, з 01.01.2004 р. у зв'язку з прийняттям ГКУ, яким було врегульовано відповідні відносини. До ЗУ «Про ЗЕД» відповідні зміни не були внесені, як і до інших нормативних актів. Утім ГКУ визначено, що фізичні особи – підприємці підлягають державній реєстрації за законодавством України. Процедура державної реєстрації фізичної особи – підприємця регламентована Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р. [9].

До юридичних осіб як суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності застосовується критерій реєстрації в Україні та постійного місцезнаходження на території України (ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про ЗЕД»), яким є місцезнаходження головного органу управління (контори) суб'єкта господарської (зовнішньоекономічної) діяльності (ст. 1 ЗУ «Про ЗЕД»).

Другим суб'єктним критерієм зовнішньоекономічного договору є обов'язковість участі в ньому **іноземного суб'єкта господарської діяльності**. Іноземними суб'єктами господарської діяльності ЗУ «Про ЗЕД» визначає суб'єктів господарської діяльності, що мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання за межами України (ст. 1).

Визначення місця проживання та місця знаходження для іноземних суб'єктів господарювання міститься в Законі України «Про міжнародне приватне право» (далі – ЗУ «Про МПП») [11]. Ці терміни в зазначеному Законі трактуються через особистий закон. Як зазначено в юридичній літературі, в законодавстві немає визначення цього поняття. Тому, виходячи з його сутності, пропонується розуміти особистий закон як комплекс правових норм відповідної держави (або держав), до якої належить фізична особа, що регулюють питання правоздатності й дієздатності фізичної особи, особисті немайнові, сімейні, спадкові відносини за участю фізичних осіб тощо [14, с. 123].

Питання особистого закону фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності врегульовано ст. 19 ЗУ «Про МПП». Так, право фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності визначається правом держави, в якій фізична особа *zareєстрована* як підприємець. За відсутності в державі вимог до обов'язкової реєстрації застосовується право держави основного місця *здійснення* підприємницької діяльності.

Стосовно юридичних осіб ст. 25 ЗУ «Про МПП» установлює, що особистим законом юридичної особи вважається право держави місцезнаходження юридичної особи. Місцезнаходженням юридичної особи є держава, в якій юридична особа зареєстрована або іншим чином створена згідно з правом цієї держави. ЗУ «Про МПП» передбачає також: якщо умов реєстрації чи іншого способу створення юридичної особи немає або їх неможливо встановити, застосовується право держави, в якій розташовується виконавчий орган управління юридичної особи (ч. 3 ст. 25).

Особливості статусу іноземних суб'єктів господарювання встановлено ст. 129 ГКУ. Так, іноземці та особи без громадянства під час здійснення господарської діяльності в Україні користуються такими самими правами і мають такі самі обов'язки, як і громадяни України, якщо інше не передбачено ГКУ, іншими законами.

Іноземні юридичні особи під час здійснення господарської діяльності в Україні мають такий самий статус, як і юридичні особи України, з особливостями, передбаченими цим ГКУ, іншими законами, а також міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Іноземні суб'єкти господарської діяльності, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність на території України, мають право відкривати свої представництва на території України (ст. 5 ЗУ «Про ЗЕД»). Представництвом іноземного суб'єкта господарської діяльності є установа або особа, яка представляє інтереси іноземного суб'єкта господарської діяльності в Україні та має на це належним чином оформлені відповідні повноваження (ст. 1 ЗУ «Про ЗЕД»).

Наступною ознакою зовнішньоекономічного договору є **сфера дії** – даний договір спрямований на встановлення, зміну або припинення взаємних прав та обов'язків відповідних суб'єктів права у зовнішньоекономічній діяльності.

Згідно зі ст. 1 ЗУ «Про ЗЕД», зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, а також діяльність державних замовників з оборонного замовлення у випадках, визначених законами України, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

До видів зовнішньоекономічної діяльності ст. 4 ЗУ «Про ЗЕД» зараховано:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;
- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;
- наукову, науково-технічну, науково-виробничу, виробничу, навчальну та іншу кооперацію з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовку спеціалістів на комерційній основі;
- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;
- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;
- спільну підприємницьку діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що передбачає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами тощо.

Як видно, спільним у наведених видах цієї діяльності є їх здійснення за участю вітчизняного та *іноземного* суб'єкта господарської діяльності. Всі інші види господарської діяльності без участі такого суб'єкта не опосередковуються зовнішньоекономічними договорами. Саме той факт, що стороною цих договорів є іноземний суб'єкт господарювання й обумовлює специфіку порядку їх укладання та форми, які притаманні лише зовнішньоекономічним договорам.

Зовнішньоекономічному договору також притаманні інші ознаки, які характеризують його як різновид господарського договору: форма зовнішньоекономічного договору, порядок розгляду спорів, що виникають під час укладання, виконання та припинення зовнішньоекономічного договору тощо.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що зовнішньоекономічний договір є самостійним видом господарського договору, що обумовлено особливим суб'єктним складом та сферою господарської діяльності, яку такий договір опосередковує.

5.2. Види зовнішньоекономічних договорів

Зовнішньоекономічні договори можна класифікувати за кількома критеріями.

Оскільки зовнішньоекономічні договори належать до господарських договорів, їх види насамперед слід зазначити за критеріями, які можна виокремити зі змісту положень Глави 20 «Господарські договори» ГКУ.

За *суб'єктами* розрізняють двосторонні та багатосторонні господарські договори. До двосторонніх договорів належить постачання тощо. Прикладом багатосторонніх договорів можуть бути договори перевезення, в яких сторонами є вантажовідправник, перевізник та вантажоодержувач.

Наступним критерієм є *юридична підстава укладання господарських договорів*, якими за ГКУ є:

– державне замовлення, за цією підставою господарські договори укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання – виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін та регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення (ч. 1 ст. 183);

– вільне волевиявлення сторін, за яким будь-яка сторона може розробити проект договору, укладання якого відбувається за процедурою, зазначеною в ст. 181 ГКУ;

– типовий договір, затверджений Кабінетом Міністрів України або іншим органом державної влади у випадках, передбачених законом, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови (наприклад, договір концесії);

– примірний договір, рекомендований органом управління суб'єктам господарювання для використання під час укладання ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст (договір оренди державного майна);

– договір приєднання запропонований однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту (договір про надання банківських послуг).

За часом укладання розрізняють консенсуальні та реальні господарські договори. Консенсуальні договори вважаються укладеними з моменту його підписання сторонами, що відбувається після узгодження всіх істотних умов договору. Для укладання реальних договорів необхідні також передання майна або вчинення іншої дії. Договір вважається укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії (ч. 2 ст. 640 Цивільного кодексу України).

Наступним критерієм є *регулятивні функції* господарських договорів. За цим критерієм розрізняють:

– попередні договори, за якими суб'єкт господарювання зобов'язується у певний строк, але не пізніше одного року з моменту укладання попереднього договору, укласти основний господарський договір на умовах, передбачених попереднім договором (ч. 1 ст. 182 ГКУ);

– основні господарські договори, які власне укладаються на підставі попередніх господарських договорів;

– генеральні господарські договори, які закріплюють умови, права й обов'язки сторін на весь термін дії договору;

– поточні господарські договори, які укладаються на підставі генеральних договорів з метою його конкретизації на певний проміжок часу або етапу виконання.

За способом укладання виокремлюють конкурентні та неконкурентні господарські договори. Конкурентними вважаються ті господарські договори, які укладаються з переможцями певного конкурсу, тендера, аукціону тощо. До неконкурентних господарських договорів належать будь-які договори, які укладені на підставі вільного волевиявлення сторін тощо.

Подальшу класифікацію господарських договорів можна провести за предметною ознакою, яка визначається видами майнових відносин, що є предметом відповідних договорів [15, с. 285]. Так, розрізняють господарські договори: з передачі майна у власність (господарське відання, оперативне управління), у строкове платне користування; на виконання робіт; на надання господарських послуг тощо.

Крім того, зовнішньоекономічні договори можна класифікувати за предметом договору залежно від видів зовнішньоекономічної діяльності. Згідно зі ст. 4 ЗУ «Про ЗЕД», до них належать:

– експорт та імпорт товарів, капіталів і робочої сили;

– надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання ви-

щезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;

- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;

- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

- спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

- підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

- організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту в передбачених законами України випадках;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності й іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- операції з придбання, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

- роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

- інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо й у виключній формі законами України.

Кожен з перелічених видів зовнішньоекономічної діяльності здійснюється на підставі відповідного договору.

5.3. Форма зовнішньоекономічного договору

Законодавством України встановлено умови й до форми зовнішньоекономічного договору. Так, у ст. 6 ЗУ «Про ЗЕД» зазначено: зовнішньоекономічний договір (контракт) укладається суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності або його представником у *простій письмовій або в електронній формі*, якщо інше не передбачено міжнародним договором України чи законом. У разі експорту послуг (крім транспортних) зовнішньоекономічний договір (контракт) може укладатися шляхом прийняття публічної пропозиції про угоду (оферти) або шляхом обміну електронними повідомленнями, або в інший спосіб, зокрема шляхом виставлення рахунка (інвойсу), в тому числі в електронному вигляді, за надані послуги (ч. 2).

Крім цього, ЗУ «Про МПП» закріплює, що, якщо інше не передбачено законом, форма правочину має відповідати вимогам права, яке застосовується до змісту правочину, але достатньо дотримання вимог права місця його вчинення, а якщо сторони правочину перебувають у різних державах, – права місця проживання або місцезнаходження сторони, яка зробила пропозицію, якщо інше не встановлено договором (ст. 31). З цього положення передбачено два винятки. Так, 1) форма правочину щодо нерухомого майна визначається відповідно до права держави, в якій перебуває це майно, а щодо нерухомого майна, право на яке зареєстроване на території України, – права України (ч. 2 ст. 31 ЗУ «Про МПП»); 2) зовнішньоекономічний договір, якщо хоча б однією стороною є громадянин України або юридична особа України, укладається у формі, передбаченій законом, незалежно від місця його укладення, якщо інше не встановлено міжнародним договором України (ч. 3 ст. 31 ЗУ «Про МПП»).

Відповідно до ст. 207 ЦКУ, правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо його зміст зафіксований в одному або кількох документах (у тому числі електронних), у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо воля сторін виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. До того ж вимогою до визнання правочину вчиненим у письмовій формі є підписання його сторонами. В п. 2 ч. 2 ст. 207 ЦКУ зазначено, що правочин, який вчиняє юридична особа, підписується особами, уповноваженими на це її установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами цивільного законодавства. Аналоги власноручного підпису, такі як факсимільне відтворення підпису за допомогою засобів механічного, електронного або іншого копіювання, електронний підпис, допускаються у випадках, установлених законом, іншими актами цивільного законодавства або за письмовою згодою сторін, у якій мають міститися зразки відповідного аналога їхніх власноручних підписів.

Право на підписання зовнішньоекономічного договору мають особи, які представляють суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності на підставі довірення (довіреності), установчих документів, договорів та інших підстав, що не суперечать ЗУ «Про ЗЕД». Відповідні дії від імені іноземного

суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності можуть здійснюватися суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України, уповноваженим на це належним чином. У такому випадку ці дії вважатимуться діями іноземного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності (ч. 3 ст. 6 ЗУ «Про ЗЕД»).

Вимоги до форми зовнішньоекономічного договору конкретизовано Положенням про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) (далі – Положення), затвердженим наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.2001 р. № 201 [6].

Положенням передбачено таку структуру зовнішньоекономічного договору за розділами:

1.1. Назва, номер договору (контракту), дата й місце його укладення.

1.2. Преамбула, в якій зазначається повне найменування сторін – учасників зовнішньоекономічної операції, під якими вони офіційно зареєстровані, із зазначенням країни, скорочене визначення сторін як контрагентів («Продавець», «Покупець», «Замовник», «Постачальник» тощо), особа, від імені якої укладається зовнішньоекономічний договір (контракт), і найменування документів, якими керуються контрагенти в укладенні договору (контракту) (установчі документи тощо).

1.3. Предмет договору (контракту), тобто конкретно має бути визначено, який товар (роботи, послуги) один з контрагентів зобов'язаний поставити (здійснити) іншому із зазначенням точного найменування, марки, сорту або кінцевого результату роботи, що виконується.

1.4. Кількість та якість товару (обсяги виконання робіт, надання послуг). Цей розділ містить залежно від номенклатури визначення одиниці виміру товару, прийнятої для товарів такого виду (в тоннах, кілограмах, штуках тощо), його загальну кількість та якісні характеристики, конкретні обсяги робіт (послуг) і термін їх виконання.

1.5. Базисні умови поставки товарів (приймання-здавання виконаних робіт або послуг), якими є вид транспорту й базисні умови поставки (відповідно до правил «Інкотермс», які визначають обов'язки контрагентів щодо поставки товару і встановлюють момент переходу ризиків від однієї сторони до іншої, а також конкретний строк поставки товару (окремих партій товару); умови та строки виконання робіт (послуг) за відповідними договорами.

1.6. Ціна та загальна вартість договору (контракту) – зазначаються ціна одиниці виміру товару та загальна вартість товарів або вартість виконаних робіт (наданих послуг), що поставляються згідно з договором (контрактом), крім випадків, коли ціна товару розраховується за формулою, та валюта контракту.

1.7. Умови платежів – визначаються валюта платежу, спосіб, порядок та строки фінансових розрахунків, гарантії виконання сторонами взаємних платіжних зобов'язань.

1.8. Умови приймання-здавання товару (робіт, послуг) – містяться строки та місце фактичної передачі товару, перелік товаросупровідних документів.

1.9. Упаковка та маркування – зазначаються відомості про упаковку товару (ящики, мішки тощо), нанесене на неї відповідне маркування (найменування продавця та покупця, номер договору (контракту), місце призначення, габарити, спеціальні умови складування і транспортування тощо), а за необхідності – також умови її повернення.

1.10. Форс-мажорні обставини – визначається, за яких випадків умови договору (контракту) можуть бути не виконані сторонами (стихійні лиха, воєнні дії, ембарго, втручання з боку влади тощо). При цьому сторони звільняються від виконання зобов'язань на строк дії цих обставин або можуть відмовитись від виконання договору (контракту) частково чи повністю без додаткової фінансової відповідальності.

1.11. Санкції та рекламації – встановлюється порядок застосування штрафних санкцій, їх розміри, відшкодування збитків і пред'явлення рекламацій у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням одним з контрагентів своїх зобов'язань.

1.12. Урегулювання спорів у судовому порядку – мають бути відображені умови та порядок вирішення спорів між сторонами зовнішньоекономічного договору в судовому порядку.

1.13. Місцезнаходження (місце проживання), поштові та платіжні реквізити сторін – зазначаються місцезнаходження (місце проживання), повні поштові та платіжні реквізити (номери рахунка, назва та місцезнаходження банку) контрагентів договору (контракту).

Перелічені розділи зовнішньоекономічного договору обов'язкові для укладання будь-якого зовнішньоекономічного договору. Сторони зовнішньоекономічного договору мають право включити інші розділи, які містять умови договору, за якими сторони вважають за необхідне дійти згоди та включити до змісту договору.

5.4. Право, що застосовується до зовнішньоекономічних договорів

Основним питанням, яке мають вирішити сторони зовнішньоекономічного договору, є вибір права країни, яке застосовуватиметься до певних договірних відносин. Саме від цього залежатиме право якої країни буде застосовано у регулюванні таких питань, як: дійсність договору, його тлумачення; права й обов'язки сторін; виконання договору; наслідки невиконання або неналежного виконання; припинення договору, наслідки його недійсності; відступлення права вимоги та переведення боргу [4].

Ч. 2 ст. 382 ГКУ визначає, що форма і порядок укладання зовнішньоекономічного договору (контракту), права й обов'язки його сторін регулюються Законом України «Про міжнародне приватне право» та іншими законами.

Згідно із ЗУ «Про МПП», у виборі права сторони зовнішньоекономічного договору користуються принципом **автономії волі**, згідно з яким учасники правовідносин з іноземним елементом можуть здійснити вибір права, що підлягає застосуванню до відповідних правовідносин (ч. 5 ст. 1 ЗУ «Про МПП»).

У випадках, передбачених законом, учасники (учасник) правовідносин можуть самостійно здійснювати вибір права, що підлягає застосуванню до змісту правових відносин. Сторони зовнішньоекономічного договору можуть обрати право країни однієї зі сторін, право країни, резидентами якої не є жодна зі сторін. У випадку недосягнення згоди у виборі права вирішенням цієї ситуації може стати обрання регулювання договірних відносин міжнародними джерелами права, наприклад. Принципами міжнародних комерційних договорів (принципів УНІДРУА) [8], Віденською конвенцією ООН про договори міжнародної купівлі-продажу [3] тощо. Згідно з ч. 1 ст. 5 ЗУ «Про МПП», вибір права має бути явно вираженим або прямо впливати з дій сторін правочину, умов правочину чи обставин справи, які розглядаються в їх сукупності, якщо інше не передбачено законом. Законодавством передбачено можливість сторін здійснити вибір права правочину, в даному випадку зовнішньоекономічного договору, в цілому або його окремої частини (ч. 3 ст. 5 ЗУ «Про МПП»). При цьому вибір права щодо окремих частин правочину має бути явно вираженим.

Обрати право або змінити раніше обране право сторони зовнішньоекономічного договору можуть у будь-який час, зокрема під час вчинення правочину, на різних стадіях його виконання тощо. Вибір права або зміна раніше обраного права, які зроблені після вчинення правочину, мають зворотню дію і є дійсними з моменту вчинення правочину, але не можуть:

1) бути підставою для визнання правочину недійсним у зв'язку з недотриманням його форми;

2) обмежити чи порушити права, яких набули треті особи до моменту вибору права або зміни раніше обраного права (ч. 5 ст. 5 ЗУ «Про МПП»).

Окрім цього, на практиці можливі випадки, коли сторони не обрали певне право для врегулювання деяких частин зовнішньоекономічного договору. Для вирішення спорів, які виникатимуть щодо такого договору, суд має визначати право на підставі колізійної норми, яка є відсилкою до права конкретної країни, якщо міститься в міжнародних актах або в національному законодавстві.

Так, за ст. 32 «Про МПП» у разі відсутності вибору права до змісту правочину застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок із правочинном. Якщо інше не передбачено або не впливає з умов, суті правочину або сукупності обставин справи, то правочин тісніше пов'язаний з правом держави, в якій сторона, що повинна здійснити виконання, яке має вирішальне значення для змісту правочину, має своє місце проживання або місцезнаходження.

Стороною, що повинна здійснити виконання, яке має вирішальне значення для змісту правочину, тобто зовнішньоекономічного договору, є: продавець – за договором купівлі-продажу; одержувач ренти – за договором ренти; наймодавець – за договорами найму (оренди); позикодавець – за договором позички; підрядник – за договором підряду; виконавець – за договорами про надання послуг; перевізник – за договором перевезення;

експедитор – за договором транспортного експедирування; зберігач – за договором зберігання; страховик – за договором страхування; повірений – за договором доручення; комісіонер – за договором комісії; управитель – за договором управління майном; позикодавець – за договором позики; кредитодавець – за кредитним договором; банк – за договором банківського вкладу (депозиту), за договором банківського рахунка; фактор – за договором факторингу; ліцензіар – за ліцензійним договором; правоволоділець – за договором комерційної концесії; заставодавець – за договором застави; поручитель – за договором поруки (ч. 1 ст. 44 ЗУ «Про МПП»).

Звісно ж, із цих положень є й деякі винятки. Так, правом, з яким договір найбільш тісно пов'язаний, вважається:

1) щодо договору про нерухоме майно – право держави, в якій це майно перебуває, а якщо таке майно підлягає реєстрації – право держави, де здійснена реєстрація;

2) щодо договорів про спільну діяльність або виконання робіт – право держави, в якій провадиться така діяльність або створюються передбачені договором результати;

3) щодо договору, укладеного на аукціоні, за конкурсом або на біржі, – право держави, в якій проводяться аукціон, конкурс або розташовується біржа (ч. 2 ст. 44 ЗУ «Про МПП»).

У ЗУ «Про МПП» міститься низка положень, які імперативно обмежують можливість сторін зовнішньоекономічного договору у виборі та/або застосуванні права певної країни. Так, по-перше, встановлено наслідки обходу закону. Правочин та інші дії учасників приватноправових відносин, спрямовані на підпорядкування цих відносин праву, іншому, ніж те, що визначається згідно із цим Законом, в обхід його положень, є нікчемними. У цьому разі застосовується право, яке підлягає застосуванню відповідно до норм ЗУ «Про МПП».

По-друге, автономія волі у виборі права обмежена застереженням про публічний характер. За ч. 1 ст. 12 ЗУ «Про МПП» норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно не сумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України. У таких випадках застосовується право, яке має найбільш тісний зв'язок з правовідносинами, а якщо таке право визначити або застосувати неможливо, застосовується право України. До того ж неприпустимою є відмова в застосуванні права іноземної держави, що не може ґрунтуватись лише на відмінності правової, політичної або економічної системи відповідної іноземної держави від правової, політичної або економічної системи України.

По-третє, під час укладання зовнішньоекономічного договору сторони не можуть обрати право для регулювання питання правоздатності та дієздатності сторін, права власності, інших речових прав, оскільки право, яке має застосовуватись до таких правовідносин, імперативно визначено в ЗУ «Про МПП» (ст. 17, 18, 26, 27, 38, 39 тощо).

Підсумовуючи викладене щодо питання вибору застосування права до зовнішньоекономічного договору, можна зробити висновок, що його сторони мають змогу врегулювати договірні відносини за допомогою права країни сторони договору, права іншої країни або міжнародних джерел права, якщо це не суперечить нормам закону. При цьому вибір права можливий на стадії укладання зовнішньоекономічного договору і під час його виконання.

5.5. Порядок укладання зовнішньоекономічних договорів

За умови вибору України як країни, за правом якої формуватиметься зміст зовнішньоекономічного договору, його сторони мають дотримуватись порядку укладання договору, який визначено законодавством України. Зовнішньоекономічні договори укладаються за правилами, які передбачено для укладання господарських договорів за ст. 181–187 ГКУ, переважно в загальному порядку.

Так, цей порядок передбачає, що господарський договір викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами. Проект договору може бути запропонований будь-якою зі сторін. У разі якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках.

Сторона, яка одержала проект договору, в разі згоди з його умовами оформлює договір відповідно до вимог ч. 1 ст. 181 ГКУ і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у двадцятиденний строк після одержання договору.

За наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження у договорі, та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором.

Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом двадцяти днів розглянути його, в цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишились не врегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони. Таким чином, за відсутності згоди іншої сторони на вирішення цих питань судом договір вважається неукладеним.

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода має бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо).

Ст. 181 ГКУ встановлено винятки щодо порядку передачі до суду не врегульованих розбіжностей за відповідним протоколом. Так, якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, який базується на державному замовленні або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона – виконавець за договором,

що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишились не врегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими (ч. 7).

Якщо сторони не досягли згоди щодо всіх суттєвих умов господарського договору, такий договір вважається укладеним (таким, що не відбувся). Якщо одна зі сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються відповідними нормами ЦКУ.

Крім *простої письмової форми* зовнішньоекономічного договору, ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про ЗЕД» передбачено можливість укладання в *електронній формі*, якщо інше не передбачено міжнародним договором України чи законом. Також у разі експорту послуг (крім транспортних) зовнішньоекономічний договір (контракт) може укладатися шляхом прийняття публічної пропозиції про угоду (оферти) або шляхом обміну електронними повідомленнями, або в інший спосіб, зокрема шляхом виставлення рахунка (інвойсу), в тому числі в електронному вигляді, за надані послуги.

Зовнішньоекономічні договори можуть підлягати державній реєстрації, яка запроваджується Кабінетом Міністрів України з метою забезпечення їх відповідності законодавству України (ч. 1 ст. 383 ГКУ). Види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), що підлягають державній реєстрації, а також порядок її здійснення визначаються законом про зовнішньоекономічну діяльність та іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до нього. Так, наприклад, у ст. 24 Закону України «Про режим іноземного інвестування» зазначено, що договори (контракти) про спільну інвестиційну діяльність (виробничу кооперацію, спільне виробництво тощо), не пов'язану зі створенням юридичної особи, відповідно до законодавства України, мають бути зареєстровані в терміни й у порядку, що встановлюються Кабінетом Міністрів України. [13] Відповідний порядок закріплено Положенням про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора [7].

Наслідком недотримання процедури державної реєстрації зовнішньоекономічного договору буде застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання, які порушили цю вимогу (ч. 3 ст. 383 ГКУ).

Питання для самоконтролю

1. Як визначено зовнішньоекономічний договір у законодавстві України?
2. Які основні ознаки зовнішньоекономічного договору?
3. Які є види зовнішньоекономічних договорів?
4. Якими нормативно-правовими актами регулюються умови щодо форми зовнішньоекономічних договорів?
5. Які особливості форми зовнішньоекономічних договорів?
6. Який порядок укладання зовнішньоекономічних договорів?

7. Які суб'єкти права мають право на укладання зовнішньоекономічного договору?
8. Як здійснюється вибір права, що застосовується до зовнішньоекономічного договору?
9. Коли має бути здійснено вибір права, що застосовується до зовнішньоекономічного договору?
10. Які обмеження щодо вибору права, яке застосовується до зовнішньоекономічного договору, передбачено законом?
11. Які спеціальні вимоги закон передбачає до угод з нерухомим майном?
12. У чому полягають особливості визначення кількості товару в зовнішньоекономічних договорах?
13. Які обставини визнаються форс-мажорними?
14. Що таке рекламація?

Теми рефератів

1. Договірне регулювання зовнішньоекономічних операцій в європейських країнах.
2. Договірне регулювання зовнішньоекономічних операцій за законодавством США.
3. Договірне регулювання зовнішньоекономічних операцій у країнах Латинської Америки.
4. Договірне регулювання зовнішньоекономічних операцій у країнах Азії.
5. Особливості правового статусу національних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.
6. Особливості правового статусу іноземних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.
7. Особливості порядку укладання зовнішньоекономічних договорів.
8. Порядок та умови державної реєстрації зовнішньоекономічних договорів.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1728 с.
2. Господарський кодекс України : Кодекс України ; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text
4. Лещенко Н. Окремі аспекти укладення зовнішньоекономічного договору: умова про вибір права [Електронний ресурс] / Лещенко Н. – Режим доступу : <http://jurblog.com.ua/2014/03/okremi-aspekti-ukladennya-zovnishnoekonomichnogo-dogovoru-umova-pro-vibir-prava> (дата звернення 03.09.2020 р.).

5. Лідовець Р. А. Поняття договору в цивільному праві України / Р. А. Лідовець // Наукові записки. Серія «Право». – 2003. – Вип. 4. – С. 194.

6. Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів) : затв. нак. М-ва економіки та з питань європейської інтеграції України від 06.09.2001 р. № 201 // Офіц. вісник України від 12.10. 2001. – № 39. – Ст. 1784.

7. Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 30 січня 1997 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/112-97-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.10.2020 р.).

8. Принципы международных коммерческих договоров (принципы УНИДРУА) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_920#Text (дата звернення 05.10.2020 р.).

9. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – № 31–32. – Ст. 263.

10. Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів [Електронний ресурс] : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 11 квітня 1980 р. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text (дата звернення 15.10.2020 р.).

11. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 27. – Ст. 377.

12. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 27-09-IV // Відомості Верховної Ради України. – № 32. – Ст. 422.

13. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 р. № 93/96 ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

14. Стрельцова Є. Д. Особистий закон фізичної особи в контексті міжнародного приватного права: окремі аспекти / Стрельцова Є. Д. : матеріали 72-ї Наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. – Одеса : Фенікс, 2017. – С. 123–126.

15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

16. Щербина В. С. Господарське право / Щербина В. С. : підручник. – 5-те вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 600 с.

РОЗДІЛ 6 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

6.1. Правове регулювання міжнародної купівлі-продажу

Правове регулювання міжнародної купівлі-продажу здійснюється на підставі таких міжнародних актів, як Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 р. (далі – Віденська конвенція) [21], Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів від 14.06.1974 р. [27]. Необхідність урегулювання відносин міжнародної купівлі-продажу нормативними актами такої юридичної сили була обумовлена потребою встановлення однакового і справедливого режиму договорів міжнародної купівлі-продажу [16]. Потреба в такому режимі виникла внаслідок того, що внутрішні національні системи права не відповідали вимогам, яким мало відповідати правове регулювання договірних відносин в умовах глобалізації та економічної міждержавної інтеграції [5, с. 180]. До того ж у разі недосягнення сторонами договору згоди щодо вибору права країни для врегулювання відносин між ними можна використовувати міжнародні нормативні акти.

З прийняттям Віденської конвенції 1980 р. (України приєдналась до неї 1 лютого 1988 р.) почалося сучасне та однакове регулювання відносин міжнародної купівлі-продажу. Дія Віденської конвенції поширюється на укладання договорів купівлі-продажу товарів між сторонами, комерційні підприємства яких перебувають у різних державах: коли ці держави є Договірними державами або коли згідно з нормами міжнародного приватного права застосовано право Договірної держави (ст. 1). Належність і розташування комерційних підприємств сторін у різних державах мають впливати з договору, ділових відносин або обміну інформацією між сторонами, що мали місце до чи в момент його укладання. Ні національна належність сторін, ні цивільний чи торговельний статус, ні цивільний чи торговельний характер договору не беруться до уваги у визначенні застосовності Віденської конвенції (ч. 3 ст. 1).

Віденською конвенцією чітко визначено випадки, в яких її положення не застосовуються. Так, у ст. 2 такими зазначено продажі: а) товарів придбаних для особистого, сімейного чи домашнього використання, крім випадків, коли продавець у будь-який час до чи в момент укладання договору не знав і не міг знати, що товари придбані для такого використання; б) з аукціону; в) у порядку виконавчого провадження чи іншим чином згідно із законом; г) фондів паперів, акцій, забезпечувальних паперів, оборотних документів і грошей; д) суден водного й повітряного транспорту, а також суден на повітряній подушці; е) електроенергії.

Ст. 3 Віденської конвенції закріплено положення, що договори на поставку товарів, які потребують подальшого виготовлення або виробництва, вважаються договорами купівлі-продажу, якщо сторона, що замовляє товар, не бере на себе зобов'язання поставити істотну частину матеріалів,

необхідних для виготовлення або виробництва таких товарів. Також Віденська конвенція не застосовується до договорів, у яких зафіксовано, що зобов'язання сторони, яка поставляє товари, полягають переважно у виконанні роботи або в наданні інших послуг.

Обмеження застосування та відносин, які регулюються Віденською конвенцією, поширюються лише на укладання договорів купівлі-продажу й ті права і зобов'язання продавця і покупця, які випливають з такого договору. Зокрема, оскільки інше безпосередньо не передбачено цією Конвенцією, вона не стосується: а) дійсності самого договору, яких-небудь його положень чи будь-якого звичаю; б) наслідків, які може мати договір щодо права власності на проданий товар (ст. 4).

Щодо питань, які стосуються предмета регулювання Віденської конвенції, але безпосередньо в ній не вирішені, підлягають вирішенню згідно із загальними принципами, на яких вона ґрунтується, за умови відсутності таких принципів – згідно з правом, застосованим відповідно до норм міжнародного приватного права (ч. 2 ст. 7). До таких принципів у юридичній літературі зараховують: добросовісність (ч. 1 ст. 7); автономію сторін (ст. 6); відсутність обов'язкової форми договору для сторін, розташованих у державах, які не зробили застереження щодо обов'язкової письмової форми (ст. 11, 29); принцип, відповідно до якого затримка в оплаті створює зобов'язання сплатити проценти (ст. 78); принцип розумності (ч. 2, 3 ст. 8, ст. 18, 25) [33, с. 217] тощо.

Крім цих аспектів, Віденська конвенція регулює такі принципові питання договорів міжнародної купівлі-продажу, як: порядок укладання договору, його форма, права й обов'язки продавця та покупця, відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання договору міжнародної купівлі-продажу товарів.

Другим важливим нормативним актом у регулюванні відносин з міжнародної купівлі-продажу товарів є Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів від 14.06.1974 р. (далі – Конвенція).

Цією Конвенцією визначено умови, за яких вимоги покупця та продавця один до одного, що випливають з договору міжнародної купівлі-продажу товарів або пов'язані з його порушенням, припиненням чи недійсністю, не можуть бути задоволені внаслідок закінчення певного періоду часу, тобто строку позовної давності (ч. 1 ст. 1). Конвенція застосовується до таких випадків міжнародної купівлі-продажу, що й Віденська конвенція. Втім, оскільки строк позовної давності характерний не лише для відносин міжнародної купівлі-продажу, окремо в Конвенції наголошено, що її положення не підлягають застосуванню до вимог, які ґрунтуються на: а) заподіянні смерті або шкоди здоров'ю особи; б) ядерній шкоді, завданій проданими товарами; в) заставі, іпотеці або іншому забезпеченні речового характеру; г) рішенні або постанові, ухвалених у результаті розгляду спору; д) документі, згідно з яким можливе примусове виконання відповідно до законів того місця, звідки запрошується таке виконання; е) чеку, переказному або простому векселі (ст. 5).

Строк позовної давності за договорами міжнародної купівлі-продажу встановлено в чотири роки (ст. 8). Перебіг строку позовної давності в Конвенції пов'язаний з днем виникнення права на позов. Щодо порушення договору право на позов виникає в той день, коли мало місце таке порушення. Якщо підставою для позову є дефект або інша невідповідність товару умовам договору, то право на нього виникає від дня фактичної передачі товару покупцеві або його відмови прийняти товар. Право на позов, що ґрунтується на обмані, вчиненому до, під час укладання, виникає від дня, коли обман був або міг бути розкритий (ст. 10).

Перебіг строку позовної давності припиняється, коли кредитор учиняє дію, яка згідно з правом розглядається як порушення судового розгляду проти боржника або як висування вимоги в ході розпочатого раніше судового розгляду проти боржника з метою одержання задоволення або визнання цієї вимоги (ст. 13). Також якщо боржник до закінчення строку позовної давності у письмовій формі визнає своє зобов'язання перед кредитором, то від дня такого визнання розпочинається новий чотирирічний строк давності позову (ст. 20). Втім Конвенцією встановлено обмеження строку позовної давності, який у будь-якому випадку минає не пізніше, ніж через 10 років від дня, коли цей строк розпочався, згідно зі ст. 9, 10, 11 і 12 цієї Конвенції.

6.2. Правове регулювання міжнародного підяду

Не менш поширеним, ніж міжнародна купівля-продаж у сфері зовнішньоекономічної діяльності, є міжнародний підряд. Договором міжнародного підяду опосередковуються транскордонні відносини щодо виконання вишукувальних та геологорозвідувальних, проектних, монтажних, будівельних робіт, технічного обслуговування машин та обладнання тощо.

Для регулювання відносин міжнародного підяду сторони можуть обрати національне право країни, резидентом якої є одна з них, або третьої країни. Також ці відносини регулюються міжнародними актами і звичаями ділового обігу, які склались у цій сфері. За відсутності згоди щодо вибору права регулювання відносин підяду застосуванню підлягає право, яке має з ним найбільш тісний зв'язок. ЗУ «Про МПП» у ст. 44 зазначає, що в разі відсутності згоди сторін договору про вибір права, яке підлягає застосуванню до цього договору, застосовується право відповідно до ч. 2 та 3 ст. 32 цього Закону. Щодо договору підяду стороною, котра має здійснити виконання, яке має вирішальне значення для змісту договору, є підрядник (п. 7 ч. 1 ст. 44). Однак п. 2 ч. 2 цієї ж ст. 44 передбачено, що щодо договорів про виконання робіт правом, з яким договір має найбільш тісний зв'язок, є право держави, в якій виконуються передбачені договором результати. Колізія між цими положеннями вирішується в кожному окремому випадку з урахуванням специфіки договору підяду. Цілком зрозуміло, що в разі підяду на будівельні роботи застосуванню підлягає п. 2 ч. 2 ст. 44 ЗУ «Про МПП».

Основні положення з регулювання відносин підряду вітчизняним законодавством містяться в Главі 61 ЦКУ та Главі 33 ГКУ. Так, згідно зі ст. 837 ЦКУ, за договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу. Договір підряду може укладатись на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові. Для виконання окремих видів робіт, установлених законом, підрядник (субпідрядник) зобов'язаний одержати спеціальний дозвіл.

ГКУ в зазначеній главі встановлює умови щодо здійснення підряду на капітальне будівництво. Так, будівництво об'єктів виробничого та іншого призначення, підготовка будівельних ділянок, роботи з обладнання будівель, роботи із завершення будівництва, прикладні та експериментальні дослідження і розробки тощо, які виконуються суб'єктами господарювання для інших суб'єктів або на їхнє замовлення, здійснюються на умовах підряду. Для виконання цих робіт можуть укладатись договори підряду: на капітальне будівництво (в тому числі субпідряду); на виконання проектних і досліджувальних робіт; на виконання геологічних, геодезичних та інших робіт, необхідних для капітального будівництва; інші договори. Загальні умови договорів підряду визначаються відповідно до положень ЦКУ про договір підряду, якщо інше не передбачено ГКУ. Господарські відносини у сфері матеріально-технічного забезпечення капітального будівництва регулюються відповідними договорами підряду, якщо інше не передбачено законодавством або договором сторін. За згодою сторін будівельні поставки можуть здійснюватись на основі договорів поставки (ст. 317). Договір підряду на капітальне будівництво укладається на будівництво, розширення, реконструкцію та перепрофілювання об'єктів; будівництво об'єктів з покладенням повністю або частково на підрядника виконання робіт з проектування, поставки обладнання, пусконаладжувальних та інших робіт; виконання окремих комплексів будівельних, монтажних, спеціальних, проектно-конструкторських та інших робіт, пов'язаних з будівництвом об'єктів.

У певних випадках підрядник зобов'язаний мати ліцензію на здійснення будівельних робіт, згідно із Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» (п. 9 ч. 1 ст. 7) [24].

Відповідно до зазначених частин ЦКУ та ГКУ, для конкретизації їх положень було розроблено та затверджено Загальні умови укладання та виконання договорів підряду в капітальному будівництві [23].

Таким чином, у разі обрання права України як такого, що застосовується для регулювання відносин міжнародного підряду, питань порядку й умов їх установа, форми, змісту відповідного договору, прав та обов'язків сторін, їхня відповідальність визначається згідно з ЦКУ, ГКУ та Загальними умовами укладання та виконання договорів підряду в капітальному будівництві.

Прикладом звичаїв ділового обігу, які склались у сфері міжнародного підряду, можуть бути контракти FIDIC, які являють собою ретельно розроб-

лений Міжнародною федерацією інженерів-консультантів звід правил з регламентації процесу будівництва. В цих контрактах ураховано всі потенційні ризики у використанні будівельних контрактів. У світі система контрактів FIDIC є загальноприйнятною [2].

6.3. Правове регулювання міжнародних перевезень

Правове регулювання міжнародних перевезень порівняно, наприклад, з міжнародною купівлею-продажем, є доволі розгалуженим та складається з численних нормативних актів, якими регламентується здійснення перевезень різними видами транспорту. З огляду на те, що міжнародні перевезення здійснюються через територію двох та більше країн, основним завданням міжнародних актів є уніфіковане, однакове визначення умов міжнародних перевезень, які стосуються перевізних документів, порядку прийняття і видачі вантажу, відповідальності перевізника, вирішення спорів тощо. В разі відсутності однакових матеріально-правових норм за загальними правилами звертаються до відповідного національного права згідно з колізійними нормами. Так, наприклад, під час вирішення застосування права, яке має найбільш тісний зв'язок з правовідносинами, визначено право країни перевізника – за договором перевезення та експедитора – за договором транспортного експедирування (п. 9, 10 ч. 1 ст. 44 ЗУ «Про МПП»).

Нині Україна приєдналась до значної кількості транспортних конвенцій з регулювання міжнародних перевезень. Доцільно зазначити їх за видами транспорту.

У сфері *залізничного транспорту* в 1992 р. Україна вступила до Міжнародного союзу залізниць. Також є членом Міжнародного комітету залізничного транспорту з 1998 р.

Україна ратифікувала такі конвенції та угоди:

1) Конвенція про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) від 9 травня 1980 р. Україна приєдналась до цієї Конвенції 1 січня 2004 р. [11]. Також, згідно з положеннями цього акта, Україна автоматично набула членства в Міжурядовій організації міжнародних залізничних перевезень (ОТІФ);

2) Європейська угода про магістральні лінії міжнародних перевезень від 31 травня 1985 р. [3], яка для України набрала чинності 27 квітня 1989 р.;

3) Угода про міжнародне вантажне сполучення від 1 листопада 1951 р. [32] України приєдналась до зазначеної Угоди 6 червня 1992 р. За цією Угодою встановлено пряме міжнародне сполучення для перевезень вантажів між залізницями країн СНД, прибалтійських країн, Албанії, Болгарії, В'єтнаму, Ірану, Китаю, КНДР, Монголії, Польщі та Румунії.

Щодо міжнародних організацій з *повітряного транспорту* Україна є членом Європейської конференції цивільної авіації (дата вступу 15 грудня 1999 р.) та Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) з 1992 р. Також Україна приєдналась до таких конвенцій:

1) Варшавська конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень 1929 р. [1] (набула чинності для України 14 листопада 1959 р.);

2) Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. [12] (чинна для України з 9 вересня 1992 р.).

Міжнародне регулювання *морського транспорту* здійснюється за допомогою доволі широкого кола нормативних актів, до переважної більшості яких приєдналась й Україна. В цій сфері Україна також є учасницею Міжнародної морської організації з 1994 р. та з 1964 р. – членом Дунайської комісії. Серед конвенцій, стороною яких є Україна, можна виокремити такі:

1) Конвенція про запобігання забрудненню моря скиданнями відходів та інших матеріалів 1972 р. [10];

2) Міжнародна конвенція про охорону людського життя на морі (СОЛАС) 1960 р. [15];

3) Конвенція про втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 1969 р. [6];

4) Конвенція про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі 1972 р. [7] тощо.

Перевезення *автомобільним транспортом* на міжнародному рівні врегульовано здебільшого двосторонніми міжурядовими договорами, які укладаються на підставі міжнародних конвенцій та угод, розроблених Комітетом з внутрішнього транспорту Європейської економічної комісії ООН. З 1996 р. Україна в особі Міністерства транспорту стала членом Європейської конференції міністрів транспорту (ЄКМТ).

У цій сфері Україна є стороною блоку «Дорожній рух», який містить такі конвенції та угоди:

1) Конвенцію про дорожній рух від 8 листопада 1968 р. [9];

2) Конвенцію про дорожні знаки і сигнали від 8 листопада 1968 р. [8];

3) Європейську угоду, що доповнює Конвенцію про дорожній рух від 7 червня 1979 р. [4] тощо.

Крім цього, Україна приєдналась до двох міжнародних конвенцій з блоку «Поліпшення перетину кордону»:

1) Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП) від 14 листопада 1975 р. [13];

2) Митної конвенції, що стосується контейнерів, від 2 грудня 1972 р. [14]

Приєднання до цих та інших міжнародних актів сприяло розвитку українського ринку транспортних послуг.

Супутнім до перевезень вантажу видом господарської діяльності є транспортно-експедиторська діяльність, яка має велике значення як у внутрішніх, так і в міжнародних перевезеннях.

В Україні цей вид діяльності врегульовано Законом України «Про транспортно-експедиторську діяльність» [29]. Згідно з ним, транспортно-експедиторська діяльність – це підприємницька діяльність з надання транспортно-експедиторських послуг з організації та забезпечення перевезень експортних, імпорتنих, транзитних або інших вантажів. Транспортно-експедиторською послугою є робота, що безпосередньо пов'язана з організацією та забезпеченням перевезень експортного, імпортного, транзитного або іншого вантажу за договором транспортного експедирування.

Експедитором (транспортним експедитором) є суб'єкт господарювання, який за дорученням клієнта і за його рахунок виконує або організовує виконання транспортно-експедиторських послуг, визначених договором транспортного експедирування.

Учасниками транспортно-експедиторської діяльності визнаються клієнти, перевізники, експедитори, транспортні агенти, порти, залізничні станції, об'єднання та спеціалізовані підприємства залізничного, авіаційного, автомобільного, річкового та морського транспорту, митні брокери та інші особи, що виконують роботи (надають послуги) під час перевезення вантажів (ст. 1 ЗУ «Про транспортно-експедиторську діяльність»).

За договором транспортного експедирування одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу (ст. 9 ЗУ «Про транспортно-експедиторську діяльність»). Транспортно-експедиторські послуги надаються клієнту під час експорту з України, імпорту в Україну, транзиту територією України чи іншими державами, внутрішніх перевезень територією України. Експедитори за дорученням клієнтів: забезпечують оптимальне транспортне обслуговування, а також організовують перевезення вантажів різними видами транспорту територією України та іноземних держав відповідно до договорів (контрактів), згідно з якими сторони мають право використовувати відомі міжнародні звичаї, рекомендації, правила міжнародних органів та організацій, якщо це не заборонено прямо або у виключній формі цим та іншими законами України; фрахтують національні, іноземні судна та залучають інші транспортні засоби і забезпечують їх подачу в порти, на залізничні станції, склади, термінали або інші об'єкти для своєчасного відправлення вантажів; здійснюють роботи, пов'язані з прийманням, накопиченням, подрібненням, доробкою, сортуванням, складуванням, зберіганням, перевезенням вантажів; ведуть облік надходження та відправлення вантажів з портів, залізничних станцій, складів, терміналів або інших об'єктів; організовують охорону вантажів під час їх перевезення, перевалки та зберігання; організовують експертизу вантажів; здійснюють оформлення товарно-транспортної документації та її розсилання за належністю тощо.

За договором транспортного експедирування експедитор може організувати за одним товарно-транспортним документом перевезення вантажів кількох різних клієнтів, які прямують з одного пункту відправлення та/чи в один пункт призначення, за умови, що експедитор виступає від імені всіх цих клієнтів як вантажовідправник та/чи вантажоодержувач.

Перевезення вантажів супроводжується товарно-транспортними документами, складеними мовою міжнародного спілкування залежно від обраного виду транспорту або державною мовою, якщо вантажі перевозяться в Україні. Такими документами можуть бути: авіаційна вантажна накладна (Air Waybill); міжнародна автомобільна накладна (CMR); накладна СМГС (накладна УМВС); коносамент (Bill of Lading); накладна ЦІМ (CIM); вантажна відомість (Cargo Manifest) та інші документи, визначені законами України.

Факт надання послуги експедитора під час перевезення підтверджується єдиним транспортним документом або комплектом документів (залізничних, автомобільних, авіаційних накладних, коносаментів тощо), які відображають шлях прямування вантажу від пункту його відправлення до пункту його призначення (ст. 9 ЗУ «Про транспортно-експедиторську діяльність»).

6.4. Правове регулювання консигнаційних операцій

Попри те, що консигнація є найбільш поширеним видом посередництва, який використовується у здійсненні ЗЕД та має безумовні переваги, на законодавчому рівні питання, пов'язані з її використанням, усе ще не визначені. Консигнація є різновидом комісії, однак навіть не згадується в ЦКУ в Главі 69, яка присвячена засадам реалізації договору комісії. Єдиним нормативним актом, в якому міститься визначення терміна консигнація, є Порядок про видачу висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту й імпорту товарів, установлених Національним банком, який було затверджено Постановою КМУ від 13 лютого 2019 р. [18]. Консигнація – це операція з реалізації товарів, відповідно до якої одна сторона (консигнатор) зобов'язується за дорученням іншої сторони (консигнанта) продати протягом визначеного часу дії угоди консигнації за обумовлену винагороду з консигнаційного складу від свого імені товари, які належать консигнанту.

Незважаючи на відсутність визначення самого договору консигнації в ЦКУ та інших законах, можливість його укладання обумовлена таким. Так, у ч. 1 ст. 6 ЦКУ закріплено, що сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Також ч. 4 ст. 6 ЗУ «Про ЗЕД» визначено, що суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право укладати будь-які види зовнішньоекономічних договорів (контрактів), крім тих, які прямо й у виключній формі заборонені законами України. Виходячи з визначення консигнації, яке було наведено вище, можна зробити висновки про відсутність у цих операціях суперечностей законодавству.

Договір консигнації має свої специфічні риси, які виокремлюють його з-поміж суміжних договорів: сторонами в договорі консигнації є виключно суб'єкти господарювання; предметом договору можуть бути лише *товари*, тому що в усіх положеннях фігурує слово «склад»; постачання товару консигнантом має здійснюватись у спеціально створеному для консигнаційної діяльності місці – складі, з якого реалізовуватимуться належні консигнанту товари; договір консигнації обов'язково є оплатним; реалізація товару здійснюється від імені консигнатора, тобто розрахунки за товар відбуваються між третіми особами (покупцями) та консигнатором; обов'язки сторін щодо компенсації витрат, пов'язаних з реалізацією товарів, обумовлюються в договорі; консигнатор самостійно несе витрати на збереження майна консигнанта [31].

Виходячи з викладеного, можна визначити умови, які мають бути погоджені суб'єктами ЗЕД в укладанні договору консигнації: строки дії самого договору та реалізації продукції; максимальна та мінімальна ціни реалізації товару; строк розрахунків між сторонами.

6.5. Правове регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у зовнішньоекономічній діяльності

Одним з поширених видів операцій у сфері ЗЕД є товарообмін (бартер). У ст. 4 ЗУ «Про ЗЕД» зазначено, що товарообмінні (бартерні) операції побудовані на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності. Правова регламентація цих операцій в Україні передбачена спеціальним законом «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» [28].

Товарообмінною (бартерною) операцією у галузі зовнішньоекономічної діяльності вважається один з видів експортно-імпортних операцій, оформлених бартерним договором або договором зі змішаною формою оплати, яким часткова оплата експортних (імпортних) поставок передбачена в натуральній формі, між суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України та іноземним суб'єктом господарської діяльності, що передбачає збалансований за вартістю обмін товарами, роботами, послугами у будь-якому поєднанні, не опосередкований рухом коштів у готівковій або безготівковій формі (ст. 1 ЗУ «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності»).

Однією з умов виконання таких операцій є оцінка товарів, яка здійснюється з метою створення умов для забезпечення еквівалентності обміну, а також для митного обліку, визначення страхових сум, оцінки претензій, застосування санкцій. Умовою еквівалентності обміну за бартерним договором є обмін товарами (роботами, послугами) за цінами, що визначаються суб'єктами ЗЕД України на договірних засадах з урахуванням попиту і пропозиції, а також інших факторів, які діють на відповідних ринках на час укладання бартерних договорів. У випадках, передбачених законодавством України, контрактні ціни визначаються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України відповідно до індикативних цін.

У бартерному договорі зазначається загальна вартість товарів, що імпортуються, та загальна вартість товарів (робіт, послуг), що експортуються за цим договором, з обов'язковим вираженням в іноземній валюті, зарахованій Національним банком України до першої групи Класифікатора іноземних валют.

Право на проведення товарообмінних (бартерних) операцій відповідно до законодавства України мають усі суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності України (ст. 1 ЗУ «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності»).

Кабінет Міністрів України може заборонити проведення товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності з товарами (роботами, послугами) з метою збільшення надходжень в Україну валютних коштів, стабілізації грошової національної одиниці та оздоровлення фінансово-банківської системи держави в цілому. Перелік товарів (робіт, послуг), щодо яких заборонено товарообмін (бартер), був затверджений Постановою КМУ від 29 квітня 1999 р. «Про деякі питання регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» [20]. До таких товарів належать, наприклад, олія соняшникова, бурштин, сигарети з тютюну тощо.

Наступним обмеженням у проведенні цих операцій зазначеним Законом є встановлення строків їх проведення. У ст. 2 ЗУ «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» визначено таке. Товари, що імпортуються за бартерним договором, підлягають ввезенню на митну територію України у строки, зазначені в такому договорі, але не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення (дати оформлення митної декларації на експорт) товарів, що фактично експортовані за бартерним договором, а в разі експорту за бартерним договором робіт і послуг – з дати підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг.

Датою ввезення товарів за бартерним договором на митну територію України вважається дата їх митного оформлення (дата оформлення митної декларації на імпорт), а в разі імпорту за бартерним договором робіт або послуг – дата підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг.

Звісно, за порушення цих строків передбачено відповідальність у вигляді стягнення пені за кожний день прострочення у розмірі 0,3 % вартості неоплачених товарів (робіт, послуг), що імпортуються за бартерним договором. Загальний розмір нарахованої пені не може перевищувати розміру заборгованості. У разі виникнення заборгованості за бартерним договором через форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) строки, передбачені ст. 2 зазначеного Закону, зупиняються і пеня за їх порушення протягом дії цих обставин не стягується, за умови підтвердження таких обставин належним чином.

6.6. Правове регулювання зовнішньоекономічних операцій з давальницькою сировиною

Поняття давальницької сировини та операцій з давальницькою сировиною у вітчизняному законодавстві містяться в Податковому кодексі України [17].

У пп.14.1.41 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України давальницька сировина визначена як сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі вироби, енергоносії, що є власністю одного суб'єкта господарювання (замовника) і передаються іншому суб'єкту господарювання (виробнику)

для виробництва готової продукції, з подальшим переданням або поверненням такої продукції або її частини їх власникові або за його дорученням іншій особі. Операція з давальницькою сировиною – операція з переробки (обробки, збагачення чи використання) давальницької сировини (незалежно від кількості замовників і виконавців, а також етапів (операцій) з метою одержання готової продукції за відповідну плату. До операцій з давальницькою сировиною належать операції, в яких сировина замовника на конкретному етапі її переробки становить не менше 20 % загальної вартості готової продукції (пп. 14.1.134 Податкового кодексу України).

Отже, можна зробити такі висновки. Операції з давальницької сировини являють собою договір підряду, за яким одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу (ч. 1 ст. 837 ЦКУ). Договір підряду може укладатись на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові (ч. 2 ст. 837 ЦКУ).

Ст. 840 ЦКУ передбачено, що робота за договором підряду може бути виконана з матеріалу замовника. Якщо робота виконується частково або в повному обсязі з матеріалу замовника, підрядник відповідає за неправильне використання цього матеріалу. Підрядник зобов'язаний надати замовникові звіт про використання матеріалу та повернути його залишок. Якщо робота виконується з матеріалу замовника, у договорі підряду мають бути встановлені норми витрат матеріалу, строки повернення його залишку та основних відходів, а також відповідальність підрядника за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків. Підрядник відповідає за невиконання або неналежне виконання роботи, спричинене недоліками матеріалу, наданого замовником, якщо не доведе, що ці недоліки не могли бути ним виявлені за належного приймання матеріалу.

Таким чином, операції з давальницькою сировиною оформлюються за правилами договору підряду з урахуванням особливостей їх предмета.

6.7. Зовнішньоекономічні договори (контракти) про здійснення міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання

З метою врегулювання діяльності, пов'язаної з державним контролем за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання, для забезпечення захисту національних інтересів України, дотримання нею міжнародних зобов'язань щодо нерозповсюдження зброї масового знищення, засобів її доставки, обмеження передач звичайних видів озброєння, а також здійснення заходів щодо недопущення використання зазначених товарів у терористичних та інших протиправних цілях було прийнято ЗУ «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [19].

За цим Законом, до міжнародної передачі товарів належать експорт, імпорт, реекспорт товарів, їх тимчасове вивезення за межі України або тимчасове ввезення на її територію, транзит товарів територією України, а також будь-які інші передачі товарів, що здійснюються за межами України (ст. 1). Товарами військового призначення в сукупності чи окремо є: вироби військового призначення – озброєння, боєприпаси, військова та спеціальна техніка, спеціальні комплектуючі вироби для їх виробництва, вибухові речовини, а також матеріали та обладнання, спеціально призначені для розроблення, виробництва або використання зазначених виробів.

До товарів подвійного використання ЗУ «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» зараховано окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також послуги (технічна допомога), пов'язані з ними, які, крім цивільного призначення, можуть бути використані у військових або терористичних цілях чи для розроблення, виробництва, використання товарів військового призначення, зброї масового знищення, засобів доставки зазначеної зброї чи ядерних вибухових пристроїв, у тому числі окремі види ядерних матеріалів, хімічних речовин, бактеріологічних, біологічних і токсичних препаратів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України (ст. 1). Також цим Законом регулюється і передача послуги (технічної допомоги) подвійного використання, тобто надання іноземним юридичним особам чи іноземцям в Україні або за її межами технічної підтримки, пов'язаної з ремонтом, розробленням, виробництвом, використанням, складанням, випробуванням, модифікацією, модернізацією, підтримкою в робочому стані, включаючи авторський та гарантійний нагляд, або будь-яке інше технічне обслуговування систем, обладнання та їх компонентів, програмного забезпечення і технологій, що підлягають державному експортному контролю. Послуга (технічна допомога) може набувати форми інструктажу, підвищення кваліфікації, навчання, практичного освоєння методів роботи, надання консультацій і може включати передачу технічних даних.

Як видно, предметом регулювання ЗУ «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» є специфічні товари, особливого призначення, такі, що становлять певну загрозу суспільству. Цілком зрозуміло й обґрунтовано, що зовнішньоекономічні операції щодо них мають здійснюватись під державним контролем.

Державний експортний контроль – комплекс заходів з контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюється центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов'язань України. Таким органом є Державна служба експортного контролю України.

Суб'єкти господарювання України, державні замовники у сфері оборони, які мають намір здійснювати міжнародні передачі товарів, у тому числі проводити посередницьку (брокерську) діяльність, пов'язану з міжнародними передачами товарів військового призначення, попередньо реєструються як суб'єкти здійснення міжнародних передач товарів центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю. З цією метою зазначені суб'єкти подають відомості й документи, необхідні для проведення попередньої експертизи товарів, до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю. За підсумками експертизи центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю, ідентифікує товари, визначає умови здійснення їх міжнародних передач до конкретних держав залежно від категорії товарів, видів міжнародних передач таких товарів тощо та видає зазначеним суб'єктам посвідчення про їх реєстрацію як суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів разом з відповідними роз'ясненнями про особливості здійснення таких передач (ст. 12 ЗУ «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання»).

Зовнішньоекономічні договори (контракти) щодо міжнародних передач товарів укладаються суб'єктами господарювання, державними замовниками у сфері оборони відповідно до законодавства з урахуванням вимог до здійснення таких передач, установлених Кабінетом Міністрів України. Суб'єкту господарювання України забороняється укладати зовнішньоекономічні договори (контракти) щодо міжнародних передач будь-яких товарів або брати участь в їх виконанні в будь-який інший спосіб, ніж це передбачено цим Законом, якщо їм стало відомо, що такі товари можуть бути використані іноземною державою або іноземним суб'єктом господарської діяльності з метою створення зброї масового знищення чи засобів її доставки.

Суб'єкт господарювання, державний замовник у сфері оборони зобов'язаний відмовитись від виконання зовнішньоекономічного договору (контракту) щодо здійснення міжнародної передачі будь-якого товару, якщо йому стало відомо, що товар буде використано в інших цілях або іншим кінцевим споживачем, ніж це було визначено в такому договорі (контракті) чи пов'язаних з ним документах, на підставі яких отримано дозвіл, висновок або міжнародний імпортерний сертифікат (ст. 17 ЗУ «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання»).

Державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання здійснюється: на стадіях проведення переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) (ст. 18), кінцевого використання товарів (ст. 19); за використанням дозволів, висновків чи міжнародних імпортерних сертифікатів (ст. 22).

Питання для самоконтролю

1. Принципи Віденської конвенції про міжнародний договір купівлі-продажу.
2. Особливості застосування Віденської конвенції про міжнародний договір купівлі-продажу 1980 р.
3. Випадки, в яких можна виключити застосування Віденської конвенції про міжнародний договір купівлі-продажу.
4. Як регулюється питання перебігу строку позовної давності Конвенцією про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів від 14.06.1974 р.?
5. На які відносини не поширюється Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів від 14.06.1974 р.?
6. Які договори укладаються в міжнародному підряді?
7. Що таке міжнародні перевезення?
8. Які існують міжнародні транспортні організації?
9. Членом яких міжнародних транспортних організацій є Україна?
10. Що таке транспортно-експедиторська діяльність?
11. Які документи використовуються для супроводження вантажу?
12. Які ознаки притаманні договорам консигнації?
13. Які суттєві умови договорів консигнації можна зазначити?
14. У чому полягає сутність товарообмінних (бартерних) операцій?
15. Які строки проведення товарообмінних (бартерних) операцій?
16. Яка сировина визнається давальницькою?
17. Які правові засади здійснення операцій з давальницькою сировиною?
18. Які товари вважаються товарами військового призначення?
19. Які товари вважаються товарами подвійного використання?
20. Які засоби контролю застосовуються до операцій з міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання?

Теми рефератів

1. Загальна характеристика Віденської конвенції про міжнародний договір купівлі-продажу 1980 р.
2. Порядок укладання міжнародного договору купівлі-продажу згідно з Віденською конвенцією про міжнародний договір купівлі-продажу 1980 р.
3. Права та обов'язки сторін міжнародного договору купівлі-продажу.
4. Загальна характеристика Конвенції ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1974 р.
5. Правові засади здійснення міжнародних перевезень.
6. Правовий статус експедитора в ході здійснення транспортно-експедиторської діяльності.
7. Поняття та умови договору консигнації.
8. Правова регламентація товарообмінних (бартерних) операцій.
9. Порядок підтвердження форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

10. Проблеми здійснення операцій з давальницькою сировиною.

11. Повноваження Державної служби експортного контролю України під час здійснення операцій з міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання.

Список використаних джерел:

1. Варшавська конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень 1929 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_181#Text (дата звернення 11.09.2020 р.).

2. Дарін А. Що таке контракти FIDIC [Електронний ресурс] / Дарін А. – Режим доступу : https://honcharukpartners.com/kontrakti_fidic_v_ukraini (дата звернення 01.09.2020 р.).

3. Європейська угода про магістральні лінії міжнародних перевезень від 31 травня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_090#Text (дата звернення 01.09.2020 р.).

4. Європейська угода, що доповнює Конвенцію про дорожній рух від 7 червня 1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_372#Text (дата звернення 03.09.2020 р.).

5. Ісакова В. М. Міжнародна купівля-продаж товарів як об'єкт регулювання Віденської конвенції ООН «Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів та місце принципу автономії волі у цих відносинах» / В. М. Ісакова // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – № 4. – С. 180–184.

6. Конвенція про втручання у відкритому морі у випадках аварій, які призводять до забруднення нафтою 1969 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_049#Text (дата звернення 07.09.2020 р.).

7. Конвенція про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі 1972 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_137#Text (дата звернення 11.09.2020 р.).

8. Конвенція про дорожні знаки і сигнали від 8 листопада 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_902#Text (дата звернення 14.09.2020 р.).

9. Конвенція про дорожній рух від 8 листопада 1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text (дата звернення 18.09.2020 р.).

10. Конвенція про запобігання забрудненню моря скиданнями відходів та інших матеріалів 1972 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text (дата звернення 18.09.2020 р.).

11. Конвенція про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) від 9 травня 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_291#Text (дата звернення 18.09.2020 р.).

12. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text (дата звернення 18.09.2020 р.).

13. Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП) від 14 листопада 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_012#Text (дата звернення 10.10.2020 р.).

14. Митна конвенція, що стосується контейнерів, від 2 грудня 1972 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c34#Text (дата звернення 27.09.2020 р.).

15. Міжнародні конвенції про охорону людського життя на морі (СОЛАС) 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text (дата звернення 13.09.2020 р.).

16. Міжнародне торгове право: правове регулювання міжнародної купівлі-продажу товарів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrainepravo.com/international_law/private_international_law/mizhnarodne-torgove-pravo-pravove-regulyuvannya-mizhnarodnoyi-kupivli-prodazhu-tovariv (дата звернення 22.09.2020 р.).

17. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112.

18. Порядок про видачу висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, установлених Національним банком [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 13 лютого 2019 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 07.09.2020 р.).

19. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України від 20 лютого 2003 р. № 549-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 23. – Ст. 148.

20. Про деякі питання регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 29 квітня 1999 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-99-%D0%BF#Text> (дата звернення 18.09.2020 р.).

21. Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів [Електронний ресурс] : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 11 квітня 1980 р. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text (дата звернення 15.10.2020 р.).

22. Про запобігання забрудненню моря скиданнями відходів та інших матеріалів [Електронний ресурс] : Конвенція 1972 р. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_127#Text (дата звернення 11.10.2020 р.).

23. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2005 р. № 668. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-%D0%BF#Text> (дата звернення 12.09.2020 р.).

24. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 23. – Ст. 158.

25. Про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) [Електронний ресурс] : Конвенція від 9 травня 1980 р. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_291#Text (дата звернення 06.09.2020 р.).

26. Про міжнародну цивільну авіацію [Електронний ресурс] : Конвенція 1944 р. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text (дата звернення 11.10.2020 р.).

27. Про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів [Електронний ресурс] : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 14.06.1974 р. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_002#Text (дата звернення 15.10.2020 р.).

28. Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності : Закон України від 23 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 5–6. – Ст. 44.

29. Про транспортно-експедиторську діяльність : Закон України від 1 липня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 52. – Ст. 562.

30. Смітюх А. В. Тлумачення Конвенції ООН 1980 р. «Про міжнародну купівлю-продаж товарів» із використанням Принципів міжнародних комерційних договорів : теорія та практика іноземних судів / А. В. Смітюх // Вісник господарського судочинства. – 2001. – № 3. – С. 216–221.

31. Ткаченко А. В. Особливості договору консигнації. [Електронний ресурс] / Ткаченко А. В. – Режим доступу : https://protocol.ua/ua/osoblivosti_dogovoru_konsignatsii (дата звернення 17.09.2020 р.).

32. Угода про міжнародне вантажне сполучення від 1 листопада 1951 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_011#Text (дата звернення 01.09.2020 р.).

33. Povrzenic Nives. Interpretation and gap-filling under The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods [Електронний ресурс] / Povrzenic Nives. – Режим доступу : www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/gap-fill.html (дата звернення 22.09.2020 р.).

РОЗДІЛ 7 ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СПОРІВ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

7.1. Національні можливості розгляду спорів між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності

Відповідно до ст. 38 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [3], спори, що виникають між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, іноземними суб'єктами господарської діяльності у процесі такої діяльності, можуть розглядатися судами України, а також за згодою сторін спору Міжнародним комерційним арбітражним судом та Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України та іншими органами вирішення спору, якщо це не суперечить чинним законам України або передбачено міжнародними договорами України.

Будь-які спори щодо застосування положень цього Закону та законів, прийнятих на виконання цього Закону, можуть бути предметом розгляду:

- в суді України, якщо одна зі сторін у справі – фізична особа та/або держава;
- в господарських судах, якщо сторонами у справі виступають юридичні особи.

Міждержавні спори, які можуть виникнути в результаті дій України під час застосування цього Закону, вирішуються у погодженому сторонами порядку згідно з нормами міжнародного права.

Відповідно до ст. 4 Господарського процесуального кодексу України [1], угода сторін про передачу спору на розгляд третейського суду (міжнародного комерційного арбітражу) допускається.

До міжнародного комерційного арбітражу за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що відповідає вимогам, визначеним законодавством України про міжнародний комерційний арбітраж, крім випадків, визначених законом.

До третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, який виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім випадків, передбачених законом.

Становлення інституту третейського розгляду бере свій початок із прийняття 1 травня 2004 р. Закону України «Про третейські суди» [5], яким було створено належну правову основу формування та діяльності третейського суду в Україні.

Виокремлюють такі *рис* третейських судів, які відрізняють їх від державних судів та порядку здійснення в них правосуддя:

- третейські суди, що є за своєю природою юрисдикційними органами, не є державними судами, тобто вони не формуються державою і не фінансуються нею, держава не призначає третейських суддів, не надає їм спеціального статусу та гарантій;

– щодо третейських судів держава визначає лише загальні правові принципи створення, діяльності, а також загальний порядок (процедуру) вирішення третейськими судами спорів та загальні принципи виконання рішень третейських судів;

– право третейського суду розглядати певний спір між суб'єктами підприємницької діяльності визначається договором між сторонами, що сперечаються, в межах дозволу, що надає держава. Таким чином, юрисдикція третейського суду розглядати певний спір має договірну природу, водночас юрисдикція державного суду щодо конкретного спору визначається законом, має, як правило, імперативний характер і не може бути змінена угодою сторін спору;

– судді третейських судів (третейські судді), по-перше, виконують свої обов'язки не на постійній основі, як це роблять судді державних судів; по-друге, не отримують плат від держави (заробітної плати) за виконання своїх судових функцій; по-третє, призначаються сторонами спору;

– третейські суди, як правило, не зобов'язані під час вирішення спору застосовувати чинні у певній країні процесуальні норми, які є обов'язковими для застосування державними судами, але не можуть порушувати загальні принципи відправлення правосуддя, закріплені у законодавстві, й розглядаються як елементи публічного порядку певної країни (наприклад, рівне ставлення до сторін спору, надання можливості сторонам викласти свою позицію тощо);

– рішення третейських судів є остаточними і не підлягають за суттю спору апеляційному чи касаційному оскарженню в будь-яких державних чи судових органах або перегляду за нововиявленими обставинами. Рішення ж відповідного державного суду може бути предметом апеляції та касаційного оскарження у вищих судах, наслідком чого може бути, наприклад, скасування винесеного рішення повністю або частково і прийняття нового рішення, повернення справи на новий розгляд.

До переваг третейських судів також належать:

– конфіденційність третейського розгляду (ст. 29 і 33 Закону України «Про третейські суди»);

– оперативність третейського розгляду (ст. 33 Закону), на відміну від розгляду в господарських судах України, вирішення спорів у яких може тривати довго.

Поряд із зазначеними особливостями є й спільні риси між третейськими та державними судами як правовими явищами. Основною такою рисою є те, що і третейські, і державні суди – юрисдикційні органи, які мають право розглядати спори, зараховані до їхньої компетенції, а їхні рішення, що набули законної сили, є обов'язковими і підлягають виконанню на всій території певної країни без будь-яких обмежень.

Ч. 5 ст. 11 Господарського процесуального кодексу України передбачає, що суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Вибір сторонами українського права як такого, що регулює їхні відносини за договором, означає вибір саме національного законодавства України, а не окремих законодавчих актів, що регулюють відповідні відносини сторін.

У разі відсутності волевиявлення сторін зовнішньоекономічної угоди щодо застосовуваного права господарський суд визначає його на підставі колізійної норми, яка може міститись як у міжнародних договорах, що відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства, так і в національному законодавстві.

Слід зазначити, що законодавство кожної країни окремо визначає принципи та критерії підсудності спорів, у тому числі з іноземним елементом, своїм державним судам.

В Україні в основі визначення державного суду, до компетенції якого належить розгляд певного спору, лежить кожен з головних принципів міжнародної підсудності – подання позову за місцезнаходженням відповідача.

Таким чином, у разі невиконання зобов'язання іноземним суб'єктом господарської діяльності український контрагент змушений захищати свої права у судовому порядку та подавати позов, керуючись зазначеним вище правилом. А якщо йдеться про випадок невиконання зобов'язання українським партнером, іноземний контрагент змушений подавати позов до українського господарського суду.

7.2. Міжнародні можливості розгляду спорів між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності

У Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі, який було підписано 1 серпня 1975 р. у Гельсінкі, вперше у світовій практиці на вищому рівні підкреслювалась роль арбітражу як одного із засобів швидкого та оперативного вирішення спорів, що виникають з комерційних угод і контрактів. У підрозділі «Співробітництво у галузі економіки, науки і техніки та оточуючого середовища. Торгівля. Арбітраж» Заключного акта закладено положення про те, що швидке й оперативне вирішення спорів, які виникають з комерційних угод у сфері торгівлі та обміну послугами та з контрактів у галузі промислового виробництва, сприяє розширенню торгівлі та співробітництва, а арбітраж є одним зі зручних засобів вирішення спорів.

24 лютого 1994 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [4] з двома додатками до нього: Положеннями про Міжнародний комерційний арбітражний суд і про Морську арбітражну комісію при Торгово-промисловій палаті України. В основу Закону покладено Типовий закон Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі 1985 р., схвалений Генеральною Асамблеєю ООН.

Таким чином, правовий статус органів, які розглядають спори у сфері міжнародної торгівлі, визначається Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 р. за № 4002-XII. Зазначений Закон виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як

методу, який широко застосовується для вирішення спорів, що виникають у сфері міжнародної торгівлі, й необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку; враховує положення про такий арбітраж, які містяться в міжнародних договорах України, а також в Типовому законі, прийнятому в 1985 р. Комісією ООН з права міжнародної торгівлі та схваленому Генеральною Асамблеєю ООН для можливого використання державами у своєму законодавстві.

Закон «Про міжнародний комерційний арбітраж» застосовується до міжнародного комерційного арбітражу, якщо місце арбітражу розташовується на території України.

Міжнародний комерційний арбітражний суд при ТПП України є самостійною арбітражною установою (третейським судом), що постійно діє і здійснює свою діяльність згідно із Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Великий вплив на утвердження авторитету Міжнародного комерційного арбітражного суду (МКАС) при ТПП України мала Нью-Йоркська конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень, яку Україна як член ООН підписала ще 29 грудня 1958 р. і ратифікувала 10 жовтня 1960 р. Крім того, 21 квітня 1961 р. Україна підписала і 18 березня 1963 р. ратифікувала Женевську конвенцію про зовнішньоторговий арбітраж. Передбачені її статтею функції відповідно до депозитарної нотифікації Генерального секретаря ООН здійснює Торгово-промислова палата України. До речі, у 90 % країн світу зовнішньоекономічні арбітражі діють при торгово-промислових (господарських, торгових) палатах.

Верховна Рада України поклала на ТПП України виконання таких функцій, як затвердження регламентів МКАС і Морської арбітражної комісії (МАК), порядок обчислення арбітражного збору, ставки гонорарів арбітрів та інших витрат, сприяння їхній діяльності (затвердження рекомендаційних списків арбітрів, матеріально-технічне забезпечення, призначення за певними справами у випадках, якщо та чи інша сторона від нього ухиляється або звертається про це з проханням, коли арбітри не досягають згоди у призначенні головуєчого, а також в остаточному вирішенні питання про заявлений відвід арбітра.

Водночас Верховна Рада України виключає будь-яке втручання ТПП України у процес розгляду і вирішення спорів, підкреслюючи, що МКАС і МАК є самостійними, арбітражними установами, які постійно діють і здійснюють свою діяльність відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

Міжнародний комерційний арбітраж як альтернативний спосіб вирішення міжнародних спорів має значно більше переваг порівняно з порядком вирішення спорів у державних судах. Тут не можна не погодитися з Л. Винокуровою, яка стверджує, що всі переваги міжнародного комерційного арбітражу пов'язані з тим, що більшість норм арбітражного законодавства має диспозитивний характер. Останнє дає змогу сторонам узго-

джувати інші правила арбітражного розгляду, ніж ті, які передбачені в законі, тому сторонам належить активна роль у самій процедурі арбітражного розгляду і вони мають можливість впливати на всі стадії арбітражного розгляду. Це дає змогу говорити про високодемократичний характер арбітражу [2, с. 65].

МКАС і МАК – це насамперед компетентні, неупереджені, незалежні арбітри, українські та іноземні громадяни, серед яких учені та практики зі світовим ім'ям, і високопрофесійні співробітники Секретаріату. Справи вирішують призначені самими сторонами фахівці, які не є їхніми представниками, в порядку, передбаченому Законом і Регламентом.

Відповідно до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітражний суд», до Міжнародного комерційного арбітражного суду можуть за угодою сторін передаватись на вирішення:

- спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, які виникають при рішенні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін спору розташовується за кордоном;

- спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їхніми учасниками, а також їхні спори з іншими суб'єктами права України.

Зовнішньоекономічні відносини, спори з яких можуть бути передані на вирішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, стосуються, зокрема, відносин купівлі-продажу (доставки) товарів, виконання робіт, надання послуг, обміну товарами та/чи послугами, перевезення вантажів і пасажирів, торгового представництва і посередництва, оренди (лізингу), науково-технічного обміну, обміну іншими наслідками творчої діяльності, спорудження промислових та інших об'єктів, ліцензійних операцій, інвестицій, кредитно-розрахункових операцій, страхування спільного підприємства та інших форм промислової і підприємницької кооперації.

За оцінкою спеціалістів нині в Україні основний масив справ за спорами, що виникають у зв'язку із зовнішньоторговельними контрактами, розглядається Міжнародним комерційним арбітражним судом та (або) Морською арбітражною комісією при ТПП України, які є більш привабливими порівняно з розглядом справ у національних господарських судах.

Механізм реалізації принципу мирного вирішення міжнародних суперечок існує у вигляді системи міжнародно-правових засобів такого врегулювання.

Цей принцип закріплено у Статуті ООН, а також у низці інших універсальних міжнародно-правових документів, розроблених відповідно до нього. Серед таких документів можна назвати Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р., Заключний акт Наради по безпеці і співробітництву в Європі від 1 серпня 1975 р., Ма-

нільську декларацію про мирне вирішення міжнародних суперечок 1982 р., Міжнародну (Нью-Йоркську) конвенцію «Про визнання і приведення до виконання іноземних арбітражних рішень» (1958).

Основною характерною рисою міжнародного арбітражного і судового розглядів є винесення рішень, що мають обов'язкову юридичну чинність для держав, які беруть участь у суперечці, й те, що суперечка дозволяється на підставі норм міжнародного права.

Міжнародний арбітраж – один з правових засобів мирного вирішення міжнародних суперечок. Під міжнародним арбітражем розуміється особлива процедура розгляду і врегулювання міжнародних суперечок і тимчасовий міжнародний орган, створений за взаємною згодою держав для вирішення якої-небудь конкретної суперечки, суперечок певної категорії чи взагалі будь-якої суперечки між договірними сторонами в разі їх виникнення. Відмітна риса міжнародного арбітражу полягає у тому, що порядок формування і діяльності останнього встановлюється самими державами, які сперечаються. Історично як засіб юридичного розгляду суперечок він передре сучасним міжнародним судам, що розвилися з нього і зберігають цілу низку спільних з ним рис. На практиці роль міжнародного арбітражу часто недооцінюється, і перевага віддається іншим способам вирішення конфліктних ситуацій.

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 22 серпня 1960 р. «Про ратифікацію Нью-Йоркської конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень» визначено, що Україна застосовуватиме її положення щодо арбітражних рішень, постановлених на території держав, які не є учасниками Конвенції, лише на умовах взаємності. У разі виникнення у зазначених випадках спору щодо наявності взаємності питання слід з'ясовувати через Міністерство закордонних справ України. Згідно зі ст. 15 Закону «Про міжнародні договори України», зазначене міністерство на вимогу органів, що застосовують міжнародні договори України, має надати офіційну інформацію з питань, що виникають у зв'язку з виконанням міжнародного договору України.

Залежно від домовленості між сторонами розгляд спору може бути здійснено або постійним арбітражним органом (інституційний арбітраж), або арбітражним судом, створеним виключно для розгляду даної суперечки (арбітраж *ad hoc*).

Головна різниця між такими видами суду полягає в тому, що в разі звернення до інституціональної арбітражної інстанції сторони пов'язані правилами (регламентами) відповідної установи, які є своєрідним статутом відповідного суду. Такі правила чітко встановлюють порядок звернення до цього суду, порядок обрання арбітрів, надають перелік арбітрів, які можуть бути обрані для розгляду справи, визначають порядок оплати витрат, пов'язаних із майбутнім арбітражним процесом, тощо.

До найбільш відомих інституціональних арбітражних установ можна зарахувати Арбітражний інститут Стокгольмської торговельної палати, Німецький інститут арбітражу, Лондонський міжнародний третейський

суд, Міжнародний арбітражний суд Федеральної палати економіки Австрії, Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговельній палаті (Франція, Париж) тощо. Використання арбітражної установи залежить від національної належності й виду бізнесу сторін. Так, Стокгольм завжди був місцем вирішення комерційних спорів між заходом і сходом, Лондон – спорів, пов’язаних з товарами і морськими перевезеннями. Найбільшим авторитетом користуються Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговельній палаті у Парижі, наступний за ним – Лондонський міжнародний третейський суд. Сторони спору насамперед шукають в арбітражному процесі оперативності розгляду справи, конфіденційності інформації та ефективності витрат. Вибір установи залежить від комплексу чинників, до яких належить наявність досвідчених арбітрів та експертів (наприклад, бухгалтерів, інженерів), вартість їхніх послуг, відповідне законодавче забезпечення діяльності арбітражних установ, розвинена інфраструктура (комунікації, адміністративне забезпечення, інформаційні технології тощо).

Поряд із функціонуванням міжнародного зовнішньоторговельного арбітражу конкретні умови інвестування капіталу змушують держави в разі виникнення спорів у низці випадків звертатись до міжнародного права. Ця тенденція останнім часом знайшла своє закріплення у багатосторонньому договорі, яким є Конвенція про порядок вирішення спорів щодо інвестицій між державами й особами різних національностей, яка була підписана у Вашингтоні 18 березня 1965 р. і набула сили 14 жовтня 1966 р. Вашингтонська Конвенція «Про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами й іноземними особами» передбачає створення Міжнародного центру з вирішення інвестиційних спорів при МБРР, а також правил примирної та арбітражної процедур вирішення спорів, що виникають.

Основна мета Конвенції – вилучення з-під юрисдикції національних органів країн-учасниць інвестиційних спорів, що забезпечує захист приватного капіталу іноземних держав у цих країнах.

Вашингтонська конвенція передбачає створення таких органів, як Адміністративна рада, Секретаріат, Список посередників і Список арбітрів.

Для проведення примирної процедури сторона звертається з відповідною заявою до Генерального секретаря Центру з урегулювання спору. Для цього призначається примирна комісія. Відповідно до Вашингтонської конвенції, до обов’язків примирної комісії входить з’ясування обставин, щодо яких між сторонами виник спір, і вжиття всіх заходів для здійснення взаємоприйнятних для сторін дій. Результатами роботи комісії є або укладення сторонами мирової угоди, або констатація комісією факту неможливості досягнення сторонами такої угоди і передача спору на розгляд арбітражної комісії.

Іншим важливим міжнародно-правовим актом є Сеульська конвенція 1983 р. про заснування багатосторонньої Агенції з гарантування інвестицій. Відповідно до цієї Конвенції, багатосторонньою агенцією виступає міжнародна організація, яка використовує різноманітні правові засоби для розв’язання проблем, пов’язаних з іноземними приватними інвестиціями.

Завданням Агенції є сприяння іноземним інвестиціям у країнах, що розвиваються, шляхом надання приватним інвесторам додаткових гарантій, а також надання технічних послуг щодо покращання інвестиційного клімату в країні, яка приймає іноземний капітал.

7.3. Місце Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» у системі нормативно-правових актів ЗЕД

У преамбулі до Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 р. зазначено, що цей Закон виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, й необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку; враховує положення про такий арбітраж, які містяться в міжнародних договорах України, а також у типовому законі, прийнятому в 1985 р. Комісією ООН з права міжнародної торгівлі та схваленому Генеральною Асамблеєю ООН для можливого використання державами у своєму законодавстві.

Названий вище Закон складається з восьми розділів, у яких об'єднано 35 статей.

У першому розділі Закону «Загальні положення» (ст. 1–6) визначаються сфера його застосування, терміни та правила їх тлумачення, а також інші питання. Зокрема, як впливає зі ст. 1 даного розділу, цей Закон застосовується до міжнародного комерційного арбітражу, якщо він розташовується на території України. Однак положення, передбачені ст. 8, 9, 35 і 36 цього Закону, застосовуються і в тих випадках, коли арбітраж розташовується за кордоном.

У ст. 2 Закону дається визначення термінів та правила їх тлумачення. Так, «арбітраж» – це будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, утворюється він спеціально для розгляду окремої справи чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою, зокрема Міжнародним комерційним арбітражним судом або Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України; «третейський суд» – одноосібний арбітр або колегія арбітрів; «суд» – відповідний орган судової системи держави. Щодо терміна «комерційний», то він тлумачиться широко й охоплює питання, що впливають з усіх відносин торговельного характеру – як договірних, так і недоговірних.

Відносини торговельного характеру передбачають такі угоди (не обмежуючись ними): будь-які торговельні угоди про поставку товарів або надання послуг чи обмін товарами або послугами; угоди про розподіл, торговельне представництво; факторні операції; лізинг; інжиніринг; будівництво промислових об'єктів; надання консультативних послуг; купівля-продаж ліцензій; інвестування; фінансування; банківські послуги; страхування; угоди про експлуатацію або концесії; спільні підприємства та інші форми промислового або підприємницького співробітництва; перевезення товарів та пасажирів повітрям, морем, залізничними та автомобільними шляхами.

Розділ другий «Арбітражна угода» (ст. 7–9) містить передусім норми, які визначають її суть. Арбітражна угода – це угода сторін про передання до арбітражу всіх або певних спорів, які виникли або можуть виникнути між ними у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від того, чи мають вони договірний характер.

У третьому розділі «Склад третейського суду» (ст. 10–11) врегульовано питання, пов'язані з кількістю і призначенням арбітрів, підставами для їх відбору тощо. Так, сторони можуть на власний розсуд визначити кількість арбітрів. Якщо вони цього не зроблять, то призначаються три арбітри.

Жодна особа не може бути позбавлена права виступати арбітром через її громадянство, якщо сторони не домовилися про інше. Сторони можуть на власний розсуд узгодити процедуру призначення арбітра чи арбітрів. За відсутності такої угоди в разі арбітражу з трьома арбітрами кожна сторона призначає одного арбітра, і двоє призначених у такий спосіб арбітрів призначають третього арбітра. Якщо сторона не призначить арбітра протягом 30 днів після отримання прохання про це від другої сторони або якщо двоє арбітрів протягом 30 днів з моменту їхнього призначення не домовляться про призначення третього арбітра, на прохання будь-якої сторони арбітр призначається президентом Торгово-промислової палати України. А в разі арбітражу з одним арбітром, якщо сторони не домовляться про вибір арбітра, на прохання будь-якої сторони арбітр призначається також президентом Торгово-промислової палати України.

Четвертий розділ має назву «Компетенція третейського суду» (ст. 16–17). У ст. 16 цього розділу зазначається, що третейський суд може сам прийняти постанову про свою компетенцію, в тому числі стосовно будь-яких заперечень щодо наявності або дійсності арбітражної угоди. З цією метою арбітражне застереження, що є частиною договору, має трактуватися як угода, що не залежить від інших умов договору. Винесення третейським судом рішення про недійсність договору не означає з огляду на закон недійсності арбітражного застереження.

Розділ п'ятий «Арбітражне провадження» (ст. 18–23) містить норми, що стосуються однакового ставлення до сторін, визначення правил процедури, місця арбітражу, мови провадження та інших питань. Так, до сторін має бути однакове ставлення і кожній стороні повинні бути надані всі можливості для викладення своєї позиції.

Розділ шостий «Винесення арбітражного рішення та припинення розгляду» (ст. 28–33) регламентує питання, пов'язані з винесенням арбітражного рішення та припиненням арбітражного розгляду. Так, третейський суд вирішує спір згідно з такими нормами права, які сторона обрала як ті, що застосовуються до суті спору. Якщо в ньому не висловлено іншого наміру, будь-яке положення права або системи права будь-якої держави має тлумачитись як таке, що безпосередньо відсилає до матеріального права цієї держави, а не до колізійних норм. Водночас в усіх випадках третейський суд приймає рішення згідно з умовами угоди і з урахуванням торговельних звичаїв, що стосуються даної угоди.

У розділі сьомому «Оспорювання арбітражного рішення» (ст. 34) закріплена норма, яка стосується подання клопотання про скасування як виняткового засобу оспорювання арбітражного рішення. Арбітражне рішення може бути скасовано судом лише у випадку, якщо: сторона, що заявляє клопотання про скасування, надасть докази того, що одна зі сторін в арбітражній угоді була якоюсь мірою недієздатною; або ця угода не дійсна за законом, якому сторони цю угоду підпорядковували, а в разі відсутності такої вказівки – за законом України; або її не було належним чином повідомлено про призначення арбітра чи про арбітражний розгляд, або з інших поважних причин вона не могла надати своє пояснення; або рішення винесено щодо не передбаченого арбітражною угодою спору чи такого, що не підпадає під її умови, або містить постанови з питань, що виходять за межі арбітражної угоди, проте якщо постанови з питань, які охоплює арбітражна угода, можуть бути відокремлені від тих, що не містять постанови з питань, не охоплених арбітражною угодою; або склад третейського суду чи арбітражна процедура не відповідали угоді сторін, якщо тільки така угода не суперечить будь-якому положенню Закону, якого сторони зобов'язані дотримуватись, або за відсутності такої угоди не відповідали цьому Закону.

Останній, восьмий розділ «Визнання та виконання арбітражних рішень» (ст. 35–36). У ст. 35 цього розділу, зокрема, зазначено, що арбітражне рішення, незалежно від того, в якій країні воно винесено, визнається обов'язковим і в разі подання до компетентного суду письмового клопотання виконується. Сторона, що спирається на арбітражне рішення або порушує клопотання про його виконання, має подати оригінал належним чином засвідченого арбітражного рішення або належним чином засвідчену копію останнього, а також оригінал арбітражної угоди або належним чином засвідчену її копію. Якщо арбітражне рішення або угода викладені іноземною мовою, сторона зобов'язана подати належним чином засвідчений переклад цих документів українською або російською мовами.

7.4. Позовна давність. Виконання арбітражних рішень у зовнішньоекономічних спорах

Позовна давність є інститутом цивільного законодавства, надзвичайно важливим для забезпечення стабільності та стійкості економічних зв'язків. Позовною давністю називається термін, протягом якого особі гарантується судовий захист у порушенні прав. Її значення полягає в тому, що заява відповідача в ході розгляду тієї чи іншої справи про пропуск терміну позовної давності передбачає відмову в задоволенні навіть абсолютно обґрунтованих позовних вимог.

Важливе значення в регулюванні договорів міжнародної купівлі-продажу має Конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів, яка була прийнята у Нью-Йорку 14 липня 1974 р., яку Україна ратифікувала 13 вересня 1993 р., а також Протокол про зміну Нью-Йоркської конвенції, прийнятої у 1980 р. одночасно з прийняттям Віденської конвенції купівлі-продажу товарів.

Нью-Йоркська конвенція про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів є важливим фактором у справі сприяння розвитку дружніх відносин між державами шляхом прийняття єдиних правил, що регулюють позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів і визначають умови, за яких вимоги покупця і продавця один до одного, що випливають з договору міжнародної купівлі-продажу або пов'язані з його порушенням, не можуть бути здійснені у зв'язку зі впливом певного періоду часу, який Конвенція називає строком позовної давності.

Згідно з Конвенцією, строк позовної давності встановлюється у чотири роки. За загальним правилом перебіг строку позовної давності починається від дня виникнення права на вимогу. Для деяких вимог Конвенція конкретизує момент виникнення такого права. Зокрема, право на вимогу через порушення договору виникає в день, коли таке порушення відбулось. Якщо вимога випливає з дефекту або іншої невідповідності товару умовам договору, право на таку вимогу виникає від дня фактичної передачі товару покупцеві або його відмови від приймання товару.

Відповідно до Конвенції, строк позовної давності ні в якому разі не може бути змінений за заявою або угодою сторін. Винятком є право боржника у будь-який час протягом строку позовної давності подовжити його шляхом письмової заяви кредитору. Така заява може бути поновлена.

Важливо враховувати, що за Конвенцією строк позовної давності у будь-якому випадку спливає не пізніше десяти років від дня, коли почався його перебіг, тобто встановлено загальне обмеження строку позовної давності.

При цьому слід урахувати дві обставини: по-перше, Конвенція 1974 р. може бути застосована тільки в тих випадках, коли обидва учасники договірних відносин перебувають у країнах – учасницях Конвенції; по-друге, якщо держава ратифікує Конвенцію про позовну давність 1974 р. або приєднається до неї після набуття сили Протоколом про зміни Конвенції про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1980 р., то ратифікація чи приєднання також є приєднанням до Протоколу, якщо ця держава належним чином повідомить депозитарія.

Виникає питання, характерне для всього комплексу відносин, ускладнених наявністю іноземного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності: право якої держави застосовується для визначення терміну позовної давності в тому або іншому випадку.

Позовна давність визначається за законом країни, законодавство якої застосовується для визначення прав і обов'язків учасників відповідних правовідносин. Практичне значення цієї норми полягає в тому, що вона дає змогу сторонам визначитися з термінами позовної давності, оскільки в різних правових системах існують значні відмінності як у тривалості цих термінів, так і в порядку їх обчислення.

У договірних відносинах, що є найпоширенішою формою зовнішньоекономічних зв'язків, застосовне право може бути встановлено такими способами:

– злагодженою волею сторін договору (безпосередньо в його тексті або в супутніх документах);

– за відсутності угоди сторін – шляхом установлення за правилами права країни, з якою договір найбільш тісно пов'язаний (найчастіше таким є право країни продавця «в широкому значенні» – продавця, орендодавця, підрядчика, перевізника, кредитора, страхувальника та ін.).

Під позовною давністю слід розуміти строк, у межах якого особа може звернутись до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Відповідно до чинного Цивільного кодексу України [6] (ст. 257, 258), загальна позовна давність установлюється тривалістю у 3 роки, однак для окремих видів законом може встановлюватися спеціальна позовна давність: скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю.

Скорочений строк позовної давності встановлено в один рік.

Позовна давність у п'ять років застосовується до вимог про визнання правочину, вчиненого під впливом насильства або обману.

Позовна давність у десять років застосовується до вимог про наслідки нікчемного правочину.

Якщо регулювання питань позовної давності в українському праві уявляється більш-менш визначеним, то застосування норм іноземного права пов'язано з великими труднощами. Насамперед через невелику кількість і розрізненість джерел інформації про законодавство іноземних держав складно встановити, яка тривалість термінів позовної давності в тій або іншій державі.

Крім того, цей Закон має застосовуватись іноземними суддями, правова культура яких базується на інших принципах, а саме використання норм відбувається відокремлено від традиційних правил їх тлумачення і застосування. Так, в англійському праві тлумачення норм ґрунтується на прецеденті. Незнання таких прецедентів може призвести до неправильного застосування закону.

Справа в тому, що в законодавстві різних країн не збігаються ні тривалість термінів позовної давності, ні порядок їх обчислення, ні навіть кваліфікація цього інституту як такого, що належить або до матеріального (Україна, Німеччина – країни континентального права), або до процесуального права (Англія, США – країни англосакської правової системи). Наприклад, в Англії встановлено загальний термін позовної давності в шість років, у Японії – п'ять років (за торговими операціями), в Китаї – чотири роки (за зовнішньоекономічними операціями), у Франції, Швейцарії та Італії – десять років, у Німеччині – тридцять років (до недавнього часу).

Так, згідно зі ст. 74 Цивільного кодексу Республіки Білорусь, за позовами про стягнення неустойки застосовується скорочений термін позовної давності в шість місяців.

Слід також мати на увазі й те, що в деяких державах діє кілька правових систем (законодавство федеральне і територіальних одиниць). Додатково дуже складно іноді відстежити і зміни в законодавстві іноземної держави. Наприклад, з 1 січня 2002 р. набули чинності зміни в Німецькому цивільному укладенні, які згідно з відгуками німецьких юристів вважаються найзначнішими в німецькому праві за останні 100 років. Відповідно до

них були встановлені й нові терміни позовної давності в комерційному обороті, в тому числі для більшості позовів: замість 30-річного – 3-річний термін позовної давності, який починається з кінця календарного року, в якому сторона, котра виконала свої зобов'язання, дізналась про обставини, що є підставою для подання відповідного позову.

У законодавстві деяких держав передбачена більш дробова градація спеціальних термінів позовної давності. Наприклад, у Цивільному кодексі Італії передбачено спеціальні терміни давності тривалістю 5 років, 3 роки, 2 роки, 1,5 років, рік і, нарешті, шість місяців (ст. 2946–2955 Цивільного кодексу Італії). Щоб не розгубитись у такій нормативній різноманітності, підприємцю слід розібратись, яким саме терміном давності погашається спірна вимога, що ним висувається.

На жаль, через невелику кількість і розрізненість джерел про цивільне законодавство іноземних держав передбачати всі особливості застосування норм про позовну давність не видається можливим. Тому слід бути особливо уважним у виборі застосовного права до договору й урахувувати наслідки застосування норм іноземного права. Останнє може стати як серйозним інструментом для повернення боргів, так і, відігравши негативну роль, призвести до ослаблення позиції сторони суперечки.

У визначенні наслідків впливу строку позовної давності пріоритетним є чітке конвенційне положення про те, що цей факт береться до уваги під час розгляду спору тільки за заявою сторони, що бере участь у такому розгляді. Тобто позовна давність застосовується судом (арбітражним судом) лише за заявою сторони у спорі, зробленою, звичайно, до винесення рішення. Це положення Конвенції містить і Цивільний кодекс України (ст. 267).

Завершальним етапом арбітражного процесу є визнання і приведення у виконання арбітражного рішення. Саме на цьому етапі остаточно реалізується право позивача на захист його прав і законних інтересів.

Порядок приведення у виконання іноземного арбітражного рішення регулюється Нью-Йоркською конвенцією 1958 р. про визнання і приведення у виконання іноземних арбітражних рішень.

Ст. 35 Закону про МКА передбачає, що арбітражне рішення, незалежно від того, в якій країні воно було винесено, визнається обов'язковим і виконується в разі подання до компетентного суду письмового клопотання.

Отже, рішення іноземного МКА має виконуватись у порядку, передбаченому законом про виконавче провадження.

Зазвичай в Україні виконуються рішення іноземних МКА у тих випадках, коли: боржник постійно проживає (перебуває) на території України; боржник тимчасово проживає (перебуває) на території України; на території України перебуває майно боржника.

Кредитор має право подати рішення іноземного МКА до примусового виконання в Україні протягом трьох років з дня набрання ним законної сили. Це правило не поширюється на подання до виконання рішень про стягнення періодичних платежів протягом терміну, що перевищує три роки.

Рішення може бути виконано в примусовому порядку лише за наявності відповідного дозволу.

В Україні такий дозвіл видають суди. Кредитор (стягувач) має звернутись до суду за місцем постійного чи тимчасового проживання або перебування (місцезнаходження) боржника. До відповідного суду України за місцезнаходженням майна боржника стягувач може звернутись лише в тому випадку, коли боржник не має постійного чи тимчасового місця проживання або перебування (місцезнаходження) на території України або місце його постійного чи тимчасового проживання або перебування (місцезнаходження) невідоме.

Для отримання дозволу на примусове виконання рішення іноземного МКА необхідно подати клопотання. Його можна подати, застосувавши одну з таких процедур: через центральний орган, на який покладається обов'язок отримувати прохання про вручення документів, що виходять від держав – учасниць Конвенції про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 р., отримувати судові доручення від судових органів держав – учасниць Конвенції, передавати їх компетентному органу для виконання та вчиняти інші передбачені конвенціями процесуальні дії (Україна приєдналась до цієї Конвенції 19 жовтня 2000 р.). Якщо міжнародні договори встановлюватимуть інші процедури, клопотання може надаватися згідно з такими процедурами безпосередньо до відповідного суду України.

Клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного МКА має містити:

- найменування стягувача або його представника (якщо клопотання подається представником), зазначення їхнього постійного чи тимчасового місця проживання або перебування (місцезнаходження);

- найменування боржника, зазначення його постійного чи тимчасового місця проживання чи перебування (місцезнаходження) або місцезнаходження його майна в Україні;

- мотиви подання клопотання.

До клопотання додають такі документи:

- належним чином завіреним оригінал арбітражного рішення або належним чином засвідчену його копію;

- оригінал арбітражної угоди або належним чином засвідчену копію такої угоди. Якщо арбітражне рішення або арбітражна угода викладені іноземною мовою, сторона має подати належним чином засвідчений переклад цих документів українською або російською мовами. Регламент МКАС при ТІШ України передбачає, що такий переклад завіряє офіційний перекладач або дипломатична чи консульська установа;

- офіційний документ про те, що рішення іноземного МКА набрало законної сили (якщо це не зазначено в самому рішенні);

- документ, який засвідчує, що сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного МКА і яка не брала участі у судовому процесі, була своєчасно і належним чином повідомлена про час і місце розгляду справи;

- документ, що визначає, в якій частині чи з якого часу рішення іноземного МКА підлягає виконанню (якщо воно вже виконувалось раніше);
- документ, що посвідчує повноваження представника стягувача (якщо клопотання подає представник).

Недотримання форми клопотання або неподання всіх необхідних документів є підставою для повернення стягувачеві (або його представникові) клопотання без розгляду.

Відповідний суд розглядає клопотання згідно зі ст. 7 Закону «Про визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів» і виносить ухвалу про надання дозволу на примусове виконання рішення цього суду або про відмову в задоволенні клопотання. Він зобов'язаний надіслати стягувачеві та боржникові копію ухвали протягом трьох днів з дня її прийняття. І боржник і стягувач мають право оскаржити цю ухвалу.

Згідно з чинним законодавством України в клопотанні про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду може бути відмовлено у випадках, передбачених міжнародними договорами України.

У разі коли міжнародними договорами України такі випадки не передбачено, у задоволенні клопотання може бути відмовлено, якщо:

- рішення іноземного суду за законодавством держави, на території якої воно постановлено, не набрало законної сили;
- сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного суду, була позбавлена можливості взяти участь у судовому процесі через те, що їй не було своєчасно і належним чином повідомлено про розгляд справи;
- рішення постановлено у справі, розгляд якої належить виключно до компетенції суду або іншого уповноваженого відповідно до закону органу України;
- постановлено рішення суду України у спорі між тими самими сторонами, з того ж предмета і на тих же підставах, що набрало законної сили, або якщо у провадженні суду України є справа у спорі, порушена між тими самими сторонами, з того ж предмета і на тих же підставах до часу порушення справи в іноземному суді;
- пропущено встановлений міжнародними договорами України та цим Законом строк подання рішення іноземного суду до примусового виконання в Україні;
- предмет спору за законами України не підлягає судовому розгляду;
- виконання рішення загрожувало б інтересам України;
- в інших випадках, передбачених законами України.

Якщо в рішенні іноземного суду суму стягнення зазначено в іноземній валюті, суд розглядає це клопотання, визначає суму в національній валюті за курсом Національного банку України на день винесення ухвали.

Для відкриття виконавчого провадження з виконання рішення іноземного МКА необхідно подати виконавчий лист. Його видає відповідний суд України на підставі рішення іноземного МКА та ухвали про надання дозволу на його примусове виконання, що набрала законної сили.

Питання для самоконтролю

1. Які закони України регулюють порядок розгляду спорів між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності?
2. Назвіть характерні риси третейських судів та їх відмінності від державних судів України.
3. Які спори можуть передаватись за угодою сторін на вирішення Міжнародного комерційного арбітражного суду?
4. Що таке арбітражне застереження? Де і ким воно зазначається?
5. Дайте характеристику Міжнародного арбітражу.
6. Що таке арбітраж ad hoc? У яких випадках він створюється?
7. Дайте характеристику процесу визнання і приведення у виконання арбітражного рішення.

Теми рефератів

1. Правове регулювання порядку розгляду спорів між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Порівняльна характеристика третейських судів та державних судів України.
2. Порядок розгляду спорів Міжнародним комерційним арбітражним судом.
3. Правова та організаційна характеристика Міжнародного арбітражу.
4. Особливості створення арбітражу ad hoc.
5. Правова характеристика процесу визнання і приведення у виконання арбітражного рішення.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
2. Осипенко О. О. Міжнародний комерційний арбітраж як альтернативний спосіб вирішення міжнародних спорів / О. О. Осипенко // Право і суспільство. – 2011. – № 4. – С. 65.
3. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
4. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України ; Положення від 24.02.1994 № 4002-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 25. – Ст. 198.
5. Про третейські суди : Закон України від 1 травня 2004 р. № 1701-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-ІV (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44.

РОЗДІЛ 8 ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОГО ТОВАРОВИРОБНИКА В ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИНАХ

8.1. Загальні умови захисту національного товаровиробника

Зовнішня торгівля – це досить комплексна діяльність, здійснення якої потребує врахування великої кількості аспектів як міжнародного, так і внутрішньодержавного характеру. Насамперед ідеться про захист національних товаровиробників у торгових відносинах, що складаються на міжнародному рівні. Пріоритетність захисту національних товаровиробників, гарантована у більшості концепцій та стратегій, які стосуються економічного розвитку Української держави. Зокрема, слід зазначити такі нормативно-правові акти:

1. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» [1]. Документ містить норму, відповідно до якої передбачено створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі. У даному випадку сприятливі умови передбачають захист національних товаровиробників від демпінгового або субсидованого імпорту. Ця норма має концептуальне значення, адже захищеність вітчизняних товаровиробників є основою сталого економічного розвитку держави та окремих регіонів.

2. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 р. [2]. У документі зазначається, що для провадження діяльності на міжнародному ринку суб'єкти малого і середнього підприємництва мають володіти відповідними знаннями та практичними навичками, в тому числі з питань експорту, імпорту, залучення фінансування, співпраці з підприємцями в різних країнах. Також важливе забезпечення формування ефективної взаємодії між суб'єктами малого і середнього підприємництва і підвищення рівня професійності надавачів освітніх послуг (у сфері регулювання, менеджменту та професійної майстерності). Тобто однією із засад захисту національного товаровиробника у зовнішньоекономічних відносинах є належна інформаційна обізнаність означених суб'єктів у питаннях проведення експортно-імпортних операцій.

3. Концепція реформування інституту саморегулювання в Україні [3]. Документ передбачає сприяння вступу українських виробників товарів (робіт, послуг) до міжнародних саморегулювних організацій. Це дасть змогу покращити рівень захисту від демпінгового або субсидованого імпорту за рахунок налагодження взаємодії на міжнародному рівні. Щодо аграрного ринку Концепція передбачає створення саморегулювних організацій в агропромисловому комплексі, які сприятимуть колективному захисту інтересів імпортерів сільськогосподарської продукції. Також слід зазначити положення Концепції, які декларують принцип обопільної відповідальності держави та національних товаровиробників за діяльність на зовнішньоекономічному рівні.

4. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» [4]. У документі закріплено такі засади захисту національного товаровиробника, як: сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на зовнішні ринки; утворення об'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва, що сприяють експортній діяльності; часткове покриття витрат суб'єктів малого і середнього підприємництва, пов'язаних зі здійсненням маркетингових заходів на зовнішньому ринку, вивченням кон'юнктури зовнішнього ринку, пошуком партнерів, просуванням товарів на нові ринки, участю у виставково-ярмарковій діяльності за кордоном. Ці засади скеровані на створення комфортних умов розвитку національних товаровиробників, які працюють як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках.

5. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [5]. Щодо захисту національного товаровиробника слід визначити такі засади, що містяться у цьому законодавчому акті: обов'язок держави забезпечити доступ до зовнішнього ринку на рівних умовах; принцип добросовісності під час здійснення ЗЕД; форми ЗЕД чітко обмежені чинним законодавством; установлення заборони дискримінації суб'єктів ЗЕД, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками; неприпустимість обмежувальної діяльності з боку будь-яких суб'єктів; заборона застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів ЗЕД менш сприятливі умови, ніж ті, які встановлені законами України; принцип рівного захисту національних та іноземних товаровиробників. Необхідно зазначити, що захист національних товаровиробників – це пріоритет, який належить до інтересів держави у сфері ЗЕД.

6. Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» [6]. Цей законодавчий акт є прикладом регулювання питань захисту інтересів національних товаровиробників у рамках окремих територій, які мають спеціальний правовий режим. У законодавчому акті закріплено принцип незастосування заходів тарифного та нетарифного регулювання для товарів, які вироблені на тимчасово окупованій території. Для товаровиробників, які розташовуються на цій території також встановлено особливий правовий режим економічної діяльності, який передбачає особливі умови застосування норм регуляторного, податкового та митного законодавства України.

7. Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою [7]. На міжнародному рівні можуть також встановлюватись додаткові засади захисту національних товаровиробників, що візуалізується на прикладі вищенаведеної угоди. Документом передбачено комплекс надзвичайних та захисних

заходів, які спрямовані на недопущення порушень прав товаровиробників, які представляють сторони угоди. Така практика достатньо важлива, адже дає змогу врегулювати локальні аспекти взаємодії суб'єктів ЗЕД.

Отже, загальні засади захисту національних товаровиробників деталізовано на таких **рівнях**:

- стратегічний (відповідні доктрини, стратегії та концепції розвитку економіки в цілому та зовнішньої торгівлі зокрема);
- законодавчий (чинні нормативно-правові акти у сфері надання державних гарантій національним товаровиробникам);
- міжнародний (система принципів, які фіксуються на договірному рівні та визначають ключові підходи до захисту інтересів сторін).

Наведені засади захисту мають такі **ознаки**:

- вони визначають ключові пріоритети, які використовують органи влади у формуванні й реалізації політики розвитку ЗЕД;
- вони характеризують спрямованість засобів митно-тарифного та нетарифного регулювання, які можуть застосовуватись до окремих суб'єктів ЗЕД;
- на їх основі ґрунтується діяльність з укладання зовнішньоекономічних контрактів, зокрема відбувається змістовне наповнення;
- з урахуванням їх змісту створюються відповідні доктрини розвитку міжнародної торгівлі.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що захист національних товаровиробників має пріоритетне значення для розвитку міжнародної торгівлі. Загальні засади дозволяють визначити межі правомірної поведінки не лише контрагентів, але й владних інституцій, адже на їх основі ґрунтується вітчизняна політика. Підтримка таких суб'єктів є пріоритетом для сучасної України. Тому розбудова митного законодавства та законодавства у сфері ЗЕД відбувається на основі вищезазначених засад захисту національних товаровиробників.

8.2. Захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту

Обов'язковою складовою політики у сфері ЗЕД є врахування інтересів національного товаровиробника, який не має нести збитки внаслідок порушення суб'єктами ЗЕД антидемпінгового законодавства. По суті **демпінг** є однією з основних загроз та являє собою ввезення на митну територію країни імпорту товару за цінами, нижчими від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту, що заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару. Зауважимо, що на законодавчому рівні національний товаровиробник розглядається як сукупність виробників товарів або тих із них, сукупне виробництво яких становить основну частину всього обсягу виробництва в країні імпорту цього товару. Основним законодавчим актом у даному випадку є Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» [8].

Слід зазначити, що не кожен товар може вважатись об'єктом демпінгу. В цьому випадку діє правило: товар вважається об'єктом демпінгу, якщо в країні імпорту його експортна ціна є нижчою від порівнянної ціни на подібний товар у країні експорту у звичайних торговельних операціях. При цьому важливою умовою є наявність шкоди від імпортованого товару для національного товаровиробника. Мається на увазі шкода у вигляді неможливості конкурувати з такими товарами, що значно знижує ефективність підприємницької діяльності.

Відповідно до ст. 2 Угоди про застосування Статті VI Генеральної угоди з тарифів та торгівлі 1994 р., демпінгова різниця визначається шляхом зіставлення з порівняльною ціною аналогічного товару, коли він експортується до відповідної третьої країни, за умови, що така ціна є представницькою, або з вартістю виробництва в країні походження плюс обґрунтована сума на адміністративні, продажні та загальні витрати і прибутки [9]. Цей показник є досить важливим, адже дає змогу зарахувати той чи інший товар до об'єктів демпінгу.

Основною **організаційно-правовою формою** захисту інтересів національного товаровиробника є проведення антидемпінгового розслідування, яке здійснюється міністерством, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику. Нині таким органом є Державна фіскальна служба України, яка реалізує не лише податкову і митну політику, але й політику у сфері боротьби з правопорушеннями у зазначених сферах діяльності. Це зафіксовано у відповідному Положенні про Державну фіскальну службу України [10].

Також суб'єктом проведення антидемпінгового розслідування є Міжвідомча комісія з міжнародної торгівлі, склад якої затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2018 р. № 766-р [11]. Робота комісії здійснюється в рамках засідань, але головне, що орган може ініціювати проведення антидемпінгового розслідування, визначити факт наявності шкоди й оцінювати її розмір, установлювати причинно-наслідкові зв'язки між демпінговим імпортом і шкодою.

Важливою гарантією захисту інтересів національних товаровиробників є **механізм розрахунку нормальної вартості**, для визначення якої використовуються обсяги продажу подібного товару, призначеного для споживання на внутрішньому ринку країни експорту, якщо обсяг такого продажу становить не менше 5 відсотків обсягів продажу в країні імпорту зазначеного товару. Для визначення нормальної вартості також можуть бути використані обсяги продажу подібного товару, які є меншими, ніж 5 % обсягів продажу в країні імпорту цього товару, за умови, що встановлені ціни вважаються показовими на ринку, який є об'єктом розгляду.

Засобом захисту інтересів національного товаровиробника є **порядок розрахунку та визначення експертної ціни**. Головною перевагою є можливість визнання ціни, за якою оплачується товар, необґрунтованою. Внаслідок такого невизнання передбачено розрахунок адекватної експертної

ціни на підставі відповідних критеріїв. Для національного товаровиробника це означає, що імпорتنі товари потраплятимуть на митну територію України за цінами, які дадуть змогу вітчизняним товарам конкурувати на внутрішньому ринку з товарами імпортними.

Однією з гарантій захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту є **форми встановлення шкоди**, заподіяної національному товаровиробнику. Чинним законодавством передбачено такі **форми**: істотна шкода, заподіяна національному товаровиробнику; загроза заподіяння істотної шкоди національному товаровиробнику; істотне перешкоджання створенню чи розширенню національним товаровиробником виробництва подібного товару, який є об'єктом антидемпінгового розслідування. Ця гарантія дає змогу доводити негативний вплив демпінгового імпорту й у подальшому вимагати відшкодування заподіяної шкоди.

Ураховуючи те, що результати антидемпінгового розслідування можуть бути сфальсифіковані, як гарантію захисту прав національного товаровиробника можна розглядати механізм розслідування порушень антидемпінгової процедури та розслідування. Реалізація цієї гарантії відбувається шляхом подання скарги до центрального органу виконавчої влади, який реалізує податкову та митну політику. Скарга має містити чіткі докази порушення антидемпінгової процедури або докази порушення порядку проведення антидемпінгового розслідування.

У даному випадку оскарженню підлягають акти розпорядчого характеру, наприклад: Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 04 лютого 2006 р. «Про порушення та проведення антидемпінгового розслідування щодо імпорту в Україну залізородного концентрату (ЗРК) походженням з Російської Федерації» [12] або Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 10 жовтня 2005 р. «Про порушення та проведення антидемпінгового розслідування щодо імпорту в Україну з Російської Федерації плит деревоволокнистих (ДВП)» [13].

Достатньо самостійним організаційно-правовим засобом захисту інтересів національного товаровиробника є антидемпінгові заходи. Особливе значення мають **попередні антидемпінгові заходи**, які можуть застосовуватися шляхом запровадження справляння попереднього антидемпінгового мита, розмір ставки якого визначається: у відсотках до митної вартості товару, що є об'єктом антидемпінгового розслідування; різницею між мінімальною ціною та митною вартістю зазначеного товару, розрахованою відповідно до базисних умов поставки CIF-кордон країни імпорту. Застосування таких заходів відбувається за допомогою відповідних повідомлень Комісії з питань міжнародної торгівлі.

Прикладами таких документів є: Повідомлення від 01 лютого 2019 р. «Про застосування остаточних антидемпінгових заходів щодо імпорту в Україну солі кухонної виварної гатунку екстра походженням з Республіки Білорусь» [14], Повідомлення від 20 квітня 2019 р. «Про застосування остаточних антидемпінгових заходів щодо імпорту в Україну пробок гумо-

вих медичного призначення походженням з Республіки Польща та Китайської Народної Республіки» [15]. Законодавством передбачено можливість перегляду антидемпінгових заходів, поновлення антидемпінгового розслідування, повернення сплачених сум антидемпінгового мита.

Щодо останнього існує законодавчо визначена процедура справляння антидемпінгового мита. Якщо звернути увагу на цю процедуру, то як гарантію захисту інтересів слід розглядати норму, відповідно до якої: національний товаровиробник, який виробляє або здійснює переробку товару з короткочасним промисловим циклом, може подати заяву про запровадження товарної категорії та зарахування до цієї категорії товару, щодо імпорту якого було зроблено два або більше позитивних висновків про наявність демпінгу.

При чому законодавством передбачена можливість перевірки інформації за межами країни імпорту з метою ознайомлення з даними бухгалтерської документації імпортерів, експортерів, виробників, а також їх об'єднань (асоціацій), торговельних організацій, фізичних осіб тощо; вивчення достовірності інформації щодо наявності демпінгу та шкоди, завданої у процесі антидемпінгового розслідування. У чинному законодавстві деталізовані питання захисту інтересів національного товаровиробника в інформаційній сфері. Зокрема, передбачено конфіденційний режим для інформації, розкриття якої може надати переваги конкуренту або матиме у майбутньому негативні наслідки майнового характеру.

На нормативно-правовому рівні закріплено дуже важливий принцип: висновок з питання, чи потребують національні інтереси застосування антидемпінгових заходів, має ґрунтуватись на оцінці всіх інтересів, включаючи інтереси національного товаровиробника та споживачів, вплив імпорту, що є об'єктом антидемпінгового розслідування, на зайнятість населення, інвестиції національного товаровиробника та споживачів, а також на міжнародні економічні інтереси країни імпорту. По суті цей принцип спрямовано на три основні аспекти діяльності національного товаровиробника: можливість обґрунтувати власну позицію щодо умов застосування антидемпінгових заходів; недопущення впливу диспропорції у товарообміні, яка виникла внаслідок демпінгу; забезпечення здорової конкуренції між товаровиробниками.

Таким чином, захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту є досить важливим та пріоритетним завданням для влади. На цьому наголошується у Рекомендаціях за результатами парламентських слухань на тему «Розвиток підприємництва в Україні та підтримка малого і середнього бізнесу» [16]. Необхідно зазначити, що захист від демпінгового імпорту є міжнародним зобов'язанням нашої держави в рамках євроінтеграції, адже у Регламенті Ради Європи від 30 листопада 2009 р. № 1225/2009 «Про захист від демпінгового імпорту з країн, які не є членами Європейського Союзу» закріплено такий принцип: продукт має вважатись демпінговим, якщо його експортна ціна під час поставки у Співтовариство нижче порівнянної ціни на аналогічний продукт за звичайного ходу торгівлі, установленого для країни експорту [17].

8.3. Захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту

Загрози інтересам національного товаровиробника є достатньо різними за характером та природою. Однією з таких загроз, окрім демпінгового імпорту, є **субсидований імпорт**, який являє собою ввезення на митну територію країни імпорту товару (товарів), що користується пільгами від субсидії, яка надається для виробництва, переробки, транспортування або експорту такого товару. По суті субсидований імпорт є проявом недобросовісної конкуренції, який негативно позначається на національному товаровиробнику. Внаслідок такої недобросовісної конкуренції відбувається зростання імпорту, тобто здійснення імпорту в обсягах та/або за умов, що заподіюють значну шкоду або створюють загрозу заподіяння значної шкоди українським виробникам відповідних товарів [18].

Частково питання захисту від такої конкуренції деталізовано в законодавчих актах: Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [19]. та Закон України «Про захист економічної конкуренції» [20] (змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають змогу обирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку).

На законодавчому рівні субсидії розподілено на **легітимні**, які не дають підстав для застосування компенсаційних заходів, і **нелегітимні**, за наявності яких такі заходи можуть застосовуватись. **Нелегітимними субсидіями** є: специфічні субсидії, доступ до яких недвозначно надається тільки певному підприємству або галузі промисловості; до яких мають доступ тільки певні підприємства, розташовані у географічно визначеному регіоні; надання яких залежить від результативності експортної операції; надання яких залежить від переважного використання національних товарів.

Легітимні субсидії **включають**: усі неспецифічні субсидії; специфічні субсидії, які надаються для досліджень, що проводяться підприємствами або вищими навчальними чи дослідними закладами на підставі відповідного контракту; для регіонів, які перебувають у невігідному або несприятливому становищі відповідно до загальної програми регіонального розвитку; низку субсидій у сфері сільського господарства [21, с. 26].

Необхідно зазначити, що розуміння категорії «національний товаровиробник» у законодавстві про захист від субсидованого імпорту дещо відрізняється від тлумачення у законодавстві про захист від демпінгового імпорту. Тобто у випадку субсидованого імпорту національний товаровиробник визначається як сукупність виробників подібного товару або тих із них, сукупне виробництво яких становить основну частину всього обсягу виробництва в Україні цього товару, з урахуванням особливостей. При чому це визначення сформовано з урахуванням таких **особливостей**:

– у разі, якщо виробники подібного товару в Україні пов'язані з експортерами чи імпортерами або одночасно є імпортерами товару, про який

стверджується, що цей товар є об'єктом субсидування, національним товаровиробником може вважатись решта виробників, за винятком зазначених вище;

– у відповідних випадках територія України може поділятися на два або більше конкурентоспроможних ринки виробництва подібного товару, а виробники кожного такого ринку можуть вважатись національним товаровиробником [22].

Однією з основних гарантій захисту національних товаровиробників від субсидованого імпорту є законодавчо визначений **порядок розрахунку завданої шкоди**, яка може мати такі форми: істотна шкода, заподіяна національному товаровиробнику; загроза заподіяння істотної шкоди національному товаровиробнику; істотне перешкоджання створенню або розширенню національним товаровиробником виробництва товару, що є об'єктом розгляду. Мається на увазі, що враховується не лише реальна шкода, але й потенційні ризики, які можуть виникнути у ході здійснення ЗЕД, а також дії, які можуть негативно впливати на розвиток суб'єкта господарювання.

Для забезпечення захисту власних прав та законних інтересів національним товаровиробникам надано право самостійно надавати докази та доводити такі факти: негативний вплив субсидованого імпорту і внутрішній ринок; економічні втрати самого товаровиробника, вплив субсидованого імпорту на цінову політику в державі. Організаційними формами захисту прав національного товаровиробника є:

1. Антисубсидиційна процедура (перевірка з метою встановлення наявності, величини та впливу субсидії, про яку стверджується, що вона має місце за скаргою, поданою національним товаровиробником або від його імені). Для ініціювання проведення такої процедури заявник подає письмову скаргу до органу виконавчої влади, який реалізує податкову та митну політику.

На підставі цієї справи відбувається порушення антисубсидиційної процедури, в ході якої уповноважений орган виконавчої влади розглядає докази, що містяться у скарзі, з метою визначення, чи є ці докази достатніми для порушення антисубсидиційного розслідування. Тобто антисубсидиційна процедура має підготовчий характер, адже на її основі відбувається порушення антисубсидиційного розслідування. Отже, головною метою цієї процедури є систематизація фактів про порушення прав національного товаровиробника, оцінка об'єктивності наданих даних.

2. Антисубсидиційне розслідування (порушується щодо нелегітимних субсидій, а також щодо заходів національної підтримки виробників сільськогосподарської продукції з країни експорту, за умови, що ці заходи містять складову частину субсидії). Слід зазначити, що антисубсидиційне розслідування не порушується щодо імпорту з країн – членів СОТ, обсяг якого становить менше одного відсотка загальних обсягів споживання в Україні товару, що є об'єктом відповідної антисубсидиційної процедури, якщо разом обсяги цього імпорту із зазначених країн становлять менше трьох відсотків цих обсягів споживання. Санкціонування такого розслідування відбувається за допомогою спеціальних розпорядчих актів.

Як приклад слід навести Повідомлення Міжвідомчої комісії з питань міжнародної торгівлі від 03 жовтня 2018 р. «Про порушення та проведення антисубсидійного розслідування щодо імпорту в Україну легкових автомобілів походженням з Республіки Узбекистан» [23]. Зазначимо, що строк проведення антисубсидійного розслідування не має перевищувати одного року з дня прийняття рішення про його порушення. Цей термін може бути подовжено, але не більше ніж на два місяці. Строковість у даному випадку також можна розглядати як гарантію захисту прав національного товаровиробника.

Також до таких гарантій слід зарахувати компенсаційні заходи. **Попередні та остаточні компенсаційні заходи** застосовуються до імпорту товарів, які ввозяться на митну територію України, від дати набрання чинності відповідним рішенням Комісії про застосування цих заходів. При чому рішення про застосування компенсаційних заходів втрачає чинність через п'ять років від дати їх застосування або через п'ять років від дати винесення Комісією останнього рішення про перегляд компенсаційних заходів, результатом якого було одночасне встановлення факту надання субсидії та заподіяння шкоди у разі, якщо під час цього перегляду Комісією не було зроблено висновків про те, що закінчення дії компенсаційних заходів сприятиме продовженню дії або поновленню субсидування та заподіяння шкоди. Прикладом рішення про застосування таких заходів є Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 03 грудня 2015 р. «Про застосування остаточних компенсаційних заходів щодо імпорту в Україну легкових автомобілів походженням з Російської Федерації» [24].

Комплексність засобів захисту прав національного товаровиробника включає захист від субсидованого імпорту. Особливе значення ці засоби мають для виробників сільськогосподарської продукції, які нині потребують державної підтримки. Запровадження антисубсидійних процедур та розслідування дає змогу виключити негативний вплив окремих чинників, які позначаються на діяльності національних товаровиробників. У цьому сенсі комплексність полягає у поєднанні превентивних та правовідновлювальних аспектів.

8.4. Застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні

В окремих випадках захист прав національного товаровиробника потребує застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні. Підставою для застосування таких заходів є факти зростання імпорту в Україну незалежно від країни походження та експорту товару, що завдає значну шкоду або загрожує заподіянням значної шкоди національному товаровиробнику. Як бачимо, ці заходи також спрямовані на запобігання та протидію порушенням прав національного товаровиробника. Основні питання щодо застосування таких спеціальних заходів урегульовано Законом України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні» [25].

Рішення про застосування таких заходів приймаються індивідуально та фіксуються у відповідних повідомленнях. Прикладом можуть бути такі розпорядчі акти: Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 28 листопада 2003 р. «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну бісквітної продукції незалежно від країни походження або експорту» [26], Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 28 травня 2016 р. «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну гнучких пористих плит, блоків та листів з пінополіуретанів незалежно від країни походження та експорту» [27].

Основною організаційною формою захисту прав національного товаровиробника у даному випадку є **проведення спеціального розслідування**, мета якого – визначити на основі факторів, чи заподіює імпорт значну шкоду або загрожує заподіянням значної шкоди. Строк проведення спеціального розслідування не повинен перевищувати 270 днів від дати його порушення. За надзвичайних обставин цей строк може бути продовжено Комісією до 330 днів. Після проведення розслідування приймається мотивоване рішення про застосування спеціальних заходів.

Окремо слід зупинитись на такому заході, як нагляд щодо імпорту в Україні. У разі запровадження режиму нагляду або регіонального нагляду центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, до десятого числа кожного місяця подає Комісії та Міністерству відповідну інформацію про загальну вартість товару, що розраховується відповідно до базисних умов поставки СІФ-кордон України, та обсяг товару згідно з дозволами на імпорт, виданими органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику протягом попереднього періоду.

Доволі специфічним видом захисту прав національного товаровиробника є система таких спеціальних **заходів**: запровадження режиму квотування імпорту в Україну, що є об'єктом спеціального розслідування, з визначенням обсягів квот і порядку їх розподілу; встановлення спеціального мита щодо імпорту в Україну, який є об'єктом спеціального розслідування.

Застосовуються ці заходи на підставі відповідних виконавчо-розпорядчих рішень, прикладом яких є: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1136 «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2019 р.» [28], Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 16 липня 2014 р. «Про застосування спеціального мита щодо імпорту в Україну товарів походженням з Республіки Білорусь у відповідь на дискримінаційні та недружні дії Республіки Білорусь щодо пива солодового та безалкогольних напоїв» [29].

Слід зазначити, що ці документи свідчать про певну політичну складову в політиці держави у сфері захисту інтересів національного товаровиробника. До того ж ці заходи мають іміджеву складову, адже реалізуються згідно з міжнародними зобов'язаннями нашої держави, які виникли після

приєднання до Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур, яка передбачає застосування таких заходів та декларує принцип підтримки національного товаровиробника [30].

Застосування спеціальних заходів є строковим, оскільки у законодавстві зазначається, що вони застосовуються протягом періоду, необхідного для запобігання або усунення наслідків значної шкоди та полегшення процесу економічного пристосування національного товаровиробника до умов конкуренції. Цей період не може перевищувати чотирьох років, однак в окремих випадках такі заходи можуть тривати до восьми років (підставами для продовження є: наявність потреби використовувати такі заходи для усунення наслідків завданої шкоди; наявність доказів перебування зацікавленого національного товаровиробника в процесі адаптації до умов конкуренції).

Ураховуючи домовленості на міжнародному рівні, існують обмеження щодо застосування таких заходів. Наприклад, вони не застосовуються щодо імпорту в Україну товару походженням з країни, що розвивається та є членом СОТ, якщо частка цього товару не перевищує трьох відсотків загального імпорту в Україну подібного товару іноземного походження, за умови, що сукупна частка імпорту в Україну цього товару походженням з країн, що розвиваються та є членами СОТ, не перевищує дев'яти відсотків загального імпорту. Такі обмеження об'єктивно необхідні, адже дають змогу національним товаровиробникам виходити на міжнародні ринки.

На договірному рівні ці домовленості закріплено в таких міжнародно-правових документах: Угода про спрощення процедур торгівлі від 27 листопада 2014 р. [31], Угода про захисні заходи від 15 січня 1994 р. [32], Генеральна угода про тарифи і торгівлю від 15 квітня 1994 р. [33]. Окрім зазначених обмежень, передбачено низку особливостей застосування спеціальних заходів для захисту інтересів національного товаровиробника, а саме: повторне застосування спеціальних заходів до імпорту, якщо від попереднього застосування минуло менше двох років. Порушення цього правила допустимо лише у випадку, коли: з початку застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну минуло не менше року; щодо імпорту спеціальні заходи застосовувались не більше двох разів за п'ятирічний період, що безпосередньо передував даті повторного застосування таких спеціальних заходів.

При цьому рішення про повторне застосування спеціальних заходів приймається Міжвідомчою комісією з міжнародної торгівлі кваліфікованою більшістю голосів. Цей принцип забезпечує об'єктивність і неупередженість прийнятого рішення. У будь-якому разі повторно спеціальні заходи можуть застосовуватися щодо імпорту в Україну товару (товарів) на строк до 180 днів, про що попередньо зазначається у друкованих засобах масової інформації. Таким чином, забезпечується доведення відомостей до зацікавлених суб'єктів, у тому числі національних товаровиробників.

Питання для самоконтролю

1. Які загальні засади захисту інтересів національного товаровиробника?
2. На яких рівнях фіксуються загальні засади захисту інтересів національного товаровиробника?
3. Яку роль виконують загальні засади захисту національного товаровиробника?
4. У яких законодавчих актах містяться загальні засади захисту національного товаровиробника?
5. Що таке демпінговий імпорт та які наслідки він має для діяльності національного товаровиробника?
6. Хто є суб'єктами проведення антидемпінгового розслідування та який порядок проведення такого розслідування?
7. Що являють собою антидемпінгові заходи та яка основна мета їх застосування?
8. Що таке субсидований імпорт та як на законодавчому рівні відбувається запобігання йому?
9. У яких випадках застосовуються спеціальні заходи щодо імпорту в Україні?
10. Які ключові законодавчі акти визначають напрями політики у сфері підтримки національного товаровиробника в Україні?

Теми рефератів

1. Основні принципи політики ЄС у сфері захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту.
2. Засади розбудови системи захисту товаровиробників від субсидованого імпорту в країнах Євросоюзу.
3. Досвід США у сфері захисту національного товаровиробника та перспективи його застосування в Україні.
4. Митна політика як елемент системи захисту національних товаровиробників в Україні.
5. Напрями вдосконалення системи суб'єктів захисту інтересів національного товаровиробника в Україні.
6. Особливості застосування спеціального мита в Україні.
7. Квотування імпорту: український досвід та міжнародна практика.
8. Переваги та недоліки співпраці в рамках СОТ з позиції національного товаровиробника.
9. Основні перспективи розвитку вітчизняного законодавства у сфері регулювання ЗЕД.
10. Проблемні питання розбудови ефективної системи державного нагляду щодо імпорту в Україні.

Список використаних джерел:

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 6.

2. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 504-р. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250167535>(дата звернення: 10.07.2019).

3. Про схвалення Концепції реформування інституту саморегулювання в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 308-р // Урядовий кур'єр. – 2018. – № 100.

4. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4618-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – С. 70. – Ст. 23.

5. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 27. – Ст. 377.

6. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1636-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 43. – С. 2944. – Ст. 2030.

7. Угода про вільну торгівлю між Україною та Канадою від 11 червня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_052-16?lang=en (дата звернення: 11.07.2016).

8. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22 грудня 1998 р. № 330-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 9. – Ст. 65.

9. Угоди про застосування Статті VI Генеральної угоди з тарифів та торгівлі 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_010 (дата звернення: 16.07.2019).

10. Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2014 р. № 236 // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 120.

11. Про затвердження нового складу Міжвідомчої комісії з питань міжнародної торгівлі : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2018 р. № 766-р // Урядовий кур'єр. – 2018. – № 24.

12. Про порушення та проведення антидемпінгового розслідування щодо імпорту в Україну залізорудного концентрату (ЗРК) походженням з Російської Федерації : Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 04 лютого 2006 р. // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 24.

13. Про порушення та проведення антидемпінгового розслідування щодо імпорту в Україну з Російської Федерації плит деревоволокнистих (ДВП) : Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 10 жовтня 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 190.

14. Про застосування остаточних антидемпінгових заходів щодо імпорту в Україну солі кухонної виварної гатунку екстра походженням з Республіки Білорусь: Повідомлення Міжвідомчої комісії з питань міжнародної торгівлі від 01 лютого 2019 р. // Урядовий кур'єр. – 2019. – № 21.

15. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Розвиток підприємництва в Україні та підтримка малого і середнього бізнесу»: Постанова Верховної Ради України від 13 квітня 2016 р. № 1090-VIII // Голос України. – 2016. – № 88.

16. Про захист від демпінгового імпорту з країн, які не є членами Європейського Союзу [Електронний ресурс]: Регламент Ради Європи від 30 листопада 2009 р. № 1225/2009. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a12/card6#Public (дата звернення: 20.07.2019).

17. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 27. – Ст. 377.

18. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України від 07 червня 1996 р. № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.

19. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.

20. Махінова А. Антисубсидійні розслідування: незнаний механізм захисту нацвиробника / А. Махінова // Юридична газета. – 2012. – № 48. – С. 26.

21. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту: Закон України від 22 грудня 1998 р. № 331-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 12. – Ст. 80.

22. Про порушення та проведення антисубсидійного розслідування щодо імпорту в Україну легкових автомобілів походженням з Республіки Узбекистан: Повідомлення Міжвідомчої комісії з питань міжнародної торгівлі від 03 жовтня 2018 р. // Урядовий кур'єр. – 2018. – № 185.

23. Про застосування остаточних компенсаційних заходів щодо імпорту в Україну легкових автомобілів походженням з Російської Федерації: Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 03 грудня 2015 р. // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 226.

24. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україні: Закон України від 22 грудня 1998 р. № 332-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 11. – Ст. 78.

25. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну бісквітної продукції незалежно від країни походження або експорту: Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 28 листопада 2003 р. // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 65.

26. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну гнучких пористих плит, блоків та листів з пінополіуретанів незалежно від країни походження та експорту: Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 28 травня 2016 р. // Урядовий кур'єр. – 2016. – № 21.

27. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2019 рік [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1136. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-rt-yakih-pidlyagaye-licenzuvannyu-ta-kvot-na-2019-rik> (дата звернення: 27.07.2019).

28. Про застосування спеціального мита щодо імпорту в Україну товарів походженням з Республіки Білорусь у відповідь на дискримінаційні та недружні дії Республіки Білорусь щодо пива солодового та безалкогольних напоїв : Повідомлення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі від 16 липня 2014 р. // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 126.

29. Про спрощення і гармонізацію митних процедур [Електронний ресурс] : Міжнародна конвенція від 18 травня 1973 р. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643 (дата звернення: 29.07.2019).

30. Про внесення змін до Марракеської угоди про заснування Світової організації торгівлі [Електронний ресурс] : Протокол від 27 листопада 2014 р. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_053/page (дата звернення: 02.08.2019).

31. Про захисні заходи [Електронний ресурс] : Угода Світової організації торгівлі від 15 січня 1994 р. – Режим доступу : https://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_016 (дата звернення: 02.08.2019).

32. Про тарифи і торгівлю [Електронний ресурс] : Генеральна угода Світової організації торгівлі від 15 квітня 1994 р. – Режим доступу : https://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_003 (дата звернення: 02.08.2019).

РОЗДІЛ 9 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ (ВІЛЬНИХ) ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН

9.1. Становлення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон як інструменту стимулювання розвитку окремих територій

13 жовтня 2002 р. ухвалено Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», яким визначено порядок створення й ліквідації та механізм функціонування спеціальних економічних зон на території України, загальні правові й економічні основи їх статусу, а також загальні правила регулювання відносин суб'єктів економічної діяльності цих зон з місцевими радами народних депутатів, органами державної виконавчої влади та іншими органами [8].

Закон визначає спеціальну (вільну) економічну зону як частину території України, на якій встановлюються й діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України, яким передбачається запровадження митних, податкових та фінансово-економічних пільг для національних та іноземних юридичних і фізичних осіб.

У спеціальних економічних зонах створюються сприятливі митні умови та режим митного оподаткування, а саме: пільговий режим та рівень оподаткування, специфічні валютно-фінансові умови, банківсько-кредитна система, система кредитування і страхування, умови окремих видів платежів та система державного інвестування.

В Україні метою створення спеціальних (вільних) економічних зон у 1992 р. стала необхідність залучення іноземних інвестицій, які б сприяли розвитку інфраструктури за пріоритетними напрямками національної економіки, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, а також поліпшення використання природних і трудових ресурсів.

Законодавство України встановлює можливість створення спеціальних економічних зон таких типів: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреаційні, страхові, банківські тощо.

Ініціатором створення спеціальної економічної зони за загальним правилом виступають Кабінет Міністрів або Президент України за відповідним рішенням Верховної Ради України. Ініціатива створення спеціальної економічної зони може належати місцевим радам або місцевим адміністраціям.

9.2. Нормативно-правове забезпечення інституту спеціальних (вільних) економічних зон

У 1992 р. було прийнято Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 р. № 2673-ХІІ [8], який визначив порядок створення і ліквідації, механізм функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на терито-

рії України, загальні правові й економічні основи їх статусу, а також загальні правила регулювання відносин суб'єктів економічної діяльності цих зон з місцевими радами народних депутатів, органами виконавчої влади та іншими органами [27].

Після затвердження Урядом у 1994 р. Концепції створення вільних економічних зон в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 1994 р. № 167 «Про Концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні») почалися перші спроби реалізації Закону, зокрема створення вільних економічних зон.

Також до групи законодавчих актів, що врегульовують зазначені відносини, слід зарахувати закони України «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області» від 24 грудня 1998 р. № 356-XIV; «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області» від 24 грудня 1998 р. № 357-XIV; «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області» від 15 липня 1999 р. № 970-XIV; «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Житомирській області» від 3 грудня 1999 р. № 1276-XIV; «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова» від 11 травня 2000 р. № 1714-III; «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області» від 5 квітня 2001 р. № 2354-III; «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Шостки Сумської області» від 18 листопада 2003 р. № 1251-IV; «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області» від 18 листопада 2003 р. № 1250-IV та ін.

16 липня 1999 р. прийнято Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» № 991-XI, що визначив правові та економічні засади запровадження та функціонування спеціального режиму інноваційної діяльності технологічних парків «Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка» (м. Київ), «Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона» (м. Київ), «Інститут монокристалів» (м. Харків), «Вуглемаш» (м. Донецьк), «Інститут технічної теплофізики» (м. Київ), «Київська політехніка» (м. Київ), «Інтелектуальні інформаційні технології» (м. Київ), «Укрінфотех» (м. Київ), «Агротехнопарк» (м. Київ), «Еко-Україна» (м. Донецьк), «Наукові і навчальні прилади» (м. Суми), «Текстиль» (м. Херсон), «Ресурси Донбасу» (м. Донецьк), «Український мікробіологічний центр синтезу та новітніх технологій» (УМБЦЕНТ) (м. Одеса), «Яворів» (Львівська область), «Машинобудівні технології» (м. Дніпропетровськ).

Особливістю вітчизняного інвестиційного законодавства є те, що окремі аспекти в інвестиційній сфері, крім вищезазначених нормативно-правових актів, регулюються також нормами господарського, податкового, валютного, банківського, фінансового, митного, цивільного й земельного

законодавства, правовими актами про приватизацію, підприємництво, інноваційну діяльність, цінні папери та фондовий ринок, концесії тощо.

До такого законодавства належить і положення Податкового, Господарського, Цивільного, Земельного кодексів та законів України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. № 40-IV; «Про фінансовий лізинг» від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР; «Про концесії» від 16 липня 1999 р. № 997-XIV; «Про угоди про розподіл продукції» 14 вересня 1999 р. № 1039-XIV; «Про регулювання містобудівної діяльності» 17 лютого 2011 р. № 3038-VI; «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» 22 грудня 2006 р. № 525-V; «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV; «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР; «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII; «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р. № 514-VI; «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 р. № 3528-IV; «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. № 2850-IV; «Про транскордонне співробітництво» 24 червня 2004 р. № 1861-IV та ін.

Державне регулювання в інвестиційній сфері також здійснюється за допомогою значної кількості указів Президента України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України тощо. Серед них можна виокремити такі: Указ Президента України від 10 квітня 2006 р. № 300 «Про план першочергових заходів у сфері інвестиційної діяльності»; Постанову Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1996 р. № 928 «Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації іноземних інвестицій»; Постанову Кабінету Міністрів України від 30 січня 1997 року № 112 «Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора»; Постанову Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 р. № 1801 «Про затвердження Програми розвитку інвестиційної діяльності на 2002–2010 роки»; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 477 «Про схвалення Програми «Інвестиційний імідж України»; Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2006 р. № 447 «Про схвалення Концепції створення індустріальних (промислових) парків» тощо.

Слід звернути увагу, що значну частину вітчизняного законодавства становлять міжнародні правові акти, учасником яких є Україна: багатосторонні міжнародні угоди, конвенції, що спрямовані як на захист іноземних інвестицій, так і на врегулювання інших питань. До таких документів можна зарахувати, зокрема, Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18 травня 1965 р. (ратифіковано Законом України від 16 березня 2000 р. № 1547-III).

На території спеціальної (вільної) економічної зони діє законодавство України з урахуванням відповідних особливостей, визначених Законом від 13 жовтня 1992 р. № 2673-XII або законом про створення конкретної спеціальної (вільної) економічної зони, наприклад: закони України від

24.12.1998 № 356 «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області» та від 15.07.1999 № 973 «Про внесення змін до деяких законів України з питань оподаткування у зв'язку із запровадженням спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Донецькій області»; Указ Президента України від 09.12.1998 № 1339 «Про спеціальну економічну зону «Закарпаття»; Закон України від 13.07.2000 № 1909 «Про спеціальну економічну зону «Миколаїв»; Закони України від 23.03.2000 № 1605 «Про спеціальну економічну зону «Рені» та від 23.03.2000 № 1606 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони «Рені»; закони України від 15.01.1999 № 402 «Про спеціальну економічну зону «Яворів», від 15.01.1999 р. № 403 «Про внесення змін до деяких законів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони «Яворів»; закони України від 18.03.1999 № 514 «Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець» та від 18.03.1999 № 515 «Про внесення змін до законів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець»; закони України від 03.06.1999 № 721 «Про спеціальну економічну зону «Славутич» та від 03.06.1999 № 722 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони «Славутич»; Указ Президента України від 27.06.1999 р. № 740 «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та спеціальну економічну зону «Порт Крим» в Автономній Республіці Крим»; закони України від 23.03.2000 № 1607 «Про спеціальну (вільну) економічну зону «Порто-франко» на території Одеського морського торговельного порту» та від 23.03.2000 № 1608 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної (вільної) економічної зони «Порто-франко» на території Одеського морського торговельного порту»; Закон України від 13.07.2000 № 1909 «Про спеціальну економічну зону «Миколаїв»; Указ Президента України від 22.06.1999 р. № 702 «Про спеціальну економічну зону «Інтерпорт Ковель» тощо.

9.3. Види спеціальних (вільних) економічних зон.

Порядок визначення статусу, строку існування та території окремої спеціальної (вільної) економічної зони

Законодавством України, зокрема Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 р., визначено типи спеціальних (вільних) економічних зон», які за своїм функціоналом різняться між собою [8].

Так, спеціальні (вільні) економічні зони можуть бути різних типів, зокрема: вільні митні зони і порти; експортні; транзитні зони; митні склади; тех-

нологічні парки; технополіси; комплексні виробничі зони; туристсько-рекреаційні; страхові; банківські тощо. Окремі зони можуть поєднувати в собі функції, властиві різним типам спеціальних (вільних) економічних зон.

Важливо зазначити, що статус і територія спеціальної (вільної) економічної зони, а також строк, на який вона створюється, визначаються Верховною Радою України шляхом прийняття окремого закону для кожної спеціальної (вільної) економічної зони. Також застосуванню підлягає законодавство України з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» або законом про створення конкретної спеціальної (вільної) економічної зони, які не можуть суперечити один одному.

За інформацією Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільськогосподарства України, до основних показників спеціальних (вільних) економічних зон належать [2]:

I. Спеціальна економічна зона «Донецьк».

Територія розташування, площа: м. Донецьк, Донецька область, площа – 466 га. **Термін дії:** 60 років. **Початок роботи:** 21.07.1998 р.

II. Спеціальна економічна зона «Азов».

III. Спеціальна економічна зона «Закарпаття».

Територія розташування, площа: Ужгородський та Мукачівський райони Закарпатської області, площа – 737 га. **Термін дії:** 30 років. **Початок роботи:** 09.01.1999 р.

Правова база: Указ Президента України від 09.12.1998 № 1339 «Про спеціальну економічну зону «Закарпаття».

Пріоритетні види економічної діяльності: транспортна, експедиторська діяльність, митні послуги, обслуговування і зберігання транзитних вантажів, пов'язані з ними фінансові функції.

Пільги, що надаються інвесторам:

- режим спеціальної митної зони;
- ставка оподаткування прибутку – 20 %;
- оподаткування доходів нерезидентів – у розмірі 2/3 встановленої ставки;
- не справляються збори до Державного інноваційного фонду;
- надходження в іноземній валюті звільняються від обов'язкового продажу.

Особливі умови, за яких інвестори отримують пільги: реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності на території зони; здійснення операцій з обслуговування транзитних вантажів, їх зберігання, дороблення, сортування, пакування, надання транспортно-експедиторських, агентських та пов'язаних з ними фінансових послуг, торгівлі, а також застосування новітніх технологій з метою виробництва товарів для експорту та їх поставок на внутрішній ринок.

Очікувані результати діяльності:

- передбачається залучити 1300 млн дол. США;
- збереження старих та створення нових робочих місць – 10 тис.

IV. Спеціальна економічна зона «Інтерпорт Ковель».

Територія розташування, площа: м. Ковель, Волинська область, площа – 57 га. **Термін дії:** 20 років. **Початок роботи:** 01.01.2000 р.

Правова база: Указ Президента України від 22.06.1999 р. № 702 «Про спеціальну економічну зону «Інтерпорт Ковель».

Пріоритетні види економічної діяльності: транспортна, експедиторська діяльність, митні послуги, обслуговування і зберігання транзитних вантажів, пов'язані з ними фінансові функції.

Пільги, що надаються інвесторам:

- режим спеціальної митної зони;
- ставка оподаткування прибутку – 20 %;
- оподаткування доходів нерезидентів – у розмірі 2/3 встановленої ставки;
- не справляються збори до Державного інноваційного фонду;
- перші 5 років земельний податок не справляється;
- надходження в іноземній валюті звільняються від обов'язкового продажу.

Особливі умови, за яких інвестори отримують пільги: укладання договору про реалізацію інвестиційного проєкту з адміністрацією зони, здійснення операцій з обслуговування транзитних вантажів, їх зберігання, дороблення, сортування, пакування, надання транспортно-експедиторських, агентських та пов'язаних з ними фінансових послуг, торгівлі, а також застосування новітніх технологій з метою виробництва товарів для експорту та поставок їх на внутрішній ринок.

Очікувані результати діяльності:

- передбачається залучити 18 млн дол. США;
- збереження старих та створення нових робочих місць – 300.

V. Спеціальна економічна зона «Миколаїв». Територія розташування, площа: м. Миколаїв, площа – 865 га. **Термін дії:** 30 років. **Початок роботи:** 01.01.2000 р.

Правова база: Закон України від 13.07.2000 № 1909 «Про спеціальну економічну зону «Миколаїв».

Пріоритетні види економічної діяльності: машинобудування, суднобудування та приладобудування; оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, виробництво промислових газів, перероблення пластмаси; будівництво, енергетика, зв'язок тощо.

Пільги, що надаються інвесторам:

- перші 3 роки ставка податку на прибуток – 0 %, з четвертого по шостий рік – 50 % від діючої, з четвертого по десятий рік – звільняється від оподаткування частина прибутку, спрямована на реалізацію інвестиційного проєкту;
- звільняється від оподаткування сума інвестиції, одержана згідно з інвестиційним проєктом;

- податок на додану вартість не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування, обладнання та комплектуючих деталей до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проєктів, але не більше ніж 5 років;

- мито не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України сировини, матеріалів, устаткування, обладнання та комплектуючих деталей до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проєктів, але не більше ніж 5 років;

- операції з реалізації продукції за міжзаводською кооперацією оподатковуються ПДВ за нульовою ставкою;

- звільнення від сплати збору до Державного інноваційного фонду на період реалізації інвестиційного проєкту;

- зарахування сум авансових платежів на окремі рахунки;

- надходження в іноземній валюті звільняються від обов'язкового продажу;

- не стягується плата за землю на період реалізації проєкту;

- режим спеціальної митної зони (на території суднобудівних підприємств).

Особливі умови, за яких інвестори отримують пільги: реалізація на території спеціальної економічної зони відповідно до укладеного з органом господарського розвитку договору (контракту) щодо інвестиційних проєктів у пріоритетних видах економічної діяльності кошторисною вартістю не менше:

- 500 тис. доларів США – у харчовій промисловості та переробленні сільськогосподарських продуктів;

- 700 тис. доларів США – у будівництві, енергетиці, сфері транспорту;

- 1 млн доларів США – у машинобудуванні та приладобудуванні;

- 3 млн доларів США – на підприємствах суднобудівної промисловості.

Очікувані результати діяльності:

- передбачається залучити 650 млн дол. США;

- збереження старих та створення нових робочих місць – 33 тис.

VI. Спеціальна (вільна) економічна зона «Порто-Франко». Територія розташування, площа: м. Одеса, площа – 32 га. Термін дії: 25 років. Початок роботи: 01.01.2000 р.

Правова база: закони України від 23.03.2000 № 1607 «Про спеціальну (вільну) економічну зону «Порто-франко» на території Одеського морського торговельного порту» та від 23.03.2000 № 1608 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної (вільної) економічної зони «Порто-франко» на території Одеського морського торговельного порту».

Пріоритетні види економічної діяльності: обслуговування транзитних вантажів, їх зберігання, сортування, пакування, дороблення, надання транспортно-експедиторських та агентських послуг.

Пільги, що надаються інвесторам:

- спеціальний митний режим;
- перші 3 роки ставка податку на прибуток – 0 %, з четвертого по шостий рік – 50 % від діючої;
- звільняється від оподаткування сума інвестиції, одержана згідно з інвестиційним проектом;
- надходження в іноземній валюті звільняються від обов'язкового продажу.

Особливі умови, за яких інвестори отримують пільги: реалізація створеними на території «Порто-Франко» юридичними особами інвестиційних проектів кошторисною вартістю не менше 1 млн доларів США на підставі договору (контракту) з органом господарського розвитку зони.

Очікувані результати діяльності:

- передбачається залучити 78 млн дол. США;
- збереження старих та створення нових робочих місць – 250.

VII. Спеціальна економічна зона «Порт Крим». Територія розташування, площа: м. Керч, Автономна Республіка Крим, площа – 27 га. **Термін дії:** 30 років. **Початок роботи:** 01.01.2000 р.

Правова база: Указ Президента України від 27.06.1999 р. № 740 «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та спеціальну економічну зону «Порт Крим» в Автономній Республіці Крим».

Пріоритетні види економічної діяльності: обслуговування транзитних вантажів, їх зберігання, сортування, пакування, дороблення, надання транспортно-експедиторських та агентських послуг.

Пільги, що надаються інвесторам:

- режим спеціальної митної зони;
- ставка оподаткування прибутку – 20 %;
- звільняється від оподаткування сума інвестиції, одержана згідно з інвестиційним проектом;
- надходження в іноземній валюті звільняються від обов'язкового продажу;
- звільнення від плати за землю на період освоєння земельних ділянок, але не більш ніж на 5 років;
- збір до Державного інноваційного фонду справляється у розмірі 50 % від діючого.

Особливі умови, за яких інвестори отримують пільги: отримання дозволу на провадження підприємницької діяльності на території зони; здійснення операцій з обслуговування транзитних вантажів, їх зберігання, дороблення, сортування, пакування, надання транспортно-експедиторських та агентських послуг, а також застосування новітніх технологій з метою виробництва товарів для експорту та поставок їх на внутрішній ринок.

Очікувані результати діяльності:

- передбачається залучити 150 млн дол. США;
- збереження старих та створення нових робочих місць – 1,5 тис.

VIII. Спеціальна економічна зона «Славутич». Територія розташування, площа: м. Славутич, Київська область, площа – 2 тис. га. **Термін дії:** до 01.01.2020 р. **Початок роботи:** 30.06.1998 р.

Правова база: закони України від 03.06.1999 № 721 «Про спеціальну економічну зону «Славутич» та від 03.06.1999 № 722 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони «Славутич».

Пріоритетні види економічної діяльності: впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання та розвиток інфраструктури СЕЗ «Славутич», поліпшення використання природних і трудових ресурсів тощо.

Пільги, що надаються інвесторам:

- перші 3 роки ставка податку на прибуток – 0 %, з четвертого по шостий рік – 50 % від діючої;
- звільняється від оподаткування сума інвестиції, одержана згідно з інвестиційним проектом;
- податок на додану вартість не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування, обладнання, комплектуючих деталей до них, транспортних засобів (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більше 5 років;
- мито не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України сировини, матеріалів, устаткування, обладнання, комплектуючих деталей до них, транспортних засобів (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більше 5 років;
- не справляються збори до Державного інноваційного фонду та збори на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття;
- надходження в іноземній валюті звільняються від обов'язкового продажу;
- перші 3 роки від початку освоєння земельної ділянки не справляється земельний податок, з четвертого по шостий рік справляється за ставкою 50 % від діючої.

Особливі умови, за яких інвестори отримують пільги: реалізація суб'єктами підприємницької діяльності, що розташовані на території зони, затверджених виконавчим комітетом Славутицької міської ради інвестиційних проектів кошторисною вартістю, еквівалентною не менше ніж 200 тис. доларів США.

Очікувані результати діяльності:

- передбачається залучити 118 млн дол. США;
- збереження старих та створення нових робочих місць – 2,4 тис.

IX. Спеціальна економічна зона «Курортополіс Трускавець». Територія розташування, площа: м. Трускавець, Львівська область, площа – 774 га. **Термін дії:** 20 років. **Початок роботи:** 01.01.2000 р.

Правова база: закони України від 18.03.1999 № 514 «Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець» та від 18.03.1999 № 515 «Про внесення змін до законів України з пи-

тань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони туристсько-рекреаційного типу «Курортотополіс Трускавець».

Пріоритетні види економічної діяльності: лікувально-оздоровчі комплекси; виробництво мінеральних вод; рекреаційний туризм, асенізація, наукові дослідження у галузі охорони здоров'я.

Пільги, що надаються інвесторам:

- перші 3 роки ставка податку на прибуток – 0 %, з четвертого по шостий рік – 50 % від діючої;
- звільняється від оподаткування сума інвестиції, одержана згідно з інвестиційним проектом;
- мито і податок на додану вартість не справляються у разі ввезення з-за меж митної території України лікарських засобів, устаткування, обладнання, комплектуючих деталей до них, програмного забезпечення (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів;
- надходження в іноземній валюті звільняються від обов'язкового продажу;
- земельний податок не справляється на період освоєння земельної ділянки, в наступні 10 років за рік він справляється за ставкою 50 % від діючої.

Особливі умови, за яких інвестори отримують пільги: реалізація суб'єктами підприємницької діяльності, що розташовані на території зони, затверджених виконавчим комітетом Трускавецької міської ради інвестиційних проектів у пріоритетних видах економічної діяльності кошторисною вартістю, еквівалентною не менше ніж 500 тис. доларів США, на підставі договору з органом управління СЕЗ «Курортотополіс Трускавець».

Очікувані результати діяльності СЕЗ:

- передбачається залучити – 100 млн дол. США;
- збереження старих та створення нових робочих місць – 14,5 тис.

Х. Спеціальна економічна зона «Яворів». Територія розташування, площа: Яворівський район Львівської області, площа – 116 тис. га. **Термін дії:** до 01.01.2020 р. **Початок роботи:** 17.02.1999 р.

Правова база: закони України від 15.01.1999 р. № 402 «Про спеціальну економічну зону «Яворів», від 15.01.1999 р. № 403 «Про внесення змін до деяких законів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони «Яворів».

Пріоритетні види економічної діяльності: впровадження інноваційних проектів, видобування вуглеводів, харчова промисловість, легка промисловість, деревообробна та паперова промисловість, виробництво машин та устаткування, будівництво, транспорт.

Пільги, що надаються інвесторам:

- перші 3 роки ставка податку на прибуток – 0 %, у наступні роки – 50 % від діючої;
- перші 3 роки земельний податок не справляється, у наступні роки справляється за ставкою 50 % від діючої;
- не справляються збори до Державного інноваційного фонду та на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття;

- мито і податок на додану вартість не справляються у разі ввезення з-за меж митної території України устаткування, обладнання, комплектуючих до них (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проєктів, але не більше ніж 5 років.

Особливі умови, за яких інвестори отримують пільги: реалізація суб'єктами підприємницької діяльності, що розташовані на території, затверджених Яворівською районною державною адміністрацією інвестиційних проєктів у пріоритетних видах економічної діяльності мінімальною вартістю не менше 500 тис. дол. США.

Очікувані результати діяльності:

- передбачається залучити – 277 млн дол. США;
- збереження старих та створення нових робочих місць – 7 тис.

XI. Спеціальна економічна зона «Рені». Територія розташування, площа: м. Рені Одеської області, площа – 94 га. **Термін дії:** 30 років. **Початок роботи:** 17.05.2000 р.

Правова база: закони України від 23.03.2000 № 1605 «Про спеціальну економічну зону «Рені» та від 23.03.2000 № 1606 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони «Рені».

Пріоритетні види економічної діяльності: обслуговування транзитних вантажів, їх зберігання, сортування, пакування, дороблення, надання транспортно-експедиторських та агентських послуг.

Пільги, що надаються інвесторам:

- спеціальний митний режим;
- ставка податку на прибуток, отриманого від реалізації інвестиційного проєкту, – 20 %;
- не справляється збір до Державного інноваційного фонду;
- звільняється від оподаткування сума інвестиції, одержана згідно з інвестиційним проєктом;
- надходження в іноземній валюті звільняються від обов'язкового продажу.

Особливі умови, за яких інвестори отримують пільги: реалізація створеними на території СЕЗ «Рені» юридичними особами інвестиційних проєктів кошторисною вартістю не менше 200 тис. доларів США на підставі договору (контракту) з виконкомом Ренійської міської ради.

Очікувані результати діяльності:

- передбачається залучити – 58 млн дол. США;
- збереження старих та створення нових робочих місць – 2,6 тис.

9.4. Порядок створення і ліквідації спеціальної (вільної) економічної зони

Порядок створення і ліквідації спеціальної (вільної) економічної зони регулюється Законом України від 13 жовтня 1992 р. № 2673-ХІІ, зокрема розділом II Закону. Спеціальні (вільні) економічні зони створюються Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих рад народних депутатів України та місцевої державної адміністрації [8].

Якщо ж створення спеціальної (вільної) економічної зони відбувається за ініціативою Президента України або Кабінету Міністрів України, то відповідне рішення може бути прийнято лише після одержання письмової згоди відповідної місцевої ради народних депутатів України та місцевої державної адміністрації, на території якої передбачається розташувати спеціальну (вільну) економічну зону.

У разі ініціативи створення спеціальної (вільної) економічної зони відповідних місцевих рад народних депутатів та державних адміністрацій зазначені органи влади подають відповідну пропозицію Кабінету Міністрів України.

Для створення спеціальної (вільної) економічної зони подаються такі документи:

а) відповідне рішення органу влади, за ініціативою якого створюється спеціальна (вільна) економічна зона;

б) проект положення про її статус та систему управління, офіційну назву спеціальної (вільної) економічної зони;

в) точний опис кордонів спеціальної (вільної) економічної зони та карта її території;

г) техніко-економічне обґрунтування доцільності створення і функціонування спеціальної (вільної) економічної зони;

д) проект закону про створення конкретної спеціальної (вільної) економічної зони.

Інші документи не вимагаються.

Спеціальна (вільна) економічна зона вважається ліквідованою з моменту закінчення строку, на який її було створено, якщо цей строк не буде подовжено Верховною Радою України.

Спеціальна (вільна) економічна зона може бути ліквідована Верховною Радою України до закінчення строку, на який її було створено, за поданням Президента України або Кабінету Міністрів України.

Спеціальна (вільна) економічна зона вважається ліквідованою з моменту прийняття відповідного закону про її ліквідацію.

9.5. Правовий статус вільної економічної зони «Крим». Особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України

12 серпня 2014 р. прийнято Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України № 1636-VII далі за текстом – Закон [26], який є спеціальним законом, що визначає особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України згідно з ст. 13 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який створює вільну економічну зону «Крим» (далі – ВЕЗ «Крим») та врегулює інші аспекти правових відносин між фізичними і юридичними особами, котрі перебувають на тимчасово окупованій території або за її межами.

Закон № 1636-VII опубліковано 26.09.2014 р. у виданні «Голос України» № 184 (5934) та згідно з п. 1 розділу III «Прикінцеві положення» цього Закону набрав чинності з дня, наступного за днем його опублікування, – з 27.09.2014 р.

Вільна економічна зона «Крим». Територія розташування: у межах двох адміністративно-територіальних одиниць України: Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. **Термін дії:** 10 повних календарних років. **Початок роботи:** 27.09.2014 р.

Правова база: Закон України від 12.08.2014 р. № 1636-VII «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України».

Вільна економічна зона «Крим» та керуюча компанія вільної економічної зони «Крим» створюється без погодження з відповідними органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади.

Керуюча компанія вільної економічної зони «Крим» є органом господарського розвитку й управління ВЕЗ «Крим».

Пільги, що надаються інвесторам:

- створюється вільна митна зона;
- діяльність платників на території вільної економічної зони прирівнюється до діяльності нерезидентів за межами митної території України;
- будь-які податки, нараховані/сплачені на території ВЕЗ «Крим», не враховуються у визначенні податкових зобов'язань та витрат на іншій території України;

• 1 червня 2014 р. вважається анульованою податкова реєстрація осіб, які станом на 31 травня 2014 р. мали місцезнаходження (місце проживання) та перебували на обліку в контролюючих органах на території Автономної Республіки Крим або міста Севастополя. Суб'єкти господарювання, які зареєстровані на території ВЕЗ «Крим» і не перереєструвались на іншу територію України, з 1 червня 2014 р. втратили статус платників податку на додану вартість, не мають права на складання податкових накладних та не подають податкову звітність.

Постачання послуг на території ВЕЗ «Крим»

Місце постачання товарів/послуг визначається за правилами, встановленими ст. 186 розділу V ПКУ.

Таким чином, операції платників податку з постачання послуг, місцем постачання яких відповідно до п. 186.2–186.4 ст. 186 розділу V МКУ визначена територія ВЕЗ «Крим», не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість, оскільки відповідно до п. 2 ст. 9 МКУ територія вільної митної зони, створеної у межах ВЕЗ «Крим», вважається такою, що розташовується поза межами митної території України.

Постачання товарів на території ВЕЗ «Крим»

Пп. 1 п. 12.3 ст. 12 Закону № 1636 визначено, що під час тимчасової окупації загальнодержавні податки і збори, визначені ст. 9 ПКУ, ст. 271 МКУ, єдиний внесок, установлений Законом України «Про збір та облік

єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», та збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, справляння якого здійснюється відповідно до Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування», не справляються з доходів, отриманих юридичними особами (їх відокремленими підрозділами) та фізичними особами на тимчасово окупованій території, операцій та/або з інших об'єктів оподаткування (в тому числі об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням) на тимчасово окупованій території.

Таким чином, під час здійснення платниками податку операцій з постачання товарів/майна, місцем постачання яких відповідно до п. 186.1, 186.2–186.4 ст. 186 розділу V Податкового кодексу України визначена територія ВЕЗ «Крим», податок на додану вартість не справляється (тобто платники податку за такими операціями не визначають ні податкових зобов'язань, ні податкового кредиту).

Ввезення/вивезення товарів на/з територію(і) ВЕЗ «Крим»

Вивезення товарів з території України на територію ВЕЗ «Крим» прирівнюється до вивезення товарів за межі митної території України та вважається експортом (пп. 5 п. 12.4 ст. 12 Закону № 1636).

Відповідно до пп. 195.1.1 п. 195.1 ст. 195 розділу V ПКУ, операції з вивезення товарів за межі митної території України оподатковуються за нульовою ставкою. Таким чином, до операцій з вивезення товарів на територію ВЕЗ «Крим» з іншої території України застосовується нульова ставка ПДВ.

При цьому обов'язковою умовою застосування нульової ставки податку є наявність у митній декларації відповідної відмітки митниці, яка здійснює оформлення вивезення товару (вантажу) на територію ВЕЗ «Крим», про перетин товаром (вантажем) межі між територією ВЕЗ «Крим» та іншою територією України.

Платники податку, що здійснюють вивезення товарів з іншої території України на територію ВЕЗ «Крим», відображають такі операції у податковій декларації з податку на додану вартість у порядку, передбаченому для інших експортних операцій (у рядку 2.1 розділу I «Податкові зобов'язання»). У разі визначення від'ємного значення за результатами звітного періоду таке від'ємне значення враховується у визначенні сум бюджетного відшкодування у загальновстановленому порядку.

Ввезення товару з території ВЕЗ «Крим» на іншу територію України прирівнюється до ввезення товару з-за меж митної території України на митну територію України та вважається імпортом (пп. 5 п. 12.4 ст. 12 Закону № 1636).

Такі операції є об'єктом оподаткування ПДВ на загальних підставах. Обсяг товарів, які ввозяться з території ВЕЗ «Крим» на іншу територію України, та ПДВ, сплачений під час їх митного оформлення, підлягає відображенню у податковій декларації з податку на додану вартість у відповідних рядках розділу II «Податковий кредит». За умови дотримання правил щодо формування податкового кредиту, встановлених ПКУ, такі суми податку можуть бути включені до складу податкового кредиту.

Ставка податку (7 % або 20 %) чи режим звільнення від оподаткування ПДВ під час здійснення операцій з увезення товарів з території ВЕЗ «Крим» на іншу територію України застосовуватиметься залежно від режиму оподаткування та виду товару, який визначено ПКУ для операцій з увезення таких товарів на митну територію України.

Звільнення від оподаткування ПДВ

Для операцій з увезення на митну територію України товарів, що були вироблені, достатньо перероблені або ввезені на митну територію України та випущені для вільного обігу на тимчасово окупованій території України (п. 6.4 ст. 6 Закону № 1636), та переведення (евакуації) матеріальних активів з ВЕЗ «Крим» на іншу територію України (пп. «б» п. 15.1 ст. 15 Закону № 1636) передбачено звільнення від оподаткування ПДВ під час митного оформлення з такими особливостями.

Ввезення товарів, що були вироблені, достатньо перероблені або ввезені на митну територію України та випущені для вільного обігу на тимчасово окупованій території України

Якщо такі товари перебували на балансі підприємства, яке їх ввозить, до 27 квітня 2014 р., то їх увезення на іншу територію України до 1 січня 2015 р. здійснюватиметься без застосування заходів тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності (п. 6.4 ст. 6 Закону № 1636).

Перелік заходів нетарифного регулювання визначено пп. 14.1.61 п. 14.1 ст. 14 розділу I ПКУ.

До заходів тарифного регулювання у галузі імпорту належать митні тарифи, мита, податки і збори з товарів, що ввозяться на митну територію, включаючи податок на додану вартість та акцизний податок.

Таким чином, до 1 січня 2015 р. операції з увезення з території ВЕЗ «Крим» на іншу територію України товарів, визначених п. 6.4 ст. 6 Закону № 1636, звільняються від оподаткування податком на додану вартість.

У разі ввезення з ВЕЗ «Крим» на іншу територію України зазначених вище товарів для підтвердження права на застосування пільгового режиму оподаткування, визначеного п. 6.4 ст. 6 Закону № 1636, платник може подати до митного органу документи, які підтверджують перебування таких запасів на балансі платника станом на 27 квітня 2014 р.

Такими документами можуть бути:

– баланс підприємства (інша фінансова звітність) станом на 1 січня 2014 р.;

– інвентаризаційна відомість, складена за результатами проведення інвентаризації товарних залишків станом на 1 січня 2014 р. чи на будь-яку іншу дату у 2013–2014 рр., але лише до 27 квітня 2014 р.;

– для товарів, ввезених на митну територію України та випущених для вільного обігу на тимчасово окупованій території України, – митна декларація, оформлена до 27 квітня 2014 р. за правилами, встановленими МКУ;

– первинні документи, що підтверджують придбання (виробництво) товарів до 27 квітня 2014 р.

Переведення (евакуація) матеріальних активів з ВЕЗ «Крим» на іншу територію України

Згідно з пп. «б» п. 15.1 ст. 15 Закону № 1636, надається звільнення від будь-якого оподаткування (у тому числі згідно зі ст. 271 МКУ) основних засобів і малоцінних та швидкозношуваних предметів, що належать юридичним особам, які переносять місце своєї діяльності з тимчасово окупованої території на іншу територію України, та вивозяться для подальшого використання у господарській діяльності, за умови, що такі основні засоби перебували на балансі підприємства станом на 1 січня 2014 р. у вільному обігу на території України.

У разі переведення (евакуації) з ВЕЗ «Крим» на іншу територію України матеріальних активів для підтвердження права на застосування пільгового режиму оподаткування, визначеного пп. «б» п. 15.1 ст. 15 Закону № 1636, платник може подати до митного органу документи, які підтверджують перебування таких запасів та матеріальних активів на балансі платника станом на 1 січня 2014 р.

Такими документами можуть бути:

- податкова декларація з податку на прибуток підприємства за 2013 р. (додаток АМ до декларації);
- баланс підприємства (інша фінансова звітність) станом на 1 січня 2014 р., в якому відображена інформація про наявні необоротні активи;
- інвентаризаційна відомість, складена за результатами проведення інвентаризації необоротних активів станом на 1 січня 2014 р.;
- для основних засобів, увезених на митну територію України та випущених для вільного обігу на тимчасово окупованій території України, – митна декларація, оформлена до 1 січня 2014 р. за правилами, встановленими МКУ;
- первинні документи, що підтверджують придбання (створення, виробництво) основних засобів до 1 січня 2014 р.

Основні засоби, переведені (евакуйовані) з ВЕЗ «Крим» на іншу територію України, можуть бути відчуженими до їх уведення в експлуатацію за новим місцем розташування на іншій території України чи протягом 12 місяців після такого введення в експлуатацію за умови сплати податків, зборів згідно зі ст. 30 розділу I ПКУ.

Тобто встановлена пп. «б» п. 15.1 ст. 15 Закону № 1636 умова надання податкової пільги визначає цільове призначення для основних засобів, увезених на іншу територію України з території ВЕЗ «Крим», та встановлює обмеження щодо періоду їх відчуження.

Згідно з п. 30.8 ст. 30 розділу I ПКУ, податкові пільги, використані не за призначенням чи несвоєчасно повернуті, повертаються до відповідного бюджету з нарахуванням пені в розмірі 120 % річних облікової ставки Національного банку України.

Таким чином, якщо основні засоби, ввезені з території ВЕЗ «Крим» на іншу територію України, будуть відчужені без уведення їх в експлуатацію

або до завершення 12 місяців після такого введення в експлуатацію, платник податку, який здійснив постачання таких основних засобів, має, крім податкових зобов'язань, нарахувати пеню в розмірі 120 % річних облікової ставки Національного банку України за період з дати їх розмитнення до дати сплати нарахованих сум податку в бюджет [1].

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття спеціальних (вільних) економічних зон.
2. Які ви знаєте спеціальні (вільні) економічні зони в Україні?
3. Якими нормативно-правовими актами регулюється питання спеціальних (вільних) економічних зон в Україні?
4. Яким є правовий статус спеціальної (вільної) економічної зони «Крим»?
5. Охарактеризуйте спеціальну (вільну) економічну зону «Славутич».
6. Які типи спеціальних (вільних) економічних зон передбачені чинним законодавством України?
7. Назвіть документи, які подаються для створення спеціальної (вільної) економічної зони.
8. Яким органом визначається статус та територія спеціальної (вільної) економічної зони, а також строк, на який вона створюється?
9. Коли спеціальна (вільна) економічна зона вважається ліквідованою?
10. Розкрийте особливості застосування нульової ставки податку під час ввезення/вивезення товарів на/з територію(і) ВЕЗ «Крим».

Теми рефератів

1. Порядок створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні.
2. Порядок ліквідації спеціальних (вільних) економічних зон в Україні.
3. Типи спеціальних (вільних) економічних зон в Україні.
4. Проблеми та можливості розвитку нормативно-правового регулювання щодо ввезення/вивезення товарів на/з територію(і) ВЕЗ «Крим».
5. Спеціальні (вільні) економічні зони: аргументи «за» і «проти».
6. Механізм і порядок утворення та ліквідації спеціальних (вільних) економічних зон.
7. Статус, управління та державні гарантії захисту спеціальних (вільних) економічних зон.
8. Особливості інвестування в спеціальних (вільних) економічних зонах.
9. Теоретико-правова характеристика поняття та призначення спеціальних (вільних) економічних зон.
10. Становлення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон як інструменту стимулювання розвитку окремих територій.

Список використаних джерел:

1. Вісник державної фіскальної служби України (електронне видання) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/7851> (дата звернення: 12.10.2020).

2. Інформація Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a321bee-7eaf-48c9-8888-1933f263a96d%20&title=OsnovniPokaznikiPoSez> (дата звернення: 12.10.2020).

3. Про внесення змін до деяких законів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони «Яворів» : Закон України від 15 січня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 15. – Ст. 83.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної (вільної) економічної зони «Порто-франко» на території Одеського морського торговельного порту : Закон України від 23.03.2000 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 26. – Ст. 209.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони «Славутич» : Закон України від 3 червня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 32. – Ст. 264.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони «Рені» від 23 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 25. – Ст. 197.

7. Про внесення змін до законів України з питань оподаткування у зв'язку зі створенням спеціальної економічної зони туристсько-рекреаційного типу «Курортополіс Трускавець» : Закон України від 18 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999 – № 18. – Ст. 140.

8. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України від 13 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 50. – Ст. 676.

9. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова : Закон України від 11 травня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 32. – Ст. 259.

10. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Шостки Сумської області : Закон України від 18 листопада 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 10. – Ст. 112.

11. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території пріоритетного розвитку у Волинській області : Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 23. – Ст. 113.

12. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Луганській області : Закон України від 15 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 38. – Ст. 351.

13. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Житомирській області : Закон України від 3 грудня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 2. – Ст. 15.

14. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області : Закон України від 18 листопада 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 10. – Ст. 111.

15. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності у Закарпатській області : Закон України від 24 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 7. – Ст. 51.

16. Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області : Закон України від 24 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 7. – Ст. 50.

17. Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області : Закон України від 24 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 7. – Ст. 50.

18. Про спеціальну (вільну) економічну зону «Порто-франко» на території Одеського морського торговельного порту : Закон України від 23 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 26. – Ст. 208.

19. Про спеціальну економічну зону «Закарпаття» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 09 грудня 1998 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1339/98#Text>

20. Про спеціальну економічну зону «Інтерпорт Ковель» [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 22 червня 1999 р. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/702/99#Text>

21. Про спеціальну економічну зону «Миколаїв» : Закон України від 13 липня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 42. – Ст. 249.

22. Про спеціальну економічну зону «Рені» : Закон України від 23 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 25. – Ст. 196.

23. Про спеціальну економічну зону «Славутич» : Закон України від 3 червня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 32. – Ст. 263.

24. Про спеціальну економічну зону «Яворів» : Закон України від 15 січня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 15. – Ст. 82.

25. Про спеціальну економічну зону туристсько-рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець» : Закон України від 18 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 18. – Ст. 139.

26. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України : Закон України від 12 серпня 2014 р. № 1636-VII. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 43. – С. 2944. – Ст. 2030.

27. Роз'яснення Міністерства юстиції України про інвестиційне законодавство: стан, проблеми, перспективи від 08 травня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015323-12#Text> (дата звернення: 12.10.2020).

РОЗДІЛ 10 ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

10.1. Загальні засади, поняття та види відповідальності у сфері зовнішньоекономічної діяльності

Інститут юридичної відповідальності є одним із невід'ємних елементів правового регулювання будь-якої сфери суспільного життя. Він уособлює реакцію держави на правопорушення, виражає осуд та спонукає до правомірної поведінки. Наявність юридичної відповідальності засвідчує завершеність методів правового регулювання, які використовуються в різних сферах господарської діяльності. Не є винятком і ЗЕД, реалізація якої може передбачати протиправну поведінку суб'єктів. Здебільшого означена поведінка пов'язана з бажанням учасника правовідносин перейти межі, встановлені правовими нормами. З огляду на це виникає необхідність детального аналізу загальних засад такої відповідальності, визначення її змісту, окреслення окремих видів.

У Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ закріплено принцип відповідальності держави і всіх суб'єктів, включаючи іноземних суб'єктів господарської діяльності, за порушення законодавства України про ЗЕД та невиконання своїх зобов'язань, які випливають з договорів (контрактів) [1]. Тобто суб'єкти ЗЕД та держава Україна відповідальні за належне дотримання вимог законодавства й тих умов, які містяться у зовнішньоекономічних контрактах. Цей принцип покладає на означених учасників правовідносин додаткові зобов'язання, які обумовлені необхідністю гарантувати права і законні інтереси всіх сторін.

Зауважимо, що на рівні зазначеного нормативно-правового акта регламентовано, що Україна як держава не несе відповідальності за суб'єктів ЗЕД, а останні – не відповідають за дії України. По суті йдеться про законодавче визначення принципу персональної відповідальності – відповідальності кожного за вчинені дії або бездіяльність. Насправді, це об'єктивна необхідність, оскільки персоналізація співвідноситься з принципом адресності юридичних санкцій, який є визначальним у вітчизняній правовій системі. При цьому держава у сфері ЗЕД відповідає на загальних, рівноправних засадах з іншими суб'єктами господарювання. У цьому аспекті ключовим засобом вирішення справ та питань щодо порушення законодавства про ЗЕД та притягнення до відповідальності є судовий захист. Ураховуючи вищенаведене, можна виокремити декілька ключових **ознак відповідальності у сфері ЗЕД**, а саме:

– відповідальність, як правило, стосується резидентів і нерезидентів, до яких застосовуються відповідні санкції, як засіб впливу у вигляді покарання (йдеться про використання формалізованих видів санкцій, які є вираженням осуду держави за протиправну поведінку у сфері ЗЕД, що має відповідні правові наслідки у вигляді матеріальної шкоди);

– відповідальність реалізується у вигляді несприятливих санкцій для учасників правовідносин, застосування яких дає змогу запобігти або припинити ризики для економічної безпеки України (йдеться про несприятливі майнові (штрафні) або організаційно-примусові санкції, які застосовуються до суб'єктів);

– відповідальність реалізується у вигляді господарсько-правових санкцій, які застосовуються за дії або бездіяльність учасників правовідносин (ідеться про дії або бездіяльність, які мають суто протиправний характер, тобто прямо суперечать чинному законодавству про ЗЕД);

– відповідальність застосовується за порушення законодавства та договірних зобов'язань сторін контракту (йдеться про те, що санкції можуть бути закріплені у законодавстві або в самому зовнішньоекономічному контракті, що свідчить про поєднання в цьому інституті імперативного та диспозитивного аспектів) [2, с. 37].

Ці ознаки дають змогу зазначити, що відповідальність у сфері ЗЕД має складну, подвійну природу. Насамперед вона є правовою за своєю формою, адже реалізується виключно в рамках законодавчо закріплених форм, які є санкціонованими та деталізованими на рівні структури. Це досить логічно, адже ми говоримо про відповідальність як про суто правову категорію. По-друге, відповідальність у сфері ЗЕД є економічною за своїм змістом, оскільки реалізується у вигляді санкцій економічного характеру. Це також досить логічно тому, що на економічну діяльність доцільно впливати саме економічними важелями. У цьому відповідальність у сфері ЗЕД дуже схожа з господарсько-правовою відповідальністю, яка також має подібну подвійну природу [3, с. 184].

Загальними засадами відповідальності у сфері ЗЕД можна вважати такі: законність (використання санкцій виключно за протиправну поведінку й у чітко встановлених формах); цілеспрямованість (кожна санкція має бути спрямована на досягнення відповідного правового наслідку); адекватність (ідеться про відповідність санкції вчиненому правопорушенню); адресність (усі санкції мають бути індивідуалізовані на рівні суб'єктів правовідносин); гарантованість права на захист (у разі безпідставного застосування особа повинна мати змогу оскаржити санкції). Ці вихідні засади дають змогу визначити межі реалізації організаційно-правових та організаційно-господарських санкцій.

З урахуванням цього **під відповідальністю у сфері ЗЕД** слід розуміти вид юридичної відповідальності, яка застосовується до суб'єктів ЗЕД у разі порушення ними законодавства та договірних зобов'язань у вигляді заходів примусу (економічного та майнового характеру), передбачених санкціями правових норм. Отже, йдеться про покладання на винну особу адміністративно-економічних санкцій як негативних наслідків за протиправну, винну поведінку. Досить принципове значення має розмежування видів

відповідальності у сфері ЗЕД, які формалізовані у чинному законодавстві України. Аналіз останнього дозволяє говорити про такі **види відповідальності у сфері ЗЕД**, які існують у державі:

1. Господарсько-правова відповідальність. Вона застосовується у формі майнових санкцій, а також у формі організаційно-правового примусу у вигляді адміністративно-господарських санкцій або передбачених сторонами зовнішньоекономічного контракту (договору) оперативного-господарських санкцій [4, с. 146]. Можна зазначити, що цей вид відповідальності у сфері ЗЕД являє собою поєднання майнових та організаційно-господарських форм, застосування яких дає змогу впливати на правопорушника, скеровуючи його до правомірної поведінки. Означені форми закріплено в Господарському кодексі України від 16 січня 2003 р. № 436-IV, норми якого, крім іншого, регламентують питання укладання зовнішньоекономічних контрактів. Притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності може відбуватися за неналежне виконання умов зовнішньоекономічного договору (контракту) або його невиконання взагалі, що призводить до накладення зазначених у ньому санкцій [5].

2. Кримінально-правова відповідальність. Це досить специфічний вид відповідальності, який застосовується виключно в межах статей, передбачених Кримінальним кодексом України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Ідеться про злочини, які вчиняються суб'єктами ЗЕД. Це діяння, що характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки. Саме тому вони й зараховані до злочинів. Як приклад можна навести такі склади злочинів: контрабанда (ст. 201), протидія законній господарській діяльності (ст. 206), ухилення від сплати податків, зборів та обов'язкових платежів (ст. 212) тощо [6]. Зауважимо, що перелік цих злочинів може стосуватися ЗЕД опосередковано і полягати у порушенні вимог митного, антимонопольного та інших видів законодавства України.

3. Адміністративно-правова відповідальність. Специфіка даного виду відповідальності у сфері ЗЕД полягає у його публічно-правовому характері, тобто він спрямований на покарання порушень устанавленого державного порядку у сфері ЗЕД. Адміністративно-правові санкції, як правило, представлені у вигляді штрафів за вчинення адміністративних правопорушень. Таким чином, підстави відповідальності пов'язані не з договірними зобов'язаннями сторін, а виключно з порушенням норм чинного законодавства про ЗЕД і суміжних законодавчих актів. Як приклад можна навести такі склади адміністративних правопорушень: проведення переговорів, пов'язаних з укладанням зовнішньоекономічних договорів (контрактів) щодо здійснення експорту товарів військового призначення, а також товарів подвійного використання, на поставки яких до відповідної іноземної держави встановлено часткове ембарго, без отримання відповідного позитивного висновку центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного експортного контролю; навмисне знищення документів, пов'язаних з укладанням чи виконанням зовнішньоеко-

номічних договорів (контрактів) щодо здійснення міжнародних передач товарів військового призначення та подвійного використання, на підставі яких були отримані дозволи, висновки чи міжнародні імпорتنі сертифікати, до закінчення строку їх зберігання, передбаченого законом [7].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що відповідальність у сфері ЗЕД є комплексною економіко-правовою категорією, яка існує для забезпечення законності й дисципліни в зазначеній сфері господарської діяльності. Ключова роль цього правового інституту полягає в охороні та захисті прав суб'єктів ЗЕД, які гарантовані Конституцією України та чинним законодавством. Маючи складну природу, відповідальність у сфері ЗЕД реалізується в рамках окремих видів, які санкціоновані та закріплені нормативно-правовими актами, що зокрема, містять і форми реалізації такої відповідальності, які ми проаналізуємо згодом. Головне завдання відповідальності у сфері ЗЕД – це відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої протиправною поведінкою, а також захист інтересів держави у сфері зовнішньої торгівлі.

10.2. Форми відповідальності у сфері зовнішньоекономічної діяльності

Розглянуті вище види відповідальності у сфері ЗЕД реалізуються в рамках чітко визначених **форм**, які становлять собою систему формалізованих заходів впливу на учасників правовідносин у сфері ЗЕД, що спрямовані на досягнення правовідновлювального, правозахисного та правозабезпечувального ефектів. Тобто форми відповідальності можна розглядати як зовнішній вияв конкретного виду відповідальності у сфері ЗЕД. Правовідновлювальний ефект полягає у здатності форм відповідальності усувати перешкоди в реалізації прав та законних інтересів суб'єктами ЗЕД. Правозахисний ефект здебільшого спрямований на відшкодування майнових та моральних збитків, завданих правопорушенням. Останній, правозабезпечувальний ефект скерований на створення гарантій реалізації прав суб'єктами ЗЕД та обмеження надмірного втручання в їхню діяльність з боку держави. З огляду на таку сутність можна виокремити такі **ознаки форм відповідальності у сфері ЗЕД**:

– комплексність – полягає у здатності охоплювати всі деліктні правовідносини, які виникають у сфері ЗЕД та впливати на всі аспекти протиправної поведінки винної особи;

– функціональність – здатність оперативно втручатись у ситуацію та ефективно діяти для запобігання, припинення або локалізації наслідків протиправного діяння;

– інтегрованість – можливість співвідноситися з іншими правовими санкціями, які можуть застосовуватись до суб'єктів ЗЕД, здебільшого йдеться про можливість поєднання основних та додаткових санкцій;

– повнота – ознака максимального змістовного наповнення форми відповідальності, що забезпечує результативність організаційно-розпорядчого та оперативно-господарського впливу.

У таких ознаках можна відстежити певний зв'язок форм відповідальності та її видів, який виявляється в урахуванні ступеня суспільної небезпеки протиправного діяння та наслідків протиправної поведінки. З огляду

на це можна говорити про взаємозалежність цих категорій, які в сукупності утворюють єдину правову конструкцію, завдяки котрій можна дати правову оцінку правопорушенням у сфері ЗЕД. Утім перейдемо безпосередньо до аналізу окремих форм відповідальності у сфері ЗЕД, які умовно можна поділити на дві групи: майнові та немайнові. До **майнових форм відповідальності у сфері ЗЕД** належать:

1. Відшкодування прямих та побічних збитків, упущеної вигоди і моральної шкоди, які виникли внаслідок порушення суб'єктами ЗЕД норм чинного законодавства. Така форма має правовідновлювальний та компенсаційний характер, адже ключовою метою у даному випадку є відшкодування різних за змістом збитків, яких зазнав суб'єкт ЗЕД або держава, яка також виступає в цій ролі. Як бачимо, компенсації підлягають не лише прямі збитки, але й упущена вигода, тобто прибуток, який би міг отримати суб'єкт ЗЕД, за умов відсутності правопорушення. Причому відшкодування упущеної вигоди не вважається штрафною санкцією, тобто ця форма має свої унікальні особливості.

2. Застосування до суб'єктів ЗЕД майнових санкцій. Ці санкції досить специфічні з огляду на природу засобів їх правового регулювання. Переважно йдеться про адміністративно-господарський характер, який зумовлює необхідність урахування так званої організаційної складової. До числа таких майнових санкцій слід зарахувати: вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф. Ідеться про те, що прибуток, одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення ЗЕД, а також суми прихованого прибутку чи суми податку, не сплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в дохід відповідного бюджету. Це і є своєрідна реакція держави на порушення встановленого порядку здійснення ЗЕД. Також слід зазначити, що адміністративно-господарський штраф по суті супроводжує цю майнову санкцію, оскільки стягується паралельно з вилученням прибутку [5].

3. Штрафні санкції. Здебільшого такі санкції застосовуються у разі порушення порядку ведення розрахунків між суб'єктами ЗЕД, зокрема в іноземній валюті. Штраф – це різновид неустойки, яка сплачується за порушення сторонами зовнішньоекономічного контракту власних зобов'язань. Говорячи про таку форму, ми передусім розуміємо штрафні санкції, які застосовуються до суб'єктів ЗЕД за податкові правопорушення та порушення норм законодавства про валютні розрахунки. Так, за ст. 13 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII порушення резидентами встановленого строку розрахунків тягне за собою нарахування пені за кожний день прострочення в розмірі 0,3 відсотка суми недержаних грошових коштів за зовнішньоекономічним контрактом в іноземній валюті, перерахованій у національну валюту за курсом НБУ, встановленим на день виникнення заборгованості [8]. Схожі за змістом санкції містяться і в нормах Податкового кодексу України та розкривають сутність фінансово-правової відповідальності суб'єктів ЗЕД [9].

Немайновими формами відповідальності у сфері ЗЕД слід вважати застосування кримінально-правових санкцій за вчинення суб'єктами ЗЕД злочинів, передбачених статтями Кримінального кодексу України. Переважно йдеться про згадані раніше злочини у сфері господарської діяльності. Тут слід говорити про арешт, позбавлення або обмеження волі на достатньо різний строк (залежно від суспільної небезпеки вчиненого діяння та форми вини). Застосування таких санкцій може супроводжуватись деякими формами майнового характеру, наприклад штрафними санкціями та конфіскацією майна суб'єктів ЗЕД. Такі форми характеризуються імперативністю і максимальною змістовною визначеністю, як у принципі й майнові форми відповідальності у сфері ЗЕД.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної юридичної науки тривають досить палкі спори щодо ролі цивільно-правової відповідальності у сфері ЗЕД. Деякі вчені схильні вважати, що цей вид відповідальності та його форми взагалі не використовуються в зазначеній сфері. Інші переконують, що окремі форми цивільно-правової відповідальності все ж таки використовуються як інструменти впливу на суб'єктів ЗЕД, тому ми маємо враховувати і їх. Слід погодитися з другою позицією, адже фізичні особи мають право здійснювати зовнішньоекономічну діяльність з моменту набуття ними цивільної дієздатності згідно із законами України. Це означає, що певні передумови участі у таких правовідносинах мають цивільно-правову природу.

Окрім цього, договірний характер правовідносин між суб'єктами ЗЕД також є зайвим аргументом на користь цієї теорії, оскільки зовнішньоекономічний контракт за своєю сутністю дуже схожий з цивільним договором, отже, обов'язково міститиме і певну деліктну складову, яка візуалізується на рівні цивільного законодавства. Справа в тому, що під час укладання конкретних зовнішньоекономічних договорів (договорів купівлі-продажу, оренди, підяду, перевезення, комісії) сторонам необхідно керуватись насамперед нормами Цивільного кодексу України, а вже потім спеціальним законодавством України та міжнародно-правовими актами, що не суперечить Конституції України [10, с. 92]. Тобто доцільно зазначити, що **цивільно-правові форми відповідальності** наявні на рівні договірних відносин між суб'єктами ЗЕД та позиціонуються у вигляді відповідних зобов'язань.

Порядок притягнення до цивільно-правової відповідальності, здійснення такої відповідальності та звільнення від неї може визначатися зовнішньоекономічними договорами (контрактами), якщо це не суперечить чинним законам України [11]. Цивільно-правові форми закріплюються у зовнішньоекономічних контрактах, і сторони самостійно визначають їх кількість. Переважно йдеться про відшкодування збитків, компенсацію моральної та майнової шкоди. Принциповим аспектом є добровільність сторін у визначенні цивільно-правових санкцій, які міститимуться у зовнішньоекономічному контракті. Це є свідченням диспозитивності цивільно-правового методу.

Таким чином, **форми відповідальності у сфері ЗЕД** спрямовані на усунення негативних наслідків майнового та організаційно-правового характеру, які можуть виникнути в разі здійснення правопорушення. Перші пов'язані з інтересами самих учасників правовідносин, тобто сторін зовніш-

ноекономічних контрактів. Другі ж переважно стосуються шкоди господарському функціонуванню самої держави і реалізуються органами влади у специфічних формах [4, с. 155]. Слід зазначити, що форми відповідальності у сфері ЗЕД індивідуалізовані на рівні окремого виду такої відповідальності, отже, перебувають у полі правового регулювання відповідних галузей законодавства. Поділ форм відповідальності у сфері ЗЕД зумовлюється характером негативних наслідків, які покладаються на суб'єктів, котрі порушили законодавство, що досить логічно корелюється з принципом невідворотності покарання. Цей принцип має важливе значення і в господарських правовідносинах.

10.3. Особливості розгляду проваджень у справах про порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності

Практичне втілення видів і форм відповідальності у сфері ЗЕД відбувається у процесі розгляду проваджень, у рамках яких розглядаються спори, що виникають між сторонами. По суті це впорядкований процесуальний порядок розгляду правових конфліктів між суб'єктами ЗЕД, у рамках якого застосовуються форми відповідальності. Тобто **провадження у справах у сфері ЗЕД** – це нормативно-факультативний порядок здійснення процесуальних дій, які забезпечують законний і об'єктивний розгляд та вирішення індивідуальних митних спорів, об'єднаних спільністю предмета регулювання [12].

Основними засадами здійснення такого провадження є: принцип законності, принцип оперативності (швидкості), принцип повноти й об'єктивності дослідження обставин порушення законодавства у сфері ЗЕД, принцип змагальності, принцип рівності громадян перед законом, принцип публічності та гласності, принцип охорони прав і свобод людини і громадянина, забезпечення права на захист і презумпції невинуватості [13]. Всі зазначені принципи закріплено у процесуальних кодексах України та законодавстві про ЗЕД.

Розгляд проваджень про порушення у сфері ЗЕД відбувається в рамках окремих **стадій**, які мають індивідуальні завдання і процесуальні форми закріплення результатів реалізації. Такі стадії визначаються залежно від характеру правопорушення, що демонструє зв'язок деліктних відносин із видами відповідальності, які формалізовані у законодавстві. Якщо за приклад взяти порушення суб'єктом ЗЕД митних правил, то провадження матиме такі стадії: складання протоколу про порушення митних правил; розгляд справи про порушення митних правил компетентними посадовими особами; винесення постанови про порушення митних правил; оскарження постанови про порушення митних правил у разі незгоди особи, яка притягується до відповідальності, з винесеною постановою; виконання постанови про порушення митних правил [13].

Стадійність свідчить про наявність низки завдань, які необхідно виконати для притягнення особи до відповідальності за порушення законодавства про ЗЕД. Здебільшого ці завдання пов'язані з вихідними засадами, які окреслено вище. Йдеться про те, що застосування окремих форм відпові-

дальності потребує з'ясування всіх обставин правопорушення, на підставі чого слід вирішувати питання про обсяг санкцій. Дуже важливим аспектом є визначення суб'єкта, який розглядатиме правовий спір та вирішуватиме питання про застосування санкцій. Якщо говорити про договірні зобов'язання, то тут самі сторони можуть визначати як і в якому порядку застосовувати санкції. Однак, якщо йдеться про порушення законодавства про ЗЕД, вочевидь, слід говорити про спеціально уповноважених суб'єктів.

У ст. 39 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ зазначено, що будь-які спори щодо застосування положень цього Закону та законів, прийнятих на виконання цього Закону, можуть бути предметом розгляду: в суді України, якщо одна зі сторін у справі – фізична особа та/або держава; в господарських судах, якщо сторонами у справі виступають юридичні особи. Також ця стаття встановлює, що міждержавні спори, які можуть виникнути в результаті дій України як суб'єкта ЗЕД вирішуються у погодженому сторонами порядку згідно з нормами міжнародного права [1]. Ці норми вказують на дві досить принципові **особливості розгляду справ про порушення законодавства у сфері ЗЕД:**

– правові спори в окремих випадках можуть вирішуватись як за допомогою норм національного законодавства, так і з використанням норм міжнародно-правового характеру. Це залежить від суб'єктного складу деліктних правовідносин та специфіки зовнішньоекономічних зв'язків між ними. В таких умовах слід говорити про екстериторіальність інституту відповідальності у сфері ЗЕД, тобто види й форми можуть походити не лише з вітчизняного законодавства, але й мати міжнародно-правову природу;

– наявність міжнародної складової повністю корелюється з характером зовнішньої торгівлі, яка передбачає обов'язкову присутність нерезидента як суб'єкта правовідносин. За таких обставин інститут відповідальності у сфері ЗЕД має бути гармонізованим з міжнародною практикою застосування санкцій до суб'єктів, які здійснюють ЗЕД.

Дуже важливим завданням є окреслення правового становища суб'єктів, які здійснюють розгляд проваджень про порушення законодавства у сфері ЗЕД. У чинному законодавстві закріплено, що спори, які виникають між суб'єктами ЗЕД, іноземними суб'єктами господарської діяльності, у процесі такої діяльності можуть розглядатися судами України, а також за згодою сторін спору Міжнародним комерційним арбітражним судом та Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України та іншими органами вирішення спору, якщо це не суперечить чинним законам України або передбачено міжнародними договорами України [1]. Коротко охарактеризуємо правовий статус цих суб'єктів.

1. Розгляд проваджень про порушення законодавства у сфері ЗЕД судами України. До цього процесу залучені місцеві суди (окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах); апеляційні суди (суди, які утворюються в апеляційних округах); вищі спеціалізовані суди; Верховний суд (найвищий суд у системі судоустрою України, який забезпечує

сталість та єдність судової практики) [14]. Переважно йдеться про розгляд господарських, кримінальних та цивільних проваджень у рамках окремого виду судочинства. Останній залежить від характеру правопорушення, яке траплялось у відносинах між суб'єктами ЗЕД та державою. Звісно, ми повинні враховувати і суб'єктний склад правовідносин, скажімо, якщо спір виник між двома суб'єктами господарювання, то він розглядатиметься господарським судом.

2. Розгляд проваджень про порушення законодавства у сфері ЗЕД Міжнародним комерційним арбітражним судом при Торгово-промисловій палаті України. Такий суд являє собою установу, яка може функціонувати на постійній основі або утворюватися спеціально для розгляду окремого спору, що виник між суб'єктами ЗЕД. Предметом розгляду цього суду можуть бути такі угоди: торгові угоди про поставку товарів або надання послуг чи обмін товарами або послугами; угоди про розподіл, торгове представництво; факторні операції; лізинг; купівля-продаж ліцензій; інвестування; фінансування; банківські послуги; спільні підприємства та інші форми промислового або підприємницького співробітництва; перевезення товарів та пасажирів повітрям, морем, залізничними та автомобільними шляхами. Зазначимо, що спори до цього суду можуть передаватися за згодою сторін зовнішньоекономічного контракту. Йдеться про дві основні категорії справ: спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають під час здійснення зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін розташовується за кордоном; спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їхніми учасниками, а також їхні спори з іншими суб'єктами права України [15].

3. Розгляд проваджень про порушення законодавства у сфері ЗЕД Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України. Комісія – це самостійна постійно діюча арбітражна установа, яка схожа за статусом з третейським судом. Ця інституція уповноважена вирішувати питання про застосування окремих форм відповідальності за порушення законодавства у сфері ЗЕД. Юрисдикція комісії поширюється на такі спори: щодо фрахтування суден, морського перевезення вантажів, а також перевезення вантажів у змішаному плаванні (ріка-море); щодо морського буксирування суден та інших плавучих засобів; щодо морського страхування і перестраховування; щодо рятування морських суден або морським судном судна внутрішнього плавання, а також щодо рятування в морських водах судном внутрішнього плавання іншого судна внутрішнього плавання; пов'язані із зіткненням морських суден, морського судна і судна внутрішнього плавання, суден внутрішнього плавання у морських водах, а також із заподіянням судном пошкоджень портовим спорудам, засобам навігаційної обстановки та іншим об'єктам [16]. Зазначимо, що йдеться про окремі аспекти, які прописуються у зовнішньоекономічних контрактах, але вони мають принципове значення, адже певні правопорушення щодо таких аспектів можуть ставити під загрозу реалізацію всього контракту.

Таким чином, провадження у справах про порушення законодавства у сфері ЗЕД мають низку особливостей, які зумовлені специфікою зовнішньоекономічних відносин. Наявність окремих стадій провадження свідчить про структурованість видів і форм відповідальності у сфері ЗЕД. Правовий статус суб'єктів, які розглядають спори, характеризується юрисдикційністю і в деяких випадках передбачає наявність згоди сторін щодо делегування повноважень розглядати спір. Остання особливість свідчить про поєднання в інституті відповідальності у сфері ЗД ознак господарсько-правової та цивільно-правової відповідальності, з явним домінуванням першої. Поряд із цим відповідальність у сфері ЗЕД має також ознаки виконавчо-розпорядчого характеру, що розкривається у специфіці розгляду окремих категорій спорів, наприклад щодо порушення суб'єктами ЗЕД митних правил.

10.4. Особливості відповідальності держави як суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності

Суб'єктний склад правовідносин у сфері ЗЕД досить специфічний і потребує персоналізації окремих питань, зокрема питання реалізації форм відповідальності. Серед усіх суб'єктів особливе місце належить державі, яка відповідно до чинного законодавства може нести відповідальність. Одразу слід звернути увагу на **специфічні підстави відповідальності держави** у зовнішньоекономічних правовідносинах, які закріплені у ст. 34 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ. Зокрема, йдеться про: дії, які суперечать законодавству та призводять до збитків; дії, які призводять до моральної шкоди, наприклад, коли страждає ділова репутація суб'єкта ЗЕД; дії, які призвели до втрати можливої вигоди; інші дії та бездіяльність, які порушують права суб'єктів ЗЕД [1].

Додатковою **гарантією для суб'єктів ЗЕД** є те, що законодавець отожднює неправомірні дії окремих посадових або службових осіб з неправомірними діями держави. За такі дії Україна несе майнову відповідальність у повному обсязі, тобто відповідає власним майном. Для суб'єктів ЗЕД це означає, що держава буде змушена компенсувати майнову чи моральну шкоду. Основною підставою для ініціювання провадження за такими справами є подання позову до національного суду (скористатися цим правом може не лише юридична особа, зареєстрована в Україні, але й іноземний суб'єкт господарювання). Зі свого боку, суди розглядають такі позови в порядку цивільного судочинства. Важливою законодавчо визначеною умовою є подання позову за місцем постійного перебування суб'єкта ЗЕД (для юридичних осіб-резидентів) і за місцем розташування державного органу, який учинив протиправні дії (для іноземних суб'єктів господарювання) [1]. Утім на законодавчому рівні закріплено право держави на регресне відшкодування своїх збитків, які виникли у результаті задоволення зазначеного позову з боку державних органів та/або службових осіб за рахунок їхнього балансового або власного майна.

При цьому слід пам'ятати, що до держави як суб'єкта ЗЕД можуть бути також застосовані **господарські санкції**, передбачені нормами Господарського кодексу України. Йдеться про: відшкодування збитків; штрафні

санкції; оперативно-господарські санкції. У даному випадку ми розглядаємо державу не як суб'єкт контролю у сфері ЗЕД, а як сторону зовнішньоекономічного контракту. Така позиція законодавця обумовлена тим, що на основі принципу юридичної рівності та недискримінації Україна має нести відповідальність на загальних засадах з іншими суб'єктами ЗЕД, якщо вона бере безпосередню участь у цій діяльності.

Проте слід урахувати й певні застереження, зокрема те, що до держави не можуть бути застосовані адміністративно-господарські санкції майнового характеру та більшість цих санкцій організаційного характеру через їхню публічно-правову природу. Багато науковців засвідчують, що, беручи на себе майнову відповідальність, держава начебто відмовляється від імунітету власності, отже, погоджується на рівних засадах відповідати за неправомірні дії чи бездіяльність [17]. Це досить логічно, адже у договірних відносинах держава не індивідуалізована щодо інших суб'єктів.

Питання для самоконтролю

1. Яка роль та функції інституту відповідальності у сфері ЗЕД?
2. Поняття та ознаки відповідальності у сфері ЗЕД.
3. Які загальні засади відповідальності у сфері ЗЕД?
4. Які існують види відповідальності у сфері ЗЕД?
5. Поняття й ознаки форм відповідальності у сфері ЗЕД.
6. Які види майнових форм відповідальності суб'єктів ЗЕД?
7. Зміст і сутність немайнових форм відповідальності у сфері ЗЕД.
8. Цивільно-правові форми відповідальності у сфері ЗЕД.
9. Назвіть стадії проваджень про порушення законодавства у сфері ЗЕД.
10. Які основні принципи проваджень про порушення законодавства у сфері ЗЕД?

Теми рефератів

1. Еволюція видів відповідальності суб'єктів ЗЕД.
2. Особливості господарсько-правової відповідальності у сфері ЗЕД.
3. Характер кримінально-правових санкцій за злочини у сфері ЗЕД.
4. Аналіз адміністративно-правової відповідальності у сфері ЗЕД.
5. Порядок відшкодування упущеної суб'єктами ЗЕД вигоди.
6. Особливості застосування штрафних санкцій до суб'єктів ЗЕД.
7. Особливості проваджень про порушення митних правил.
8. Вирішення спорів у сфері ЗЕД міжнародними арбітражами.
9. Особливості відповідальності іноземних суб'єктів ЗЕД.
10. Зарубіжний досвід притягнення до відповідальності суб'єктів ЗЕД.

Список використаних джерел:

1. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-ХІІ // Голос України. – 1991.
2. Бондарчук О. Г. Загальна характеристика відповідальності суб'єктів господарювання у зовнішньоекономічній діяльності / О. Г. Бондарчук, О. І. Бондарчук // Правова просвіта. – 2016. – № 1. – С. 29–38.

3. Коростей В. И. Трансформация системы правового регулирования хозяйственной деятельности: проблемы, реализация, перспективы : монография / В. И. Коростей. – Донецк: ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2008. – 321 с.
4. Бабак О. Основні види відповідальності суб'єктів господарювання у зовнішньоекономічній діяльності / О. Бабак // Господарське право. – 2009. – № 10. – С. 144–148.
5. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // *Голос України*. – 2003. – № 49.
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // *Голос України*. – 2001. – № 107.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
8. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII // *Голос України*. – 2018. – № 121.
9. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI // *Голос України*. – 2010. – № 229.
10. Минюк Д. І. Організаційно-правові аспекти протидії правопорушенням у сфері зовнішньоекономічної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Минюк Д. І. – Ірпінь, 2007. – 191 с.
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // *Голос України*. – 2003. – № 45.
12. Бабак А. О. Особливості юридичної відповідальності у сфері зовнішньоекономічної діяльності / А. О. Бабак // *Університетські наукові записки*. – 2009. – № 3. – С. 147–154.
13. Гуд А. М. Організація митно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності підприємств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. М. Гуд. – Х., 2017. – 241 с.
14. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI // *Голос України*. – 2012. – № 74.
15. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII // *Голос України*. – 2016. – № 132.
16. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4002-XII // *Голос України*. – 1994.
17. Регламент Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті України від 27 липня 2017 р. № 25 (6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ips.ligazakon.net/document/MUS7359> (дата звернення: 10.10.2020).
18. Школьний Є. Юридична відповідальність держави як суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності / Є Школьний // *Підприємництво, господарство і право*. – 2017. – № 11. – С. 70–74.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

За редакцією Мінченка Андрія Олександровича

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Навчальний посібник

Редактори: Т. П. Дерев'янка, О. О. Смирнова
Комп'ютерна верстка: О. О. Іщенко

Підписано до друку 25.06.2021. Формат 60×84 1/16.
Ум. друк. арк. 10,25. Облік.-вид. арк. 9,11.
Замовлення № 50.

Папір офсетний.
Наклад 100 прим.

Дніпро: Університет митної справи та фінансів (Свідоцтво про
видавничу діяльність ДК № 6198 від 24.05.2018 р.)
49000, м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4